

‘Heb je Mij lief?’

Interactie tussen God en mens

Bert Loonstra

‘Heb je Mij lief?’

Interactie tussen God en mens

Bert Loonstra

© Bert Loonstra, 2026

Het is geoorloofd dit e-boek binnen te halen op de eigen computer.

Eveneens is het geoorloofd anderen te wijzen op de vindplaats ervan.

Het is niet toegestaan dit werk of delen daarvan in druk uit te brengen of digitaal te verspreiden zonder aantoonbare toestemming van de auteur.

Inhoud

‘Heb je Mij lief?’	5
1. De kerkdienst naar een climax	7
2. De smaak van de preek	17
3. Waarom God mens werd	31
4. Plaatsbekleding	38
5. God heeft een plan	59
6. ‘Leer ons bidden’	69
7. Jezus is koning	82
8. Ervaren belemmeringen	100
9. Getuigenis naar buiten	110
10. Liefde voor Christus	118
11. Fascinatie voor God	128
12. Toepassingen	135
Bijbeltekstregister	151
Literatuur	156

*Opgedragen aan mijn collega-voorgangers
ter rechter- en ter linkerzijde*

‘Heb je Mij lief?’

Het is al lang geleden, maar toch is het me heel mijn leven blijven heugen. Misschien was het naar aanleiding van een gehoorde preek, dat weet ik niet meer. Maar de driemaal gestelde vraag van Jezus aan Simon Petrus aan het Meer van Tiberias, zoals Johannes 21:15-17 die beschrijft: ‘Heb je Mij lief?’, is bij mij blijven haken. Ik herinner me dat ik die vraag zelf niet volmondig met ‘ja’ kon beantwoorden. Zo’n soort relatie had ik niet met Jezus. Liefde voor God, ja, die kon ik wel beamen. Het was de tijd waarin het besluit in mij rijpte om mijn leven in dienst te stellen van het evangelie. Toch was Jezus voor mij niet iemand om van te houden. Waar lag dat aan?

Het had ermee te maken dat Jezus voor mij weliswaar een onmisbare tussenfiguur was om mij weer terug te brengen bij zijn Vader, maar dat zijn betekenis voor mij opging in deze functie. Theologisch gesproken hield ik er een functionele christologie op na. De persoon van Jezus, iemand om van te houden, speelde daarin geen rol. In het onderwijs dat ik vanuit de kerk kreeg werd veel nadruk gelegd op Jezus als Middelaar die het weer goed heeft gemaakt tussen God en mijn ziel. Daarin was de Zoon ondergeschikt aan de Vader. Niet vanuit de triniteitstheologie, want daarin is de Zoon van het gelijke wezen met de Vader, maar wel in de praktische geloofsperceptie. Christus kwam aan bod voor zover Hij gewillig instrument was in Gods hand om het werk van de verlossing te volbrengen. Zoals ik het beleefde was zijn rol zozeer gekenmerkt door functionele gehoorzaamheid, dat een persoonlijke relatie met Hem daar niet in paste. In zijn priesterlijke taak, die voor mijn besef de belangrijkste was, was Hij niet gericht op mij, maar, in mijn belang, op zijn Vader. Daardoor kon een persoonlijke relatie van mij met Hem als Degene in Wie God mij tegemoet trad, niet floreren.

Dit boek heeft als doel te ontdekken hoe deze functionele benadering van Christus tekortschiet. Ja, ik denk dat het inderdaad zinvol is die ontdekkingstocht met anderen te ondernemen. Want als de tekenen niet bedriegen speelt deze reductie van de betekenis van Jezus breder een rol.

Positief geformuleerd: ik heb het vermoeden dat het evangelie veel rijker is en dat het tot ons geestelijk welzijn bijdraagt dat wij ons daarvan bewust zijn. Daarom deel ik mijn inzichten graag met wie zich daarvoor wil openstellen. Het heeft te maken met wat we beleven in de liturgie, met de essentie van de preek, met de menswording van God, met de betekenis van het kruis, met het plan dat Hij met ons heeft, en met wat eruit voortvloeit: het geloof, het leven in liefde, het getuigenis, het rijk dat komt, en met onze fascinatie voor het heilige en de Heilige.

Daarvoor is nodig dat de persoon van Christus meer op de voorgrond komt en we Hem niet reduceren tot de aandacht voor zijn werk, hoe belangrijk die ook is. Verder vraagt het dat we ons bezinnen op de aard van zijn werk. Vaak is daarover gesproken in koopmanstermen: eis, voorwaarde, prijs, voldoen, akkoord, tegenprestatie. Die hebben hun waarde, mits goed verstaan en zonder het hele denken over Hem en zijn Vader te domineren. Laten we primair denken in termen van relaties en interacties en niet van transacties en procedures. Laten we het hart van God zoeken. Op die manier vinden we in Christus een toegankelijke God die niet over zich heen laat lopen en die tegelijkertijd toenadering zoekt. Hij laat ons niet los.

Wat mooi als wij na lezing en overdenking van de vraag van Jezus en na gebed in alle oprechtheid en bescheidenheid met Petrus kunnen zeggen: ‘Ja, Heer, U weet dat ik van U houd.’

Vanwege het reflecterende karakter met een duidelijke spits naar de praktijk van geloof, liturgie en prediking draag ik dit boek op aan mijn collega-voorgangers. Ik voeg eraan toe: ter rechter- en ter linkerzijde. Naar beide kanten heb ik opbouwende kritiek, beide roep ik op tot herbezinning, maar naar beide kanten zal er ook herkenning zijn van inzichten die ik met hen deel.

Mijn bijzondere dank gaat uit naar prof. dr. Cees van der Kooi, die een aantal hoofdstukken kritisch heeft meegelezen. Ook ben ik, naast hem, drie anderen erkentelijk voor hun mentale steun bij dit project: prof. dr. Gijsbert van den Brink, prof. dr. Arnold Huijgen en drs. Andries Knevel.

1. De kerkdienst naar een climax

Een climax

Werkt de kerkdienst toe naar een climax? Dat roept de gedachte op van een man en een vrouw die naar elkaar verlangen en toeleven naar het moment dat ze één kunnen zijn. Die vergelijking is ter zake. In de Bijbel worden Israël en de kerk vergeleken met de bruid, en God of Christus met de bruidegom. Het draait in het verbond om nabijheid en liefde, in de weg van elkaar zoeken en trouw zijn, met als verrassende mogelijkheid vergeving voor ontrouw.

De kerkdienst die toewerkt naar een climax. Dat zou het gemakkelijker maken erbij te blijven en niet af te haken. Een climax betekent: beweging, een doel, een verlangen, toewerken naar een hoogtepunt. Misschien ben je niet gewend zo naar de eredienst te kijken en die zo te beleven. Op allerlei momenten kun je door iets in de dienst geraakt worden, maar om er nu een bedoelde opbouw in te zien, dat zou een nieuw gezichtspunt kunnen zijn. De opbouw naar een climax maakt de eredienst opwindend. Het houdt je bij de les, je wilt erbij blijven, niet alleen fysiek maar ook mentaal. Hier past een houding bij van concentratie en ontvankelijkheid. Niet dat je daar altijd zin in hebt, maar je mag je daar wel op toeleven. De climax bevat in ieder geval een sterke motivatie om dat te doen.

De katholieke liturgie

Niet vaak maak ik een katholieke kerkdienst mee. Maar wanneer dat gebeurt, door er zelf bij te zijn of de dienst op de televisie te volgen, word ik getroffen door het toeleven naar een hoogtepunt in de liturgie. Of het nu de rooms-katholieke of de oudkatholieke eredienst betreft, dat maakt geen verschil. De liturgie van beide werkt toe naar een climax. Die climax wordt bereikt wanneer het brood en de wijn worden geconsacreerd en de gemeente de heilige communie viert. Naar eigen overtuiging ontvangt men het lichaam van Christus en wordt men daarmee één. Zo krijgt men deel aan de gemeenschap met Christus. Vandaar de term 'communie', een ander woord voor 'gemeenschap'. Hoe de rest van de eucharistie ook is

geweest – ‘eucharistie’ is de term waarmee vaak de complete dienst wordt aangeduid –, of de Schriftlezing en de preek nu wel of niet zijn overgekomen, de essentie van de dienst, de beweging naar de climax komt altijd aan bod. Die verbondenheid met Christus, daar gaat het om, daarin wordt de verlossing gevierd. Dat is het hoogtepunt.

Vanwege het toewerken naar die climax kan ik me voorstellen dat de katholieke liturgie grote aantrekkingskracht heeft op in het geloof geïnteresseerde buitenstaanders die zich erin verdiepen. In de dynamiek naar de climax is ruimte voor verwachting, verlangen en vervulling. En die leiden tot verzadiging, rust en dankbaarheid. Je kunt er weer tegen, door dat steeds herhaalde ritueel dat in steeds wisselende momenten van het kerkelijk jaar met telkens eigen accenten het vaste rustpunt is. Willem Jan Otten heeft in zijn coronaboek *Zondagmorgen: Over het missen van God* uit 2022 daarvan een indrukwekkend getuigenis gegeven.

De protestantse liturgie

Waar ligt de climax in de protestantse liturgie? Op die vraag wordt eigenlijk zelden antwoord gegeven. Sterker nog: de vraag wordt nauwelijks gesteld. Met name in protestantse kerken die nadruk leggen op een zorgvuldige liturgie zou je toch anders verwachten. Wanneer ik zo’n dienst in een protestantse kerk heb meegemaakt – wat niet zo vaak maar toch wel van tijd tot tijd voorkomt – bevangt mij na afloop niet zelden de vraag: waar ging het nu eigenlijk om? Het hoogtepunt kan niet zoals in de katholieke liturgie door de communie, het avondmaal, worden gevormd. In veel protestantse diensten wordt niet eens avondmaal gevierd. En ook wanneer het wel wordt gevierd, is de betekenis anders. Het avondmaal is de bevestiging van Godswege dat zijn Woord geschiedt, dat mensen met geloof in Hem zijn gered. Het is de zichtbare manifestatie van de verbondenheid met Christus en het delen in het heil, maar die verbondenheid en dat heil zelf worden al eerder gecommuniceerd, in de verkondiging, de belofte en het geloof.

Dat brengt ons op een idee: de protestantse liturgie heeft haar climax in de verkondiging, in het Woord. Toch zijn we er nu nog niet helemaal uit. Immers, in de protestantse theologie is de prediking van het Woord

een genademiddel. Een middel is niet het doel, maar middel tot het doel. Wat is dan dat doel? Het volgende antwoord ligt voor de hand: het doel is diezelfde gemeenschap met Jezus Christus die in de katholieke liturgie wordt ontvangen en gevierd. Wat in de katholieke liturgie via de *communie* wordt gevierd, gebeurt in de protestantse liturgie via de *communicatie*, minder dingmatig, ik zou haast zeggen: minder manipulatief – denk aan de priesterlijke manipulatie waardoor het brood geacht wordt in het lichaam van Christus te veranderen –, meer via de aanspraak, de toezegging en het appel.

Iemand die zich daar wel over heeft uitgesproken is Miskotte. In zijn boekje *Het waagstuk der prediking* uit 1941 zegt hij ervan:

De prediking bekleedt in de gereformeerde eredienst de plaats, die in de Roomse Kerk toekomt aan de eucharistie. Daar gaat de priester ... brood en wijn op het altaar consacreren, omscheppen en wijden tot het lichaam en bloed van Christus. Op het ogenblik dat de verandering zich voltrekt luidt er een heldere, machtige schel door de kerk en allen storten op de knie: zij beleven de werkelijke, tastelijke Tegenwoordigheid. Bij de bediening van het Woord *kan* ook, door de mensenwoorden heen, een heldere schel in de harten luiden: God is tegenwoordig, God is in ons midden, laat ons diep in 't stof aanbidden – Hij rijdt binnen op het Woord der waarheid (46-47).

Liturgische bezinning door Jonker

Het moet echter gezegd worden dat meer recent diverse theologen die zich met de liturgie hebben beziggehouden hier niet de duidelijkheid verschaffen die ik me zou wensen, ook al voel ik me met hen verwant. Gelukkig is er ook een door wie ik me heb laten verrassen. Ik beperk me tot drie namen.

De eerste is Hendrik Jonker met zijn bekende *Liturgische oriëntatie* uit 1962. Zijn verdienste is dat hij het belang van de liturgie weer op de kaart heeft gezet. Hij verzet zich tegen de reductie van de gemeente tot 'hoorgemeente' en de dienst tot 'luisterdienst' (45). Het gaat in de kerkdienst om een dialoog tussen God en zijn volk. Er is een heen en weer gaande beweging tussen kansel en gemeente. God spreekt en de gemeente reageert (34 en 44). Gods Woord wordt waarachtig in geloof en gehoorzaam-

heid door de werking van de heilige Geest (35). Jonker spreekt van Gods actieve presentie in de kerkdienst en zijn ontmoeting van de gemeente. God openbaart zich als persoon. Wij ontmoeten God in de gekruisigde en opgestane Christus (99). De gemeenschap met Christus door de Geest wordt hier met zo veel woorden erkend als werkelijkheid in de liturgie.

Maar is dit voor Jonker ook het doel van de liturgie? Hij lijkt toch weer terug te vallen op een meer instrumentele interpretatie van de betekenis van Christus. Want God openbaart zich als persoon die met ons wil onderhandelen. ‘Hoe onderhandelt Hij met ons? Vanuit het oordeel over ons, onderhandelt Hij met ons over zijn genade. In de liturgie proclameert en schenkt God ons zijn heil’ (100). Onderhandeling. Dat is koopmanstaal. De toe-eigening van het heil in termen van een koopprijs die betaald is door Christus, een gratis aanbod om onder het oordeel uit te komen, de weerstand en het toegeven vanuit de gemeente. Niet dat dat buiten de orde is. Via deze terminologie is inderdaad de weg van het delen in het heil toe te lichten. En dat gaat niet vanzelf, dat is een proces waarin weerstanden moeten worden overwonnen en waarin ruimte moet worden gemaakt in onze harten voor de genadige redding van Godswege.

Maar is dit het hoogste doel? Als dat zo zou zijn, dan dreigt het geloof egocentrisch te worden. Alles draait om mijn redding. Zeker, daar volgt de dankbaarheid nog op, maar die maakt zich dan maar moeizaam los van de focus op eigen eeuwig voordeel. Alsof een man zijn vrouw waardeert omdat ze hem helpt het leven op orde te houden, zonder in liefde naar haar nabijheid en intimiteit te verlangen. Bij de insteek van Jonker is Christus niet het grote doel van de eredienst, maar middel tot ons behoud. Dat is Hij zeker, maar Hij is meer. Hij is God de Zoon. De toe-eigening van het heil vraagt om een grotere context van pure aanbidding, van volle concentratie op Christus en de Vader in verwondering en lofprijzing. Dat is beleving van heil.

Liturgische bezinning door Brien

De reflectie van Teus Brien uit 1992 in zijn *Oriëntatie in de liturgie* ligt in dezelfde lijn. Hij noemt de verzoening door onze Heer Jezus Christus ‘de dragende kracht van de ontmoeting en gemeenschapsoefening van de

heilige God en ons zondige mensen.’ (72-73). Liturgie als gemeenschaps-oefening met God dankzij Christus zet ons op het goede spoor. Toch is ‘dragende kracht’ niet hetzelfde als ‘doel’ of ‘climax’. Het lijkt erop dat de inbreng van Christus ook hier wordt geïnstrumentaliseerd. Gods genadige nadering in Christus tot ons roept ons op Hem gelovig te aanvaarden en te erkennen (73). Ook hier blijft de ontmoeting steken in de toe-eigening van het heil.

Brienen noemt ‘Christus in de eredienst de brug die God met ons verbindt, de brug over de afgrond van de scheiding’ (73). Een brug is onpersoonlijk en puur functioneel. Typerend is de opmerking dat Christus, zijn persoon en zijn werk, zijn tegenwoordigheid (dat wel!) de toonzetting vormen van de liturgie (73). Het woord ‘toonzetting’ heeft iets vaags. Wat betekent dat precies? Het is niet zo’n krachtig woord, lang niet zo veelzeggend als ‘doel’ of ‘climax’. Brienen spreekt wel over de intentie van de kerkdienst, maar die bestaat daaruit dat God ons in Woord en sacrament de hand van de verzoening toesteekt opdat wij die hand zullen aangrijpen. De intentie blijft steken in de ‘onderhandeling’ over redding.

Een opening bij Immink

Gerrit Immink denkt na over de kerkdienst als reële bemiddeling (hoofdstuk I,4 van zijn boek *Het heilige gebeurt*, uit 2011). Dat lijkt wel een beetje op wat Jonker noemt de kerkdienst als onderhandeling, en op wat Brienen zegt over Christus als brug tussen God en mens. Toch is er een verschil, en dat zit in het woord ‘reëel’. Net als ik aan het begin van dit hoofdstuk deed, trekt Immink een parallel met de katholieke liturgie. Daar ligt de nadruk op de reële aanwezigheid van Christus in brood en wijn als hoogtepunt van de liturgie. In de viering van het mysterie wordt de eenheid met Christus bemiddeld. Immink noemt Tillich die naar het katholieke sacramentsbegrip verwijst als appellerend voorbeeld voor het protestantisme. Wij moeten het realisme van Christus’ aanwezigheid en van de eenwording met Hem in de eredienst niet kwijtraken! Immink is het daarmee eens, al wijst hij ook op het verschil met het katholieke denken. Deze reële gemeenschap met Christus voltrekt zich niet door een sacramentele handeling, maar door de werking van de Geest die het geloof op-

wekt. Gemeenschappelijk is echter de overtuiging dat het aankomt op de gemeenschap met Christus als kern en hoogtepunt van de liturgie.

Wat is nu precies het verschil? Dat is dat de eredienst zelf hier begrepen wordt als manifestatie van de weg naar Gods hart, in Gods zelfonthulling in Christus. Immink gebruikt hiervoor termen die aan deze dynamische werkelijkheid recht willen doen, zoals de liturgie als ‘*performance*’, als ‘dramaturgisch gebeuren’, of sec als ‘gebeuren’ (‘*Ereignis*’, ‘*event in time*’; hoofdstuk I,3). Bij ‘*performance*’ gaat het om de werkelijke presentie: het is een opvoering ervan. De geloofswerkelijkheid wordt present gesteld. Christus staat centraal, Hij is het hoogtepunt, in Hem komt de Vader ons tegemoet, en de heilige Geest opent ons hart daarvoor en maakt de ontmoeting tot gemeenschap. Christus wordt hier niet geïnstrumentaliseerd tot brug, ook de liturgie wordt niet gefunctionaliseerd tot onderhandeling: de liturgie bepaalt ons bij de levende werkelijkheid van Christus die ons in zijn gemeenschap opneemt en voor de Vader stelt, en bij de Geest die ons verlangen wekt en voedt, en die ons daarin meeneemt. De liturgie is de viering van een intiem en gemeenschappelijk gebeuren.

Bijbelse aanknopingspunten

Dat de intieme gemeenschap met Christus de climax vormt in de eredienst, wordt door het Nieuwe Testament ondersteund. Ik noem een aantal teksten die daarin veelbetekenend zijn. Naar volledigheid streef ik niet.

In Matteüs 18:20 zegt Jezus: ‘Waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben Ik in hun midden.’ Dit is de meest expliciete tekst, die de aanwezigheid van Christus verbindt met de samenkomst in zijn naam.

Romeinen 8:10 spreekt van Christus’ leven in ons: ‘Als Christus echter in u leeft, is uw lichaam weliswaar door de zonde ten dode opgeschreven, maar de Geest schenkt u leven, omdat u door God rechtvaardig bent verklaard.’ Het leven door de Geest en de rechtvaardigverklaring door God hangt daarmee samen dat Christus in ons leeft.

¹ Korintiërs 1:30 geef ik weer naar de vertaling door het NBG uit 1951: ‘Het is uit Hem (uit God) dat u in Christus Jezus bent, die ons dankzij God geworden is tot wijsheid, rechtvaardigheid, heiliging en verlossing.’ Delen in het nieuwe leven komt uit Christus voort die de bron is van ons

vernieuwde bestaan.

In Efeziërs 3:16-17 spreekt Paulus het volgende gebed uit: 'Moge Hij (de Vader) vanuit zijn rijke luister u innerlijke kracht en sterkte schenken door zijn Geest, zodat door uw geloof Christus kan gaan wonen in uw hart, en u geworteld en gegrondvest blijft in de liefde.' Hier wordt het delen in het heil in verband gebracht met Christus' wonen in ons hart. Daar worden wij sterk van in de liefde. Het is de Geest die dit teweegbrengt.

Christus in ons midden, Christus die leeft of woont in ons, wij die in Christus zijn, het zijn verschillende manieren om de intieme verbondenheid met Christus tot uitdrukking te brengen. Over elk van die uitdrukkingen zou meer te zeggen zijn, maar ze komen daarin overeen dat Christus als de levende zich met ons verbindt in de weg van het geloof dat het verkondigde evangelie aanneemt. Dat viëren we in de liturgie.

Confessioneel aanknopingspunt

Ook in de gereformeerde belijdenissen die in de Nederlandse kerken zijn aanvaard vinden wij aanknopingspunten voor het accent op de gemeenschap met Christus. Ik denk aan de uitleg van het heilig avondmaal. In antwoord 76 van de Heidelbergse Catechismus lezen we als antwoord op de vraag 'Wat wil dat zeggen: het gekruisigde lichaam van Christus eten en zijn vergoten bloed drinken?' onder meer:

door de Heilige Geest, die én in Christus én in ons woont, zo met zijn heilig lichaam steeds meer verenigd worden dat wij – al is Christus in de hemel en wij op de aarde – vlees van zijn vlees en been van zijn been zijn.

En in de Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt in artikel 35 over het avondmaal gezegd:

Deze maaltijd is een geestelijke dis, waaraan Christus ons deel geeft aan Zichzelf met al zijn schatten en gaven en ons zowel Zichzelf als de verdiensten van zijn lijden en sterven doet genieten; Hij voedt, sterkt en troost onze arme, troosteloze ziel door het eten van zijn vlees en verkwikt haar door het drinken van zijn bloed.

Hier wordt niet alleen gezegd dat het offer van Christus dat Hij 2000 jaar geleden bracht de gelovigen te goede komt, maar dat wij met zijn lichaam verenigd worden en dat Christus ons deel geeft aan zichzelf. In de catechismus wordt zelfs de uitdrukking gebruikt die in Genesis 2 een toespeling is op de intieme gemeenschap binnen het huwelijk.

Dit staat in de uitleg van het avondmaal, die onderdeel vormt van de liturgie. Belangrijk is het daarbij op te merken dat het avondmaal in de calvinistische opvatting niet iets inhoudelijks toevoegt aan wat God in de prediking van het evangelie met ons deelt, het is daarvan de bevestiging. Dat Christus in ons woont, dat wij in Christus zijn en met zijn lichaam worden verenigd is een heilswerkelijkheid die al in de prediking wordt gedeeld in de weg van het geloof door de werking van de heilige Geest. Daar geeft Christus ons deel aan zichzelf. Dat is dus iets van de liturgie in al haar diversiteit. In het avondmaal worden wij daar extra van verzekerd en wordt het door ons gevierd in de zichtbare uitbeelding en uitdeling.

‘Het heilige gebeurt niet’ – of toch?

Onder de uitdagende titel ‘Het heilige gebeurt niet’ geeft Marcel Barnard in 2012 een uitvoerige bespreking van Imminks boek. Het gaat mij er nu niet om een boekbespreking te bespreken, maar om een centrale observatie daarin en de daaruit getrokken conclusie te evalueren. Volgens Barnard komt het boek te laat. Het heilige is opgehouden te gebeuren binnen de muren van de kerk. De kerkbanken zijn leeg geworden. Binnen de context van de kerkdienst werd het heilige domweg irrelevant. Wel zien we nieuwe vormen van sacraliteit en ritualiteit elders ontstaan, denk aan de belangstelling voor allerlei kunstuitingen, al zijn het ook daar niet velen die eraan participeren. Op beperkte schaal maakt het heilige een transitie en transformatie door. Mede daarop zou de aandacht van Immink gericht moeten zijn.

De commentator erkent zelf dat zijn kritische kijk het gevolg is van een andere uitgangspositie. De gereformeerde positie van Immink in de Schriftopenbaring en het belang van de uitleg daarvan is een andere dan de meer fenomenologische (ervaringsgerichte) van Barnard. Inderdaad: de rechtvaardiging van Imminks uitgangspunt is onvermijdelijk een cirkel-

redenering. Vanuit zijn optiek leert de Schrift zelf ons dat veel heilighedsbesef buiten de omgang van God met zijn volk valt en de ene ware God miskent. Dit kan geen serieus alternatief vormen voor bijbels geïnspireerde godsdienst; dan wordt het afgoderij. Niet dat er kwaad in steekt in verrukking te raken van een muziekstuk of een schilderij. Integendeel zelfs. Als het maar niet als vervanging gaat optreden voor de indruk die God op ons maakt. Dan wordt het surrogaat. Op dit niveau van de a priori's wil ik het gesprek niet voortzetten. Wel maak ik enkele andere opmerkingen.

Ook al worden de kerken leger, en wordt het heilige door velen niet meer begrepen of relevant gevonden, dat impliceert niet dat het heilige daar niet meer gebeurt. Het gebeurt daar nog steeds, al laten minder mensen zich daardoor aanspreken en daarin meenemen. Het plaatsvinden van de ontmoeting van God in Christus met gelovige mensen is niet van die gelovige mensen afhankelijk. En het is meer regel dan uitzondering dat het evangelie de tijdgeest tegen heeft.

De ontwikkelingen kunnen aanleiding zijn om het onderscheidende van de kerkdienst, die juist in de ontmoeting met het heilige van God in Jezus Christus bestaat, extra te benadrukken en tot zijn recht te laten komen. Misschien is een groep voormalige kerkgangers het heilighedsbesef wel kwijtgeraakt omdat het onvoldoende expliciet in uitleg en ontzag tot uitdrukking werd gebracht. In 1941 al bracht Heiko Miskotte dit in *Het waagstuk der prediking* als volgt onder woorden:

Hoe komt het, dat tegenwoordig zovele 'ontwikkelde' mensen, ook zulke, die christen willen zijn, de kerkgang nalaten? Zou dat werkelijk komen, omdat de 'moderne wereldbeschouwing' zo anders is dan de bijbelse en haar wijsheid de kracht van het Woord overtreft, of omdat de Heilige Schrift zo sober is en zo monotoon vergeleken met Goethe en Flaubert en Huxley? Ik meen van niet. De tijd van een doctrinaire zekerheid aangaande wat 'de' wetenschap leert, is lang voorbij en begraven; zelfs de tijd, dat de schoonheidsverering als religieus *Ersatz* dienst deed, is bezig snel te vervliegen. De zaak is werkelijk deze: de vervreemde mens heeft niet de indruk, dat er in de eredienst iets van onvervangbare waarde geschiedt en dat het door de bedienaren met volstrekte ernst geschiedt,...

‘HEB JE MIJ LIEF?’

Het komt toch, omdat wij vergeten hebben, dat God Gód is en het Wóórd zijn privilege, dat alle leven moet worden ingewacht, afgebeden,...

Het is voorts een gevolg geweest van het verval van de theologie, ook van de uitlegkunde. Wij zochten met het geestrijke, met een journalistieke flair de Schrift ‘levender’ en ‘actueler’ te maken (63-66).

Het zou kunnen zijn dat de leegloop in veel protestantse kerken ermee te maken heeft dat de verkondiging onvoldoende aan haar norm en doel beantwoordt. Dat is voer voor het volgende hoofdstuk. Ik voeg daar nog iets aan toe. Het zou kunnen zijn dat wij in onze bezinning op de kern van het evangelie aan een herziening toe zijn van onze wijzen van voorstellen, ons gebruik van metaforen. Misschien doet de traditionele voorstelling van zaken meer afbreuk aan het geheim dan dat ze er een toelichting op vormt, denk bijvoorbeeld aan de koopmansterminologie.

De liefdesgemeenschap met Christus

De climax van de kerkdienst ligt in de liefdesgemeenschap met Christus, van hart tot hart. Dat is de belangrijkste opbrengst van dit hoofdstuk. In de kerken van de Reformatie wordt die gemeenschap beleefd in de interactie van de verkondiging van het evangelie en de gelovige aanvaarding daarvan. Wat vraagt dit van de preek? Blijf lezen.

2. De smaak van de preek

Als het waar is dat de climax van de kerkdienst bestaat in dat wat de prediking beoogt, is dat een goede reden in te zoomen op de preek. Hoe kan die beantwoorden aan haar doel? Hoe voorkomen we dat het negatieve vooroordeel dat bij de woorden 'preek' en 'preken' bestaat door onze luisterervaring wordt bevestigd? 'Je hoeft niet tegen me te preken!', kan een afwijzende reactie zijn op wat een ander op je heeft aan te merken. 'Preken' heeft dan associaties met 'betuttelen', 'beleren', 'het beter denken te weten' en dat breed uitmeten. Hoe kan de preek, een betoog van minimaal twintig minuten, als aantrekkelijk medium voor het levende contact met Christus worden beleefd, als de ervaringen met luisteren naar preken zo negatief zijn?

Miskotte was daar duidelijk in, in zijn reeds genoemde *Het waagstuk der prediking*. Niet door verfraaiingen, spitsvondigheden, interessante citaten of actuele toepassingen, maar daardoor dat de inhoud van het evangelie wordt gecommuniceerd, ja, dat God zelf aan het woord komt in ons leven. Dat heeft de prediker niet in zijn macht, en ook de hoorder niet. Het vraagt om een innerlijk leeg zijn, een zich geheel afhankelijk weten van Gods initiatief. Het is aan Hem dat onder de preek het Woord geschiedt.

Wat is de essentie van preken? Die vraag staat in dit hoofdstuk centraal, met de vooronderstellingen en de implicaties die dat heeft. We proberen ook heel praktisch te kijken hoe predikers zich zo goed mogelijk van deze taak kunnen kwijten.

Gelijktijdigheid

Om de preek aan haar doel te laten beantwoorden, zo dat de levende stem van Christus er doorheen klinkt, is een mate van gelijktijdigheid nodig. Ik bedoel daarmee een gelijktijdigheid tussen wat 2000 jaar geleden met Jezus is gebeurd, en het heden waarin de boodschap tot ons komt. Toen ging Hij rond om te onderwijzen en wel te doen, toen ondervond Hij tegenstand, moest Hij lijden en sterven en stond Hij uit het graf weer op, waarmee Hij de dood overwon. Maar het is dezelfde Jezus die toen op aar-

de leefde en die nu tot ons spreekt. Hij is Degene die toen van de mensen hield en die nog steeds, evenzeer, van hen houdt. Hij is degene die toen tegenstand kreeg te verduren en daaraan heeft geleden, en die nog steeds lijdt aan onbegrip, miskenning en onrecht, ook in het lot van zijn minste broeders en zusters (zie Matteüs 25). Hij overwon toen de dood en is nog steeds de verhoogde Koning die macht oefent, de macht van de liefde, door zijn Geest en Woord. In de gelijktijdigheid van toen en nu die in de prediking tot stand wordt gebracht bewijst het evangelie zijn actualiteit. Het is de Jezus Christus van toen die in de prediking nu tot ons komt en spreekt. De kracht van zijn offer en van zijn overwinning te midden van de aanvechting van het lijden werkt nu.

Miskotte zegt het zo: de verkondiging maakt ons hier en nu tot Jezus’ tijdgenoten en Christus’ deelgenoten (41). En Karl Barth heeft dit niet minder benadrukt. In zijn eerste deel van de *Kirchliche Dogmatik* uit 1932 noemt hij Jezus Christus ‘God in zijn genadige, openbarende en verzoevende gerichtheid op de mens’ (3), zowel tijdens zijn leven op aarde als in zijn aandacht vanuit de hemel in de verkondiging. De typeringen van Hendrik Jonker uit 1973 in zijn *En tòch preken* sluit daarbij aan: ‘Door het Woord manifesteert God zich naar buiten’ (38), en: God stelt zich in Jezus Christus tegenwoordig (37). Het is treffend dat de rooms-katholieke Kees Waaijman de Schriftlezingen in zijn *Handboek spiritualiteit* uit 2000 typeert als ‘Gods Zelfmededeling’ (146), dus niet informatie over God, maar God zelf die het Woord neemt. Deze werkelijkheid wordt tot uitdrukking gebracht in de rituele afsluiting na de evangelielezing: ‘Woord van God’.

De preek is niet een verklarende uiteenzetting van vroeger, gevolgd door een toepassing op heden, in de hoop en het gebed dat de Geest daar iets mee zal doen. Dan is het niet God of Christus zelf die door de woorden heen tot ons spreekt. Waar het om gaat is dat wij onszelf terugvinden in het verhaal, de profetie of brief, en dat we ontdekken hoe dit verhaal, deze profetie of brief spreekt van Gods trouw die culmineert in de levensweg van zijn Zoon als mens onder ons.

Bijbelse aanwijzingen

Zijn er bijbelse aanknopingspunten voor deze gelijktijdigheid? De eerste

aanwijzing is het woord ‘gedenken’. Bij de instelling van de maaltijd zegt Jezus: ‘Doe dit om Mij te gedenken’ (Lucas 22:19; 1 Korintiërs 11:24 en 25). ‘Gedenken’ verbindt ons met de joodse Pesachviering, waar de jongste aan tafel de vraag stelt: ‘Waarin verschilt deze nacht van alle andere nachten?’, en de huisvader als antwoord geeft: ‘Wij waren slaven in Egypte, ...’ Het joodse tractaat *Pesachim* (X,5) geeft als voorschrift dat in elke generatie de mens verplicht is zichzelf te zien alsof men zelf uit Egypte was getrokken. Dat is de inhoud van gedenken: het verleden zo in herinnering roepen dat je je de relevantie daarvan voor je eigen leven voor ogen stelt. Verleden en heden zijn met elkaar vervlochten. Er ontstaat een soort gelijktijdigheid.

De tweede aanwijzing is het opschrift boven het evangelie volgens Marcus (1:1). Daar staat: ‘Het begin van het evangelie van Jezus Christus, Zoon van God.’ ‘Evangelie’ betekent in het Nieuwe Testament nooit een Bijbelboek, maar een boodschap. Wat Marcus schrijft is begin van het goede nieuws. Veelbetekenend eindigt zijn boekrol abrupt. Het stopt bij hoofdstuk 16:8, na de beschrijving van wat de vrouwen bij het lege graf meemaken en de toelichting van de wit geklede boodschapper, met de woorden: ‘Ze gingen naar buiten en vluchtten bij het graf vandaan, want ze waren bevangen door angst en schrik. Ze waren zo erg geschrokken dat ze tegen niemand iets zeiden.’ Er volgen weliswaar nog elf verzen (9-19), maar die staan tussen haken. In de oudste en meest betrouwbare handschriften komen ze niet voor. Daarom maken ze hoogstwaarschijnlijk geen deel uit van het origineel. Dat onverwachte einde roept de gedachte op: het goede nieuws dat hij vertelt is nog niet af, het is nog maar het begin. Het evangelie zet zich voort, in de verschijningen van de Opgestane, zijn verhoging, de uitstorting van de heilige Geest, de verbreiding en aanvaarding van het evangelie over de hele wereld en in Jezus’ wederkomst. Dat betekent: wij zijn ook opgenomen in dat evangelie. Begin en vervolg, verleden en heden vormen één geheel.

Een derde aanknopingspunt is wat Paulus schrijft in Romeinen 5:8-10. Merk op hoe verleden, heden en toekomst daar door elkaar heen lopen:

Maar God bewijst ons zijn liefde, doordat Christus voor ons gestorven is toen wij nog zondaars waren. Des te zekerder is het dus dat wij, nu we door

‘HEB JE MIJ LIEF?’

zijn dood zijn vrijgesproken, dankzij Hem gered zullen worden en niet veroordeeld. Werden we in de tijd dat we nog Gods vijanden waren al met Hem verzoend door de dood van zijn Zoon, des te zekerder is het dat wij, nu we met Hem zijn verzoend, gered zullen worden door diens leven.

God bewijst ons zijn liefde: tegenwoordige tijd. Dat blijkt uit het feit dat Christus voor ons gestorven is toe wij nog zondaars waren, verleden tijd. Wij zijn vrijgesproken door zijn dood dus toen al, en nu plukken wij daarvan de vruchten: de last van ons verleden drukt niet meer op ons. Die vrij-spraak leidt ertoe dat we gered zullen worden; heden, verleden en toekomst grijpen in elkaar. We werden met God verzoend door de dood van zijn Zoon toen wij nog vijanden waren, alles verleden tijd, daarom is het zeker, tegenwoordige tijd, dat wij gered zullen worden, toekomstige tijd, doordat Hij leeft, verleden (zijn opstanding) en heden.

De laatste aanwijzing die ik wil noemen voor de verbinding tussen toen en nu in een mate van gelijktijdigheid vinden we in de brief aan de Hebreeënen. Daar staan twee dingen die elkaar aanvullen. Het eerste is dat Jezus voor eens en altijd zijn leven als offer heeft gebracht aan het kruis (7:27). Dat is een volmaakt offer geweest dat niet hoeft te worden herhaald of aangevuld. Het tweede is dat Hij voor eens en altijd in het volmaakte heiligdom is binnengegaan, de hemel, om voor ons een eeuwige verlossing te verwerven (9:12). Daar leeft Hij altijd om te pleiten voor wie door Hem God naderen. Zo kan Hij hen allen volkomen redden (7:25). Hier staat het historisch eenmalige gebeuren van zijn kruisdood niet op zichzelf. Het is verbonden met wat Hij nu nog steeds doet: pleiten bij God voor de gelovigen met zijn eigen bloed dat Hij aan de Vader aanbiedt. Het offer aan het kruis is niet een afgesloten gebeuren lang geleden. Het offeren zet zich voort in het offeren, in de zin van aanbieden, van zijn bloed aan de Vader. Het offer van Christus is een doorgaand gebeuren tot op de dag van vandaag.

Doorwerking in de katholieke en de protestantse traditie

De katholieke voorstelling van zaken sluit min of meer aan bij die in de brief aan de Hebreeënen. In haar optiek voegt de kerk zich in de eucharistie

bij Jezus de Hogepriester en biedt zij samen met Hem zijn offer aan de Vader aan. Ik ga voorbij aan de term ‘onbloedige herhaling van het offer van Christus’ die in de katholieke literatuur veel is gebruikt en die voor veel misvatting heeft gezorgd. Katholieke theologen benadrukken bij herhaling dat in de eucharistie het eenmalige offer van Christus niet wordt herhaald maar wordt gerepresenteerd en voor God en de gemeente tegenwoordig gesteld, op overeenkomstige wijze als Christus in de brief aan de Hebreëen wordt getekend als de Hogepriester die zijn offerbloed aan de Vader aanbiedt. Deze representatie of tegenwoordigstelling voor het aangezicht van God en in de gemeente manifesteert in het heden de kracht van het offer in het verleden.

Deze functie van de eucharistie past niet bij de beleving binnen de protestantse tradities, zoals we al eerder zagen. Protestanten wijzen de wezensverandering van brood en wijn af. Daarmee krijgt het avondmaal een andere plaats. Maar ook daar wordt de reële aanwezigheid van Christus gevierd in Woord en avondmaal. De persoon van Christus komt tot ons in zijn doorgaande heilsbetekenis in een overeenkomstige gelijktijdigheid van toen en nu. De actuele kracht daarvan bewijzen ligt niet in onze hand. Het is God en Christus zelf die door de heilige Geest zijn werkzame aanwezigheid bewijst, naar zijn belofte waarop wij mogen vertrouwen.

Schriftlezing: leesrooster of vrije tekstkeuze?

Ik ga proberen wat praktischer te worden. Heeft de manier waarop we de preek op smaak hebben gebracht gevolgen voor de Schriftlezing in de dienst? De preek is communicatie van Godswege met zijn kerk. Wat voor Schriftkeuze past daar het beste bij? Die van een vast oecumenisch leesrooster met profetie, apostolische brief en evangelielezing, of die van de vrije keuze aan de voorganger van lees- en preekteksten?

De pluspunten van het vaste leesrooster zijn gemakkelijk op te noemen. Je vermijdt ermee de persoonlijke voorkeur van de prediker die zijn of haar eigen stokpaardjes heeft. Het dwingt de prediker juist zijn of haar aandacht wijd te laten uitwaaiëren en de uitdaging aan te gaan perikopen te doordenken die hij of zij anders zou overslaan. De breedte van Oud en Nieuw Testament komt aan bod. Verder voeg je je in de praktijk van vele

kerken over de hele wereld en daarmee is het een manier om onderlinge verbondenheid tot uitdrukking te brengen.

Toch heeft het perikopenrooster ook nadelen. Niet alle gedeelten zijn even geschikt om Christus als de verhoogde Koning en Priester aan de gemeente te presenteren. Vaak beperkt de evangelielezing de aandacht tot Jezus’ profetische leringen. Dat leidt tot eenzijdigheden die door de lezing uit de apostelen veelal niet worden rechtgetrokken. Waar blijft Christus als onze Verlosser? Daar komt bij dat de drie lezingen vaak zo ongelijksoortig zijn, dat het voor de prediker een hele toer is ze op elkaar af te stemmen en er een gezamenlijke boodschap uit te destilleren.

Het laatste punt brengt me bij de draagkracht van de gemeente. Met een drietal ongelijksoortige lezingen wordt meestal het opnemingsvermogen van de hoorders overvraagd. Je mag al blij zijn als het lukt één aspect met zijn eigen gezichtspunten goed voor het voetlicht te brengen. Een preek waarin drie Bijbelgedeelten met elkaar in verband worden gebracht en elkaar uitleggen, stelt ons voor de vraag: waar is de toegang voor de hoorders? Als die niet geboden wordt, haken mensen voortijdig af. Voor ons is op dit moment daarbij vooral van belang met spijt te constateren dat door dat afhaken er van de intieme omgang met Christus niets terecht komt.

Deze constatering weerhoudt mij ervan om ondubbelzinnig mijn voorkeur te hebben voor een vaststaand oecumenisch leesrooster boven een vrije tekstkeus. Het belangrijkste criterium voor de keuze van Schriftlezingen is, of de preek die daarop gebouwd wordt Christus dichterbij brengt en het vertrouwen op Hem stimuleert. Lukt dat beter wanneer de prediker de vrije hand heeft bij het kiezen van zijn Schriftgedeelten? Dan heeft dat de voorkeur. Anderzijds zou iedere tekst, ook een voorgeschreven perikoop, openingen moeten bieden om Christus te verkondigen. Het vraagt vaardigheden en daarom oefening bij de prediker om zover te komen, maar als dat lukt op een ongeforceerde manier, dan heeft dat als voordeel dat niet een vorm van willekeur de dienst uitmaakt. Laten we ons er nu op bezinnen hoe dat op een ongeforceerde manier kan.

Associatief preken

Als je ziet hoe in het Nieuwe Testament het beroep op het Oude Testament tot stand komt, dan kunnen we ons niet aan de conclusie onttrekken dat dit op een associatieve manier gebeurt. Dat komt overeen met de manier waarop in het Oude Testament namen worden verklaard: dat gebeurt op de klank af en niet op grond van nauwkeurig etymologisch onderzoek. Wij daarentegen zijn veel meer rationeel analytisch ingesteld. Hoe lief een Bijbeltekst ons ook is, in de exegese proberen we kritisch afstand te nemen tot de tekst om vanuit die distantie beredeneerd conclusies te trekken over de betekenis. Dat is de geestelijke erfenis van de moderniteit. Het woord ‘kritisch’ dat ik daarbij gebruik heeft niet zozeer betrekking op de tekst waar wij kritisch op zijn, maar op ons eigen interpretatieproces, dat we niet voorbarig onze mening over de tekst laten prevaleren, maar onszelf in de rede vallen of we aan de tekst wel echt recht doen.

Wat is nu de taak van de prediker? Mag of moet hij of zij net als in de Bijbel gebeurt teksten associatief op Christus toepassen? Of is hij/zij gehouden aan de moderne spelregels voor kritische analyse en rationele afwegingen? Ik bepleit een combinatie van beide. Wij mogen in navolging van het Nieuwe Testament oudtestamentische teksten associatief met Christus in verband brengen, maar voordat we dat naar buiten brengen verifiëren we of dat binnen de bandbreedte van de eigen betekenis van de tekst valt.

Dat die associatieve verbinding wel degelijk legitiem kan zijn hangt samen met het feit dat de Bijbel zich als grote eenheid presenteert. Weliswaar worden in de bijbelwetenschap allerlei tradities – diverse tekststromen – onderscheiden die pas in een later stadium zijn samengevoegd door – in codetaal – R (redacteur). Maar wie aan de Bijbel openbaringsgezag toekent zal met Franz Rosenzweig – in een brief uit 1927, uitgegeven in 1936 – de R niet opvatten als ‘Redaktor’ maar als ‘Rabbenu’, Hebreeuws voor ‘onze Meester’. En het Nieuwe Testament beroept zich zo nadrukkelijk op het Oude, dat we niet anders kunnen dan concluderen dat de nieuwtestamentische auteurs hun boodschap als voortzetting en vernieuwing van het Oude Testament presenteren, die alleen tegen die achtergrond kan worden verstaan. Die eenheid van Oud en Nieuw Testament

schept ruimte voor associatieve verbindingen. De tekst resoneert tegen het geheel van Gods heilshandelen, zoals de Bijbel daarover spreekt. Zo kan vanuit oudtestamentische perikopen behalve door associatie Christus worden gepredikt.

Een voorbeeld van gecontroleerde associatie

Geen ongecontroleerde associatie van oudtestamentische teksten met Christus, maar associatieve verbindingen die passen binnen een kritische exegese van de tekst. Daarvan geef ik een voorbeeld dat ik ontleen aan Gijs Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders* uit 1991 (126-130). Hij vergelijkt enkele preekschetsen over Genesis 22, de opdracht aan Abraham zijn zoon Isaak te offeren, en geeft daarop zijn eigen commentaar. Abraham neemt zijn enige zoon mee naar het gebied van Moria. Daar zal de Heer de berg wijzen waarop hij zijn enige zoon, de zoon van de belofte, moet offeren. Onderweg vraagt Isaak: we hebben vuur en hout, maar waar is het offerlam? Abrahams antwoord luidt: ‘God zal zich zelf van een offerlam voorzien, mijn zoon.’ En zo gaan ze samen verder. Op het moment dat Abraham het mes pakt om zijn zoon te slachten, klinkt er een stem. Hij mag de jongen niets aandoen. Abraham is op de proef gesteld en blijkt bereid zelfs het liefste dat hij heeft, ja zijn hele toekomst, aan God op te offeren, hoeveel vragen dat ook oproept. Abraham ziet een ram, verstrikt in de struiken, en dat offert hij nu in plaats van zijn zoon.

Er zijn door de prediker vele toepassingen te maken over geloofsbeproeving en wat je voor God over hebt, maar hoe kan dit gedeelte in verband worden gebracht met Jezus Christus? In de geschiedenis van de kerk is het gebruikelijk geworden een verbinding te leggen met tussen de zoon van Abraham en de Zoon van God. De eerste hoefde niet geofferd te worden, maar de tweede moest dat wel, voor onze zonden. God doet wat de mens niet hoeft te doen.

Is deze associatieve verbinding via het menselijke offerlam terecht? Volgens Dingemans niet, en ik denk dat hij daarin gelijk heeft. In het offer van Isaak gaat het namelijk niet om een verzoenoffer, maar in het offer van Gods Zoon wel. Dat is een cruciaal verschil. Dingemans suggereert een verbinding met Lucas 13:10-17 als evangelielezing, over een genezing van

Jezus op sabbat. ‘God zal erin voorzien’ uit Genesis 22 betekent dat Hij wegen wijst om onze gehoorzaamheid, beschikbaarheid en aanhankelijkheid vorm te geven. Jezus heeft dergelijke nieuwe en verrassende wegen gewezen die de toekomst open houden door zich in te zetten voor mensen. De starre traditionele sabbatsgehoorzaamheid smelt Hij om tot een nieuwe inzet voor mensen.

Hier wordt inderdaad een alternatieve verbinding gelegd met het optreden van Jezus. Maar is die bevredigend? Net niet, dunkt me. Jezus treedt hier op als Leraar die met zijn voorbeeld en onderwijs nieuwe onbevangen wegen betreedt. Waar is Jezus die als Koning en Priester ons redt? Met deze Jezus zoeken wij omgang.

Vruchtbaarder lijkt het mij de basale vraag te stellen: waarom zou God Abraham zo’n gruwelijke beproeving hebben opgelegd? Daar is een antwoord op te geven vanuit de godsdienstige context: God wilde juist niet dat Abraham een mensenoffer bracht, zoals in omringende godsdiensten wel gebeurde. Daarom wendt Hij het op het laatste moment af. De vraag blijft dan: waarom op deze manier, waarom niet volstaan met een verbod? Het verhaal vraagt om een antwoord dat dieper reikt. Hebreeën 11:18-19 zet ons op een spoor:

Terwijl er tegen hem gezegd was: ‘Alleen door Isaak zul je nageslacht krijgen,’ zei hij bij zichzelf dat het voor God mogelijk moest zijn iemand uit de dood op te wekken, en daarom kreeg hij hem ook terug, bij wijze van voorafbeelding.

Op het moment dat Abraham op weg was om zijn zoon te offeren, wist hij niet dat het op het laatste moment niet hoefde. Hij was bereid de opdracht uit te voeren, omdat Hij God bij machte achtte om Isaak uit de dood weer terug te geven, een duidelijke toespeling op de opstanding van Jezus. Adrianus van Selms zegt erover in zijn commentaar op dit hoofdstuk (*Genesis deel II*, 26-27): naast het motief dat Abraham moest laten zien dat God hem meer waard was dan het leven van zijn zoon komt dit geloofsmotief van leven uit de dood. De navolging van God betekent vaak een breuk met het natuurlijke leven. De zoon van de belofte kon voor

Abraham nooit meer een gewoon aards kind zijn. Hierop voortbordurend: het aardse leven is aan het sterven prijsgegeven. Abraham en wij allen moeten leren onze hoop niet te vestigen op dit vergankelijke bestaan. God reikt daarbovenuit. De komst van zijn Zoon als mens is daarvan de bezegeling. Door de dood heen wint in Hem het leven.

Dus ja, er ligt een verbinding tussen het offeren van Isaak en de dood van Jezus, Zoon van God. God geeft inderdaad het liefste dat Hij heeft, wat Hij van Abraham vraagt. Hij doet dat om de vergankelijkheid open te breken naar het onvergankelijke leven met Hem. Hij doet wat Abraham niet hoeft te doen: zijn Zoon afstaan. De lijn loopt niet over het verzoenoffer, maar over de overwinning op de dood en het geloof daarin. Het verhaal brengt niet alleen vervreemding, maar goed opgevat brengt het ons God juist nabij. Dankzij Hem is er eeuwig leven in de geloofsrelatie met Christus.

Op deze manier wordt een associatieve verbinding gelegd tussen de oudtestamentische tekst en Jezus Christus, een verbinding die niet in de tekst zelf besloten ligt, maar die de tekst ook geen geweld aandoet, maar hem veeleer openlegt, en die past binnen de eenheid van Gods handelen in de heilsgeschiedenis met zijn volk en zijn wereld.

Themagericht of tekstgericht?

Hoe komt de prediking van Christus als persoon om van te houden omdat je je leven aan Hem te danken hebt, het beste tot haar recht? In een themagerichte of een tekstgerichte preek? Dan heb ik de derde mogelijkheid nog buiten beschouwing gelaten: dat de tekst wordt samengevat in een thema dat boven de preek gezet wordt. Ofwel is dit thema een adequate vertolking van wat de tekst te zeggen heeft, en dan valt het onder tekstgerichte prediking. Ofwel dit thema verraadt de vrije hand van de prediker die de weerbarstige tekst in het gelid van een overzichtelijke opzet wil brengen. Dan neigt het geheel meer naar een themagerichte preek. Kiezen we een thema als leidend voor de opbouw, of de tekst zelf?

De voordelen van een tekstgerichte benadering lijken de overhand te hebben: je blijft dicht bij het Woord, je gaat niet, zoals bij een themagerichte benadering het gevaar is, met de tekst op de loop, je gebruikt die

niet als kapstok om je eigen verhaal aan op te hangen. Trouw aan het Woord lijkt zo te pleiten voor een tekstgerichte benadering.

Er zijn echter ook overwegingen die de andere kant op wijzen. Daarbij blijft het natuurlijk van belang om van het thema naar de tekst te gaan en de tekst tot spreken te brengen. In de voorvorige paragraaf merkte ik op dat de tekst resoneert tegen het geheel van Gods heilshandelen. Maar er is nog een klankbord. Hij resoneert in de preek ook tegen het geheel van de belevingswereld van de hoorders. En het thema is een mogelijkheid om die leefwereld te raken. Daarmee is de aandacht van de hoorders getrokken. Vanaf het begin is er herkenning. Je creëert de mogelijkheid te laten zien dat Jezus betrekking heeft op het volle leven, dat Hij mensen in hun existentie raakt.

Daarbij denk ik niet eens alleen aan een thema dat uit de tekst opkomt. Je kunt ook denken aan een thema als zijingang, als toeleidende weg, om in het hart van de tekst te komen. Zo'n thema dat naar het hart van de tekst én naar het hart van de hoorder toegaat werkt ook selectief. In een goede preek zal het niet zo zijn dat het thema van de tekst afleidt en de tekst alleen maar als opstapje dient, maar het is wel onvermijdelijk dat zaken die de tekst benoemt onbesproken blijven. Is dat een minpunt? Ik denk van niet. Hoorders luisteren altijd selectief. We moeten het opnemingsvermogen van de gemiddelde luisteraar niet overschatten. Stel dat de tekst veel bijzonderheden oplevert die alle gewetensvol aan de orde worden gesteld. Dan zullen de hoorders daar 10 tot 30% van meenemen. Op een gegeven moment haken zij af. Stel daartegenover dat met gebruik van een thema waarin de hoorders zich herkennen de prediker niet meer dan 60% van de inhoud aan de orde stelt. Dan nemen ze daarvan 50 tot 80% mee. Dat is 30 tot 48% van de hele tekst. Dat is substantieel meer vergeleken met de tekstgerichte preek! Het gaat in dit rekenvoorbeeld natuurlijk niet om exacte getallen, maar om de gedachte.

Via een thema wordt een bewust gekozen selectie van de tekst aan de orde gesteld en naar het hart van de hoorders gebracht. Per saldo nemen de hoorders in dat geval meer van de boodschap van de tekst op dan wanneer de tekst zonder thema wordt uitgelegd. Deze overweging pleit ervoor in de prediking een thema te kiezen.

Voorbeeld van een themagerichte uitleg

Van deze themagerichte uitleg wil ik een voorbeeld in de discussie brengen uit mijn eigen preekpraktijk. Het gaat over Matteüs 16:13-26. Hier wordt heel veel aan de orde gesteld dat in een preek niet allemaal aandacht kan krijgen. Ik zet ze even op een rijtje: aanwezigheid in het gebied van Caesarea Filippi, de vraag van Jezus: ‘wie zeggen de mensen dat de Mensenzoon is?’, de variatie aan antwoorden, de vraag aan de leerlingen zelf, de belijdenis van Petrus, de verklaring van Jezus dat dit inzicht hem door de Vader geschonken is, Petrus die met zijn belijdenis wordt betiteld als ‘rotsman’ waarop Jezus zijn kerk bouwt, de strijd met het dodenrijk dat niet zal winnen, de gave van de sleutels die toegang geven tot het koninkrijk, het verbod aan de leerlingen om te zeggen dat Jezus de Messias is, de aankondiging door Jezus van zijn lijden, het verzet van Petrus daartegen, de ruwe terechtwijzing door Jezus: ‘Ga terug, Satan, achter Mij!’. Hoe vertolk je dan de boodschap op een evenwichtige wijze zonder een overmaat aan tekstverklaring?

Een keuze met nadelen is: een selectie maken. Bijvoorbeeld: alleen preken over de belijdenis van Petrus, of alleen over Petrus als rots waarop Jezus zijn kerk bouwt, of alleen over de sleutels van het koninkrijk, of alleen over het protest van Petrus tegen het lijden en Jezus scherpe afwijzing. Het grote nadeel van zo’n selectie is dat alles met alles samenhangt. De diverse elementen leggen elkaar uit. Dat ze in Caesarea Filippi zijn is een veelzeggende achtergrond van de woorden van Jezus dat de poorten van het dodenrijk, het rijk van Satan, de kerk niet zullen overweldigen: Hij zegt dit in het heidense grensgebied van Galilea, met Romeinse afgodentempels. De ene ware God lijkt daar afwezig. Dat Jezus de Messias is staat niet los van de manier waarop Hij dat is: in de weg van lijden naar overwinning. Dat de kerk overeind blijft op de stevige rots lijkt te worden tegengesproken door de kritiek van Petrus en de heftige reactie van Jezus. Het blijkt een serieuze dreiging te zijn dat Satan Jezus demotiveert om de weg te gaan die Hij moet gaan. Jezus’ betiteling van Petrus als rotsman staat weer niet los van zijn belijdenis van Jezus als de Messias. Het betekent dat Jezus op hem en zijn belijdenis de kerk zal bouwen. Maar Petrus’ belijdenis contrasteert met zijn verzet tegen Jezus’ lijden. Het ene is niet

zonder het andere. Hij wordt zowel 'Petrus' als 'Satan' genoemd. En ook de toepassing uit dit alles op ons persoonlijke leven kan niet buiten beschouwing blijven. Jezus maakt die toepassing zelf door te spreken over de navolging (vers 24-26).

Met deze complexiteit heb ik proberen om te gaan door een thema te kiezen dat meer een zijingang dan een samenvatting is: 'Twee sterke persoonlijkheden'. Dit thema sluit aan op de belevingswereld van mensen in deze tijd; het appelleert aan de psychologisering van de leefwereld. Jezus vertoont zich als een sterke persoonlijkheid door zichzelf ter discussie te stellen: wat vinden ze van Me en wat vinden jullie van Me? Zouden wij dat durven? Ook laat Hij zijn kracht zien door eerlijk het lijden in de ogen te kijken en te aanvaarden. Wat ook weer niet betekent dat Hij immuun is voor vertwijfeling. Simon Petrus ontpopt zich als een sterke persoonlijkheid door het voortouw te nemen, de woordvoerder van de anderen te zijn en stellige uitspraken te doen. Maar daar dankt hij zijn nieuwe inzicht niet aan en het weerhoudt hem niet de plank volledig mis te slaan. Dat leidt tot een toepassing: nooit op sterke leidersfiguren vertrouwen puur om het feit dat ze sterke persoonlijkheden zijn. Maar je kunt dat niet omdraaien en zeggen: omdat iemand een krachtige persoonlijkheid is, moet je hem niet volgen. Niemand is zo krachtig als Jezus. En Petrus is wel de rotsman. Staan wij sterk genoeg in onze schoenen om Jezus na te volgen? Alleen door dicht bij Jezus te leven. Hij heeft de macht! Hij maakt ons sterk. Later kon Petrus tegen de gemeente zeggen: 'Zelfs als u moet lijden omwille van de gerechtigheid, dan bent u toch gelukkig te prijzen. Wees daarom niet bang voor de mensen en laat u door niets in verwarring brengen. Erken Christus als Heer en eer Hem met heel uw hart' (1 Petrus 3:14-16).

Ook nu blijft uit de perikoop wel iets onderbelicht: op Petrus als rots van de kerk wordt niet uitvoerig ingegaan; evenmin op zijn rol als sleuteldrager. Maar eigenlijk komen alle andere elementen substantieel aan bod. De preek resoneert ook tegen de achtergrond van de ervaringswereld van de hoorders: Jezus is de sterke, betrouwbare persoonlijkheid. Verbonden met Hem kunnen wij groeien in kracht.

De preek op smaak

De preek is alleen op smaak, anders gezegd: ze beantwoordt alleen aan haar doel, wanneer Christus daarin vol goddelijke liefde tot ons komt en ons aanspreekt. We hebben erbij stilgestaan hoe die ontmoeting tussen Christus en zijn gemeente kan worden bemiddeld in de preekactiviteit. Het is van belang het geheel van de Schrift als klankbord te hebben, maar ook de ervaringswereld van de hoorder. Een oecumenisch leesrooster heeft geen prioriteit. Thematisch preken kan helpen.

Maar hoe stellen we het ons voor dat Góð zelf in Christus tot ons komt? Het gaat er dan om dat God in de persoon van Jezus Christus een relatie met ons aangaat. Dat vraagt van ons dat wij ons in de relatie tussen God en de mens verdiepen zoals die gestalte krijgt in Jezus. De interactie tussen God en de mens door de persoon van Jezus Christus kan alleen de volle aandacht krijgen als we afzonderlijk stilstaan bij Gods motief voor de incarnatie, de menswording, van Gods Zoon. Dat gaan we in het volgende hoofdstuk doen.

3. Waaron God mens werd

Is de vraag ‘waarom God mens werd’ een vraag die ertoe doet? De vraag is al in de 11de eeuw principieel gesteld en de beantwoording ervan heeft diepe sporen getrokken in de uitleg van het evangelie. De beantwoording van de vraag doet ertoe, want ze heeft alles te maken met het verschil dat ik al eerder aanduidde tussen Jezus’ optreden als transactie of als uitdrukking van Gods relatie met ons.

Anselmus van Canterbury (1033-1109) kwam ermee naar voren. Hij stelde de vraag in het Latijn: *Cur Deus homo?*, en gaf die als titel mee aan een vermaard geworden publicatie. Zijn antwoord was: de zonde van de mens schendt de *ordo*, de rechtsorde, van God en rooft daarmee Gods eer (*honor*). Voor die eerroof eist Hij een evenredige straf van de dader of een genoegdoening van een ander voor die dader. Als wij de straf zouden moeten dragen, zou er voor ons geen verlossing zijn. De Zoon van God is mens geworden om voor ons genoegdoening te geven aan de geschonden eer van God. Zijn optreden is dus gericht op het mogelijk maken van onze verlossing. Daartoe vervult Hij de voorwaarden die daaraan zijn verbonden. Dat gaat in de richting van een transactie.

Zou het ook kunnen zijn dat zijn komst gericht is op het herstel van de relatie tussen Hem en ons, en niet primair op Jezus’ kruisiging als transactie tussen de Vader en de Zoon als mens? Daarover gaat dit hoofdstuk. We zien de verschillende mogelijke motieven onder ogen.

Motief voor de menswording: het ene uiterste

In de lijn van Anselmus heeft Johannes Calvijn het motief van de menswording van de Zoon van God specifiek aangewezen in het dragen van de last van Gods toorn als representant van de mensen. Door middel van het aannemen van de menselijke natuur wil God via zijn Zoon in onze plaats het gericht over onze zonden dragen en ons van de macht van het kwaad bevrijden. Het was immers de mens die genoegdoening aan Gods oordeel moest geven en de straf voor zijn zonde moest dragen. Zo moest onze Heer als onze Plaatsbekleder waarachtig mens worden. Als Hij alleen God

zou zijn, kon Hij de dood niet ondergaan, en als Hij alleen mens zou zijn, kon Hij de dood niet overwinnen. Daarom was het onvermijdelijk voor onze verlossing dat Hij als God de menselijke natuur aannam (*Institutie*, boek 2, hoofdstuk 12, §3). Volgens deze verklaring valt Gods besluit mens te worden samen met het besluit het kruis te aanvaarden en de losprijs voor onze zonden te betalen. Deze lijn krijgt bij Calvijn de meeste aandacht. Het is de lijn van Anselmus, die we met eigen accenten terugvinden in de Heidelbergse Catechismus (vraag 12-18).

Volgens Calvijn is de Bijbel er duidelijk in wat het doel van God is met zijn Zoon op te dragen mens te worden: dat Die zichzelf zou offeren om de Vader met ons te verzoenen (boek 2, hoofdstuk 12, §4). Op die manier wordt de menswording wel sterk geïnstrumentaliseerd tot de onvermijdelijke weg om aan alle voorwaarden voor onze verlossing te voldoen: de menswording in het belang van de transactie die nodig is om de weg vrij te maken voor onze verlossing. Zo’n transactie werkt een zekere verzakelijking in de hand; schuld en boete moeten tegen elkaar opwegen. Waar blijft zo de relatie zoekende liefde die God in de menswording van zijn Zoon uitdrukt?

De vraag die hier bij mij rijst is: klopt het dat de plaatsbekledende kruisiging volgens de Bijbel het specifieke doel van Gods menswording is? Als we de Bijbel zorgvuldig lezen, ligt een andere conclusie voor de hand, namelijk dat de menswording van God zelf ook al toenadering is, een uitgestoken hand van God naar de mensen, een daad van liefde, om hen over te halen zich aan God te onderwerpen en toe te wijden. Maar nu loop ik op de dingen vooruit. Eerst sta ik stil bij het andere uiterste.

Motief voor de menswording: het andere uiterste

In de geschiedenis van de theologie zijn er stemmen opgegaan die ervoor pleiten de menswording van God onafhankelijk te zien van Gods beslissing daardoor verzoening te bewerken. Met andere woorden: ook zonder de val in zonde van de mensheid zou God mens zijn geworden. Verschillende motieven voor deze menswording worden aangevoerd. De overweging die mij nog het meest aanspreekt is die waarin de menswording van de Zoon wordt gezien als voltooiing van de schepping: de schepping zelf is al een

goddelijke daad waarin de Schepper in liefde tot zijn schepsel afdaalt, de menswording brengt deze beweging in liefde tot haar hoogste doel. God wil zo dicht mogelijk bij zijn mensen komen. Zijn menswording is daarvan de uitdrukking. God wil immers één zijn met de door Hem geschapen mensen (Henri Veldhuis, 1990, 336-337).

Het belangrijkste bezwaar tegen deze voorstelling van zaken wordt verwoord door Calvijn. Hij spreekt in zijn *Institutie* van ‘verkeerde nieuwsgierigheid’ en ‘dwaze vragen’ (zou de Zoon mens zijn geworden als de mens niet in zonde gevallen was?). De Bijbel is volgens hem overduidelijk in het motief voor de menswording: Christus is gekomen om zondaren te redden. Wij moeten onze gedachten niet de vrije loop laten, maar zodra het over Christus gaat het spoor van de verzoening volgen dat vooral Paulus wijst (boek 2, hoofdstuk 12).

Ik voeg me bij Calvijn als hij stelt dat spreken over de menswording van God buiten de zonde van de mensen om, leidt tot oncontroleerbare speculatie. Laten we ons maar beperken tot de kaders die de Bijbel zelf aanreikt.

Motief voor de menswording: de tussenweg

Is het waar dat de Bijbel ons als specifiek motief voor de menswording van God het lijden en sterven voor onze zonden noemt? Laten we vooral eens naar de evangeliën kijken. Daar worden ook andere beweegredenen aangevoerd. Johannes begint ermee: het Wóórd is mens geworden van vlees en bloed (1:14). En het Woord was God (1:1) en is gelijk aan de Zoon (1:14,18). God zwijgt niet, Hij spreekt. Het Oude Testament is er vol van. Dit is zo kenmerkend voor God – Vader, Zoon en Geest – dat de Zoon het Woord wordt genoemd. Hij is Gods Woord tot de mensen. Vanaf het begin is de menswording gericht op communicatie van God met de mens. Hij zoekt in de menswording toenadering, contact, gemeenschap, relatie: Hij is Immanuël, God met ons (Matteüs 1:23). Dit is het eerste motief.

Daaraan verbonden: Jezus’ komst op aarde heeft als drijfveer dat Hij laat zien wie de Vader is. Hij zegt: ‘niemand kent de Vader behalve de Zoon, en iedereen aan wie de Zoon het wil openbaren’ (Matteüs 11:27). En Johannes verklaart in de aanhef van zijn evangelie: ‘Niemand heeft ooit

God gezien, maar de enige Zoon, die zelf God is, die aan het hart van de Vader rust, heeft Hem doen kennen’ (Johannes 1:18). Verder, in een gesprek met zijn leerlingen: ‘Wie mij gezien heeft, heeft de Vader gezien’ (Johannes 14:9). In zijn eerste brief vat Johannes het zo samen: ‘We weten ook dat de Zoon van God gekomen is en ons inzicht heeft gegeven om de ware God te kennen’ (1 Johannes 5:20).

Daaraan is toe te voegen dat Jezus op aarde is gekomen om het verlorene te zoeken en te redden, en om een kring van volgelingen om zich heen te verzamelen. Hij riep uitnodigend: ‘Kom allen bij Mij, jullie die vermoeid zijn en onder lasten gebukt gaan, Ik zal jullie rust geven’ (Matteüs 11:28). Hij is de goede herder op zoek naar het verloren schaap (Lucas 15:1-7; Johannes 10). Bij het zien van de tempelstad brak Hij uit in een klacht: ‘Jeruzalem, Jeruzalem, jij die de profeten doodt en stenigt wie naar je toe zijn gestuurd! Hoe vaak heb ik je kinderen niet bijeen willen brengen zoals een hen haar kuikens verzamelt onder haar vleugels, maar jullie hebben het niet gewild’ (Matteüs 23:37).

Tot slot noem ik de gelijkenis van de onrechtvaardige pachters (Marcus 12:1-9). Die gelijkenis gaat zo. Iemand plantte een wijngaard, verpachtte die en ging op reis. Na de oogsttijd stuurde hij een knecht om de pacht te innen. Maar de pachters mishandelden en vernederden hem en stuurden hem met lege handen weg. Andere knechten volgden en zij ondergingen hetzelfde lot of erger. Uiteindelijk had de eigenaar alleen nog zijn beminde zoon. Die stuurde hij naar de pachters met de gedachte dat ze voor zijn zoon wel ontzag zouden hebben. Maar de pachters zeiden: dit is de erfgenaam, als we hem doden is de wijngaard van ons. Aldus deden ze. Het lichaam gooiden ze buiten de wijngaard. Dan komt de eigenaar zelf, doodt de pachters en geeft de wijngaard aan anderen.

De analogie zit in het punt dat de eigenaar zijn zoon niet naar de wijngaard stuurde om hem door de pachters te laten doden. In overeenstemming daarmee benader ik de komst van Jezus naar deze wereld. Waarom heeft God zijn Zoon naar deze wereld gezonden? Om de mensen bij Hem terug te brengen, om hun de weg van het goede leven uit te leggen, om hun de genade van God te onthullen, om een nieuw begin uit te roepen, om Gods heilzame koningschap aan het licht te brengen, om de macht van

het kwaad uit te dagen en uit te bannen, om genezing en vergeving te bewerken, om een vernieuwd volk om zich heen te vergaderen dat gedreven door zijn Geest vol is van Gods liefde en Hem geeft waar Hij recht op heeft.

Dit zijn allemaal voorbeelden waarin het lijden en sterven niet vooropstaat als motief in Gods zending van zijn Zoon als mens naar deze wereld. Het lijden en sterven van Jezus Christus is daarin niet beoogd, al is het wel op voorhand ingecalculeerd, als we ervan mogen uitgaan dat God het mensenhart doorziet en de toekomst overziet.

De tussenweg die zich hier aftekent, is dat het motief van de menswording van de Zoon wel degelijk de redding van de mensen is en hun verzoening met God. Het kruis is hierbij echter niet Gods vooropgezette plan, maar voluit het initiatief van mensen. Wel is het een consequentie die God voorzag, doordat Hij de mensen doorzag en de geschiedenis in verleden, heden en toekomst overziet. Is daarbij het kruis van zijn verzoevende betekenis beroofd? In geen geval. In zijn ondoorgrondelijke wijsheid heeft God het kruis dat de diepste manifestatie was van 's mensen vijandschap tegen God, gemaakt tot de grondslag van zijn nieuwe wereld. Daar gaan de volgende twee hoofdstukken dieper op in.

Aanknopingspunten bij Calvijn en Barth

Het is opmerkelijk dat zowel Calvijn als Karl Barth, die beiden het motief van de menswording in nauwe verbinding zien met het kruis, toch ook kunnen spreken over Gods toenadering tot de mensen als motief. Volgens Calvijn heeft de Zoon zich in de menswording één met ons maakt om ons een onderpand te geven, zodat wij daarop kunnen vertrouwen voor onze redding. Hij is van hetzelfde vlees en bloed geworden als wij, daarom hebben wij een vaste basis om te geloven dat ook wij kinderen van God zijn. Immers, als Mensenzoon heeft Hij aangenomen wat van ons was, zodat Hij als Gods Zoon ons genadig kon laten delen in wat van nature het zijne was. De zekerheid over de erfenis van het koninkrijk van de hemel is gelegen in het feit dat de Zoon van God, die daarover beschikt, ons tot zijn broeders en zusters heeft aangenomen. Calvijn spreekt van een heilige broederschap. Dat getuigt van Gods vertrouwenwekkende nabijheid tot

ons en van de persoonlijke relatie die Hij legt (§2 van hoofdstuk 12 in boek 2 van de *Institutie*).

In zijn beroemde voordracht ‘Die Menschlichkeit Gottes’ uit 1956 be- toogde Karl Barth dat Gods menselijkheid besloten ligt in zijn beslissing mens te worden. Ze betekent dat in Jezus Christus God en mens elkaar ontmoeten en samen zijn, een ontmoeting en samenzijn die genadig uit- gaan van God. Jezus Christus manifesteert de eenheid van God en mens en toont zich de trouwe verbondspartner in dubbele zin: de superieure god- delijke partner en de ondergeschikte menselijke partner. Het begint bij God: Hij maakt zichzelf tot partner van de mens. Het betekent dat Hij met ons een geschiedenis doormaakt en dat Hij met ons in dialoog treedt. In mijn woorden: de menselijkheid van God betekent dat Hij op mensenni- veau met ons in relatie treedt.

Let op de accentverschuiving in de betekenis van de menswording. Eerder ging alle aandacht uit naar het aannemen van de menselijke na- tuur. Die betekenis blijft voorondersteld, maar krijgt een verlengstuk. De menswording spreekt relationeel niet alleen over Gods aanvaarding van de menselijke natuur, maar ook over zijn aanvaarding van de mensen zelf. Gods menselijkheid is zijn humaniteit, zijn verbondenheid met de men- sen, hoezeer die ook van Hem zijn afgedwaald. Daarmee is Gods mense- lijkheid ook de bron van onze humaniteit. Jan Buskes sprak in navolging van Barth van *Het humanisme van God* (1972). De ‘humaniteit van God’ zou nog treffender zijn geweest. Onze naastenliefde is afspiegeling van Gods mensenliefde die iets zegt van Gods karakter in Jezus Christus en die universeel is. Deze aandacht voor de menselijkheid van God in Jezus onze Heer is een bekrachtiging van de intieme relatie met mensen voor wie God gekozen heeft, een relatie die Hij in Jezus en door de Geest realiseert.

Over de menswording kan dus gesproken worden als heilige broeder- schap (Calvijn) en als uitdrukking van Gods menselijkheid jegens ons (Barth), zonder dat daarbij onmiddellijk het kruis ter sprake wordt ge- bracht of wordt verondersteld.

De eigen betekenis van de menswording

De menswording van Gods Zoon heeft haar eigen betekenis in Gods toe-

nadering tot mensen, om hen met liefde te omringen en te roepen tot omkeer. De Zoon is aan de mensen gelijk geworden, daarmee heeft God laten zien dat Hij aan álle mensen gelijk geworden is. Hij is 'God met ons', zonder zich boven ons te verheffen. Daarmee opent Hij zijn hart voor alle mensen. Hij laat ons daarmee tegelijk zien waarin de essentie van menszijn zoals Hem dat voor ogen staat gelegen is: daarin dat wij ons niet boven anderen verheffen, maar hen in liefde willen dienen. De menswording van de Zoon laat zien dat God een persoonlijke relatie met ons zoekt.

God is mens geworden in een wereld waarin mensen juist wel hun kracht zochten en zoeken in de verheffing van zichzelf ten koste van anderen. Hij kwam naar ons toe om ons van die zelfverheffing bewust te maken en weg te roepen. Zelf toonde Hij in zijn eenvoud en liefde voor de minsten de houding van de ware mens naar Gods bedoeling.

Deze houding heeft Hem op de weg van het lijden gebracht, eindigend in de dood aan het kruis. De kruisdood van zijn Zoon was niet Gods vooropgezette plan met zijn menswording, maar wel een door Hem vooraf verdisconteerde consequentie. Toch is noch de Vader noch zijn Zoon Jezus Christus deze consequentie uit de weg gegaan. Tot het einde toe hebben zij de weg van het ware menszijn willen gaan. De kracht van de menswording ligt niet in de transactie die moest worden uitgevoerd of de procedure die moest worden doorlopen om God de ruimte te geven om genadig te zijn. De kracht ervan ligt in de relatie die God met ons heeft gelegd. Doordat God in de menswording intiem met ons geworden is, heeft Hij de mogelijkheid geschapen om intiem met Hem te worden. Echter, de menswording heeft tot een absolute crisis geleid in de verwerping door de mensen van de ware mens.

Waar toe dit heeft geleid in de verhouding tussen God en mens, en hoe dit is opgelost, vormt de inhoud van het volgende hoofdstuk.

4. Plaatsbekleding

Dit hoofdstuk gaat over de betekenis van het kruis van Christus. Daarover bestaat binnen de meer traditioneel gereformeerde en evangelische kerken een consensus die teruggaat op Anselmus van Canterbury (1033-1109). Daarover ging het al in het vorige hoofdstuk waarin de vraag centraal stond waarom God mens werd. Zijn redenering luidt ongeveer als volgt. Gods rechtvaardigheid eist dat de zonde gestraft wordt, ofwel dat de schuld die daardoor openstaat betaald wordt. Zelf kunnen wij die straf niet dragen of die schuld betalen. Maar nu is Gods Zoon als mens in deze wereld gekomen om in onze plaats aan het kruis genoegdoening te geven voor onze schuld. Dankzij zijn plaatsbekledende lijden kunnen wij vergeving ontvangen en vrijuit gaan.

Deze samenvatting van het evangelie legt de nadruk op de transactie tussen God de Vader en God de Zoon als mens. Daardoor raakt de relatie die God in de menswording met ons legt op de achtergrond. De vraag is niet alleen of daarmee Gods motief voor de menswording voldoende tot zijn recht komt, maar ook of de betekenis van het kruis daarmee trefzeker wordt geduid. Met die laatste vraag houden we ons in dit hoofdstuk bezig.

Bezwaren tegen de traditioneel protestantse verzoeningstheologie

Stefan Paas werkt in zijn *Vrede op aarde* (2023) een aantal bezwaren uit die tegen deze verzoeningstheologie worden ingebracht. Allereerst is een verzoeningstheologie die zo draait om de straf die de Vader de Zoon aandoet gewelddadig. Er vallen woorden als ‘kosmische kindermishandeling’. Verder heerst hier de pedagogie van de angst: op de achtergrond staat de dreiging van eeuwige foltering in de hel. Ten derde heeft deze heilsleer een sterk autoritair en leerstellig karakter en verraadt ze een obsessie met zuivere waarheid. Ten slotte noemt hij het wezenlijk passieve karakter van deze verzoeningsleer. Waar blijft onze verantwoordelijkheid als wij er niets aan kunnen bijdragen?

Deze vervreemding verklaart hij uit de verandering van de tijd en cultuur. Vroeger was het leven pijnlijker, harder, korter. De sociale verschil-

len waren veel groter. Geweld was een dagelijkse routine. En de mensen hadden buitengewoon weinig greep op de wereld om hen heen. 'De oppermachtige, eisende en oordelende God ontmoet de hulpeloze, schuldige mens die alleen maar kan buigen onder zijn oordeel, en dit alleen door het bloed van de doodgemartelde Christus aan dit oordeel kan ontsnappen' (173). Doordat wij heel anders in het leven staan, missen die traditionele noties in onze tijd de sociale en emotionele kracht die hun ooit onmiddellijke en intuïtieve betekenis gaf.

Paas zegt dus niet: de traditionele voorstelling van zaken is verkeerd. Hij erkent dat er ook aanknopingspunten voor zijn in het Nieuwe Testament. Hij zegt wel: ze werkt in onze tijd niet meer, ze komt niet meer over. Ze wekt geen verlangen, eerder weerzin en vervreemding. Ze past niet goed in de werkelijkheidsbeleving van de hedendaagse mens. Daarom moeten we nu andere accenten zetten.

Het doorslaggevende accent is volgens Paas: het heil is lichamelijk, dat betekent: het raakt onze emoties en het is herkenbaar in onze tijd en op onze plaats. Het gaat niet om een theologische theorie van het kruis, maar om de werkelijkheid daarvan. We moeten op zoek naar de Verlosser, niet naar een verlossingsformule (136), of naar de oplossing van een theologische puzzel. Het is drama, verzoening-in-actie, een stomp in de buik. Hier stierf een tot op het bot vernederde man (385). Het heil is concreet, en wordt werkelijkheid in onze omgang met onze medemens en met de schepping.

Reflectie op Paas' positie

Voorop signaleer ik een opmerkelijke overeenkomst tussen mijn eigen denken en dat van Paas. Hij zegt: het kruis is geen theologische theorie, maar lichamelijke werkelijkheid. Ik zeg met andere woorden iets wat daarmee verwant is. Ik zeg: maak van het kruisgebeuren geen transactie tussen de Vader en de Zoon, dat schept afstand en onbegrip. Geen transactie of procedure, maar relatie. Juist die aandacht voor relatie sluit aan bij Paas' nadruk op concrete lichamelijkheid, emotie, plaats en tijd. Het gaat om gemeenschap, twee polen die samenkomen, omgang met elkaar hebben. Intussen zet ik daarbij een eigen accent van communicatie en per-

soonlijke omgang. Het gaat om de lichamelijkheid van het kruisdrama, inderdaad, maar daar hoort ook de spiritualiteit bij, in relationele zin: het geestelijke contact.

Het tweede waar ik bij stilsta is de manier waarop Paas met de vervreemding omgaat. Het feit dat wij heel anders in het leven staan – veel minder vanuit autoriteit, onmacht en angst, en dus veel minder gewelddadig of overgeleverd aan krachten waar we geen vat op hebben – heeft zeker invloed op onze perceptie van het heil en de weg daarheen. Hij maakt aannemelijk dat onze positie in het leven met zich meebrengt dat wij weinig voeling hebben met een verzoeningsleer die de nadruk legt op straf en het vloeien van bloed. Echter, mijn probleem is dat hij het hierbij laat. Ik zou zeggen: laten we ons met de geconstateerde en begrepen vervreemding opnieuw tot de Schrift wenden. Daarbij gaat het me niet zozeer om veel of weinig Bijbelteksten. Belangrijker is het dat we in een zorgvuldige analyse aan het geheel van de bijbelse boodschap recht doen.

Daarbij ga ik als volgt te werk. Eerst leg ik de vinger bij twee fundamentele noties waarin de overgeleverde verzoeningsleer mijns inziens tekortschiet. Vervolgens teken ik mijn eigen perceptie van ‘verzoening door voldoening’, die niet het kenmerk vertoont van een transactie maar van een relatie. ‘Verzoening’ betekent dat die relatie in een fundamentele crisis is geraakt en daar dankzij God weer uitkomt. Deze uiteenzetting laat ik volgen door een verdere bijbelse verantwoording.

Zelfs in dit hoofdstuk kom ik daar niet klaar mee. Het volgende hoofdstuk gaat dieper in op de vraag hoe de concrete voltrekking van de geschiedenis in relaties van actie en reactie zich verdraagt met wat we in het Nieuwe Testament ook vaak tegenkomen: het terugvoeren van deze geschiedenis op Gods vooropgezette plan.

Gerechtigheid in het Oude Testament

De eerste notie die in de overgeleverde verzoeningsleer tekortkomt is die van de gerechtigheid. Is het inderdaad zo dat in de Bijbel Gods gerechtigheid eist dat de zonde tegen Gods majesteit met de eeuwige straf aan lichaam en ziel gestraft moet worden, zoals de Heidelbergse Catechismus in antwoord 11 verklaart? De Bijbel spreekt zo niet.

In het Oude Testament heeft ‘gerechtigheid’ betrekking op het welzijn van ieder en heeft ze bijzondere aandacht voor de zwakke: de wees, de weduwe en de vreemdeling, dat er voor hen hulp en bescherming is. De goede manier van leven die daar voor mensen bij hoort, betreft het juiste gedrag volgens Gods aanwijzingen om oprecht en betrouwbaar met elkaar om te gaan. ‘Gerechtigheid’ komt op deze manier dicht bij heil en vrede. Het is een relatiebegrip.

Deze betekenis vinden we bijvoorbeeld in Jesaja 51:8: ‘Maar mijn gerechtigheid zal voor altijd blijven, de redding die Ik breng, duurt van geslacht op geslacht.’ Jesaja 56:1 legt hetzelfde accent: ‘de redding die Ik breng is nabij, en weldra openbaar Ik mijn gerechtigheid.’ We kunnen ons beroepen op diverse psalmen die Gods gerechtigheid in verband brengen met de vrede die Hij geeft, al dan niet door middel van zijn gezalfde koning. Psalm 72 gaat over God die zijn gerechtigheid aan de koning geeft. ‘Moge hij uw volk rechtvaardig besturen, uw arme volk naar recht en wet.’ In vs. 4 wordt dat nog meer ingevuld: ‘Moge hij recht doen aan de zwakken, redding bieden aan de armen, maar de onderdrukker neerslaan.’ Vers 12 en 13 bezingen waar dat op uitloopt: ‘Hij zal bevrijden wie arm is en om hulp roept, wie zwak is en geen helper heeft. Hij ontfermt zich over weerlozen en armen, wie arm is, redt hij het leven.’ Ook Psalm 85 tekent een prachtige samenleving die de gelovigen van God verwachten: ‘Voor wie Hem eren is zijn hulp nabij: zijn glorie komt wonen in ons land, trouw en liefde omhelzen elkaar, recht (Hebreeuws: gerechtigheid) en vrede begroeten elkaar met een kus, trouw bloeit uit de aarde op, recht (Hebreeuws: gerechtigheid) ziet uit de hemel toe.’

Kort maar krachtig: ‘gerechtigheid’ is hier niet primair aan ieder geven waar die recht op heeft, maar: ieder tot zijn of haar recht laten komen. Dit duidt op respect, liefdevolle bereidheid om te helpen, betrouwbaarheid, ruimte geven. Dit heeft ook betrekking op God, die ten aanzien van de mens niets liever wil dan dat die tot bloei komt op de manier die Hem voor ogen staat. En het slaat net zo goed op de mens die God alle eer geeft die Hem toekomt, en die zijn leven aan Hem wijdt.

Lezen we in het Oude Testament dan niet ook over Gods vergelding? Jazeker, maar daar staat de vergelding in dienst van de reddende gerech-

tigheid. Het is de onderdrukker, de mens die de gerechtigheid frustreert, die het voorwerp wordt van Gods oordeel. Doordat de goddeloze uit de weg wordt geruimd, wordt de gerechtigheid voor de arme die zijn heil van God verwacht niet langer bedreigd.

Gerechtigheid in het Nieuwe Testament

Hoe zit dat in het Nieuwe Testament? In Romeinen 1:17 schrijft Paulus dat in het evangelie Gods gerechtigheid zich openbaart. Luther vatte het woord ‘gerechtigheid’ op als ‘gerechtigheid die voor God kan bestaan’. Dat doet denken aan een gerechtigheid die de strenge toets van Gods oordeel kan doorstaan. Denkt het Nieuwe Testament inderdaad op deze manier?

Veel exegeten menen van niet. Naar hun inzicht betekent gerechtigheid ook hier de reddende gerechtigheid die van God uitgaat en waarin wij delen door het geloof. Dat wordt bevestigd door de context waarin de genoemde uitspraak van Paulus staat. In vs. 16 noemt hij het evangelie Gods reddende kracht voor allen die geloven. In vs. 17 noemt hij het de onthulling van Gods gerechtigheid geheel en al door geloof. ‘Reddende kracht’ en ‘gerechtigheid’ verklaren elkaar, geheel in oudtestamentische zin. En als de apostel vanaf vs. 18 verder gaat met een uitweiding over Gods oordeel over deze wereld, gebruikt hij niet het woord ‘gerechtigheid’ om Gods oordeel te verklaren – dat is: zijn strenge toets die de wereld niet kan doorstaan –, maar hij gebruikt het woord ‘toorn’, geheel in overeenstemming met het taalgebruik in het Oude Testament.

We gaan nog enkele veelzeggende plaatsen in het Nieuwe Testament langs. In Matteüs 3:13-17 wordt de doop van Jezus in de Jordaan beschreven. Johannes maakt bezwaar: niet hij zou Jezus moeten dopen, Jezus zou hem moeten dopen. Niet Jezus is de zondaar die gereinigd moet worden, dat is Johannes. Het antwoord van Jezus luidt (vs. 15): ‘Toch moet je het doen, want zo dienen wij de gerechtigheid geheel en al tot vervulling te brengen.’ Jezus brengt de gerechtigheid tot vervulling, dat betekent: Hij brengt die tot volle ontplooiing en tot haar doel. Hij maakt zich één met zondige mensen om hen uit de macht van de zonde te leiden naar het volle heil.

In Matteüs 5:6 verklaart Jezus al diegenen gelukkig die ‘honger en

dorsten naar de gerechtigheid'. In overeenstemming hiermee roept Hij ons op: 'Zoek liever eerst het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid' (Matteüs 6:33). Dit gaat over verhoudingen waarin allen tot hun recht komen en in vrede kunnen gedijen. In de zaligsprekingen zijn 'wie hogeren en dorsten naar de gerechtigheid' in het gezelschap van zachtmoedigen, barmhartigen en vredestichters.

Ik vraag voor nog één tekst uit de Bergrede aandacht. Dat zijn de waarschuwendende woorden van Jezus naar al zijn hoorders: 'als jullie gerechtigheid niet groter (vertaling 1951: overvloediger) is dan die van de schriftgeleerden en de farizeeën, zullen jullie zeker het koninkrijk van de hemel niet binnengaan' (Matteüs 5:20). Voor de schriftgeleerden en farizeeën uit Jezus' dagen was leven als rechtvaardige sterk gericht op het trouw naleven van al Gods wetsebepalingen. Als je daarin slaagde, dan was je gerechtigheid groot. Bedoelt Jezus nu te zeggen dat we nog beter ons best moeten doen dan de schriftgeleerden en de farizeeën om Gods regels zorgvuldig na te leven? Gezien zijn eigen onderwijs in de Bergrede bedoelt Hij iets anders. Waar Hij kritiek op levert is afgepaste, begrensde gehoorzaamheid: moorden is wel verboden, schelden niet, wraaknemen mag, maar het moet in verhouding staan tot wat je is aangedaan (een oog voor een oog), je volksgenoot moet je liefhebben, maar je vijand niet. Daartegenover stelt Hij een houding van onbegrensde liefde: zelfs niet lelijk tegen een ander doen, je niet verzetten tegen wie kwaad in de zin heeft, ook je vijanden liefhebben. Deze levenshouding is door Paulus treffend samengevat door: 'overwin het kwade door het goede' (Romeinen 12:21). Dát is de overvloediger gerechtigheid die Jezus vraagt.

Dit sluit een vorm van strengheid niet uit. God de Heer is zo gedreven in zijn wil om rechte verhoudingen te scheppen en mensen daarbinnen te beschermen, dat zijn toorn uitgaat naar allen die de verhoudingen verzieken en medemensen opofferen aan hun kortzichtige eigenbelang. Zij krijgen te maken met Gods oordeel, als zij zich niet bekeren. Maar dat betekent niet dat eerst aan zijn gerechtigheid voldaan moet worden voordat Hij de ruimte heeft om zondaren te redden. Het is deze opvatting van 'gerechtigheid' die het heilshandelen in Jezus Christus tot een transactie maakt waarin de Zoon aan de voorwaarde voldoet die de Vader stelt om

mensen te redden. Van het begin tot het einde is God, gedreven door zijn gerechtigheid, uit op een relatie.

Evenredigheid tussen misdaad en straf is niet Gods standaard

Vanuit Gods gerechtigheid loopt geen rechte lijn naar de vergelding, maar een indirecte: God rekent af met hen die zich van Hem niets aantrekken, zijn gerechtigheid verstoren en anderen onderdrukken. Gods straffende gerechtigheid is dienstbaar aan de verlossing van zijn kinderen. Zó moeten we het vermaan interpreteren dat we door de hele Bijbel heen horen: ‘Wreek uzelf niet, maar laat de toorn aan Mij over, Ik zal het vergelden, spreekt de Heer’ (Deuteronomium 32:35; tweemaal aangehaald in het Nieuwe Testament). Enerzijds vraagt deze aansporing om de wraak aan God over te laten van ons een vreedzame houding: laten we het recht niet in eigen hand nemen en geen kwaad met kwaad vergelden! Anderzijds verwijst de uitspraak naar God die wel degelijk kwaad met kwaad vergeldt. Daarmee troost en redt Hij degenen die het onderspit moeten delven en hun vertrouwen op God stellen.

Is daarbij altijd sprake van evenredigheid tussen misdaad en straf? Bij God niet. Ik moet daarbij aan David denken, die na de volkstelling een keuze moest maken uit drie straffen: zeven jaar hongersnood, drie maanden op de vlucht gedreven worden door een belager, of drie dagen pest. Zijn keuze licht hij toe met de woorden: ‘Liever vallen wij in de handen van de HEER, want groot is zijn mededogen, dan dat ik in mensenhanden val’ (2 Samuël 24:14). David kent zijn God als de God die de bestraffing met mededogen mengt.

In Genesis 4 is Kaïn bang dat anderen hem zullen doden wanneer hij zijn vertrouwde woonplaats moet verlaten en gaan zwerven over de aarde. God belooft hem dan: ‘Als iemand jou doodt, zal dat zevenmaal aan hem worden gewroken’ (vs. 15). Dat is geen evenredigheid. De Heer zegt dit tegen hem om hem gerust te stellen met de verzekering dat Hij hem zal beschermen. Die bescherming is voor God belangrijker dan het principe van de evenredigheid tussen misdaad en straf.

Het derde voorbeeld komt uit Jesaja 40, de aankondiging van de terugkeer uit de ballingschap. Het volk zit verslagen terneer en de profeet heeft

de taak het moed in te spreken. Dat moet hij doen door zich tot de verlaten stad Jeruzalem te richten: 'Spreek Jeruzalem moed in, maak haar bekend dat haar slavendienst voorbij is, dat haar schuld is voldaan, omdat zij een dubbele straf voor haar zonden uit de hand van de HEER heeft ontvangen' (vs. 2). Op het eerste gehoor klinkt het alsof het volk dubbel is gestraft. Daar zou je vanuit het oogpunt van de proportionaliteit bezwaar tegen kunnen maken. Maar dat is voorbarig. Gezien de rebellie van het volk tegen zijn God is eigenlijk van toepassing wat in het lied van Mozes staat, na de voorspelling van Israëls goddeloze gedrag: 'Ik zou hen wel willen wegvagen, elke herinnering aan hen willen uitwissen, maar Ik vrees de hoon van hun vijanden' (Deuteronomium 32:26-27). Dat wegvagen is dus de strafmaat die bij hun overtreding past. God laat dit na vanwege de smaad van de vijanden die voor zichzelf de overwinning zullen opeisen. Dat het volk een dubbele straf voor zijn zonden ontvangen heeft, is dus niet de uitkomst van een exacte afweging, maar een wijze van spreken. God de Heer vindt het meer dan genoeg, omdat Hij zijn volk genadig wil zijn en de grootspraak van de vijanden wil intomen. Zijn wil om zijn volk te verlossen wint het van het weegschaalmodel. Hier is dus niet een of andere evenredige gerechtigheid de maatstaf voor de straf die God heeft uitgedeeld. De maatstaf is dat zijn barmhartigheid groter is dan zijn toorn.

Deze ónevenredigheid tussen misdaad en straf blijkt ook uit enkele indrukwekkende uitspraken in de Psalmen. Psalm 30 zingt: 'Zijn woede duurt een oogwenk, zijn liefde een leven lang.' En Psalm 103:9: 'Niet eindeloos blijft Hij twisten, niet eeuwig duurt zijn toorn.' Hier blijkt dat zijn genade het wint van zijn woede. Die genade geeft de doorslag, niet een proportionele vergelding.

Dus jazeker, er is vaak sprake van Gods toorn, zijn wraak en zijn straf, van de vervloeking die verbonden is met het breken van zijn verbond. Denk daar niet te licht over! Tegelijkertijd wordt op vele manieren duidelijk dat deze roep om straf niet voortkomt uit een gerechtigheid die op te vatten is als 'ieder geven waar die het naar gemaakt heeft', in dit geval een evenredige bestraffing. De straf kan worden gematigd door zijn genade of, in het geval van Kaïn, verzwaard als uitdrukking van Gods bescherming.

Je vraagt je af: als Gods wil om te wreken en te straffen in zijn toorn

niet afhangt van een als vergeldings-*justitia* opgevatte gerechtigheid, waarvan dan wel? Wat zou je zeggen van de volgende antwoorden? Ze liggen tamelijk voor de hand. Je kunt verwijzen naar zijn verontwaardiging, gekrenkte eer, gekwetste liefde, beschaamde vertrouwen, getergde geduld en de onredelijkheid van het verzet van mensen. We kunnen ook zeggen: Gods toorn hangt af van zijn gerechtigheid in de betekenis van zijn verlangen naar een heilzame orde. Die orde wordt door de zonde verstoord en daarmee voelt God zich in zijn integriteit en dus zijn eer aangetast. De Heer is een naijverige God. Dat betekent: Hij is verontwaardigd over de aantasting van zijn eer, en zijn eer stelt Hij in de redding van zijn volk. Hierin herkennen we dat God zich ontfermt over zijn volk. Op die manier komt Hij naar voren als de God van relaties.

Het offerbloed en de losprijs

Maar Jezus' kruisdood wordt een offer genoemd voor onze zonden. Veronderstelt de betekenis van het offer niet dat er eerst betaald moet worden voor onze schuld? Immers, 'zonder bloedstorting geschiedt er geen vergeving' (Hebr. 9:22). Als dat zo is, moet God wel vooraf die voorwaarde stellen en aan zijn Zoon de opdracht meegeven om zijn leven voor ons als volmaakt offer te geven, zo lijkt het.

Het antwoord op die vraag leiden we af van de manier waarop de Bijbel over het verzoeningsoffer spreekt. Daarbij speelt het bloed van het offerdier een wezenlijke rol. Leviticus 17:11 zegt daarover: 'het bloed is de levenskracht van een levend wezen. Ik heb het jullie gegeven om daarmee op het altaar verzoening te doen, want bloed kan, als levenskracht, verzoening bewerken.' Deze centrale tekst zegt dat God het bloed aan de mensen gegeven heeft om verzoening te bewerken op het altaar. In de gave van het bloed gaat de beweging van God naar de mensen. Het is een gave van God aan de mensen. Er staat niet dat het een gave is van de mensen aan God.

In het Nieuwe Testament lezen we dat het bloed van Christus ons verlost (Ef. 1:7), het brengt dicht bij God (Ef. 2:13), het brengt vrede (Kol. 1:19-20), het reinigt van alle zonde (1 Joh. 1:7), het bevrijdt ons van onze zonden (Openb. 1:5-6). Daar staat niet bij: het betaalt onze schuld aan God. Toch

zijn er ook teksten die het bloed van Christus in verband brengen met 'vrijkopen'. In Petrus 1:18-19 en Openbaring 5:9 wordt het bloed van het lam, Christus, verbonden met het kopen of vrijkopen van mensen voor God. Zonder verwijzing naar Jezus' bloed komen de termen 'vrijkopen', 'losgeld', 'losprijs' ook voor. Vormen die teksten geen indicatie dat Christus de prijs heeft betaald aan zijn Vader om ons te bevrijden van de zonde? Te denken is aan Mattheüs 20:28 en Marcus 10:45: 'de Mensenzoon is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen.' Iets dergelijks lezen we in Galaten 3:13, Galaten 4:4-5, 1 Timoteüs 2:5-6 en Titus 2:14.

Merk op dat deze teksten wel spreken van een betaling door Jezus, maar niet van een betaling aan God. Neem de bekende woorden van Jezus in Mattheüs en Marcus. Is God hier degene die het losgeld gééft of die het krijgt? De woorden wijzen in de richting van de eerste optie. De Mensenzoon is gekomen om zijn leven te geven als losgeld voor velen. 'Gekomen' betekent: bij God vandaan naar de aarde. God is het die Hem met een missie heeft gezonden (vergelijk Galaten 4:4). God zendt zijn Zoon om zijn leven als losgeld te geven. Openbaring 5:9 zegt ook dat het lam met zijn bloed mensen voor God gekocht heeft. Dat wijst niet in de richting van een koopprijs die aan God betaald is.

Misschien moeten we het beeld van de loskoop niet te veel willen invullen. Als wij zeggen: 'verzoening heeft een prijs', dan denken we er ook niet bij na aan wie die prijs moet worden betaald. Je zegt ermee: het vraagt veel om bereid te zijn je te verzoenen met mensen die je vijandig gezind waren. In de Bijbel zelf vinden we ook een voorbeeld van het betalen van losgeld terwijl volledig onduidelijk blijft of er aan iemand betaald moet worden en zo ja aan wie. Ik doel op Jesaja 43:3, waar het volk van God wordt aangesproken: 'Want Ik, de HEER, ben je God, de Heilige van Israël, je redder. Voor jou geef Ik Egypte als losgeld, Nubië en Seba ruil ik in tegen jou.' Deze woorden vat ik als volgt op: jij bent Mij bijzonder veel waard, meer dan de andere volken; Ik heb er alles voor over om jou terug te winnen. Góð betaalt hier het losgeld. Aan wie? Dat ligt buiten de horizon van de tekst.

De conclusie luidt dan ook dat we tot hiertoe in de Bijbel geen aan-

knopingspunten gevonden hebben om de betekenis van Jezus’ levenseinde op aarde zo voor te stellen dat Hij gekruisigd is om onze openstaande schuld bij de Vader af te lossen of terug te betalen. Een betaling aan de Vader komt expliciet nergens aan de orde.

De bewogenheid van God

Waarom we tot nu toe aandacht hebben besteed heeft allemaal te maken met het thema ‘gerechtigheid’: klinkt de gedachte die ten onrechte met de term ‘gerechtigheid’ is verbonden, die van evenredige vergelding, misschien op een andere manier door in de Bijbel? Dat blijkt dus niet het geval te zijn. Nu ga ik over tot het tweede thema dat altijd op de achtergrond van het traditionele spreken over genoegdoening een rol heeft gespeeld: dat van de onbewogenheid van God.

Het is kenmerkend voor het protestantisme van de 16de en 17de eeuw dat God gezien werd als onbewogen. Je vindt dit niet alleen bij de scholastische theologen, maar ook al bij Calvijn. Daarvoor kun je terecht bij Arnold Huijgen in zijn dissertatie uit 2011. Dat betekent: volgens deze zienswijze kan God niet spontaan reageren in de geschiedenis. Alles komt voort uit zijn eeuwige raadsbesluit. Zo wordt de geschiedenis een kopie van wat God in zijn eeuwige bestaan besloten heeft. Op deze manier is zowel de menswording van de Zoon als zijn kruis en de vijandschap van de mensen niet alleen door God voorzien, maar ook van tevoren door Hem geprogrammeerd. Het leven van Jezus kan niet anders verlopen dan het verloopt omdat dit in Gods eeuwige raad is besloten als de weg naar de verlossing.

Op de achtergrond hiervan staat de vooronderstelling dat gevoelens onbetrouwbaar en minderwaardig zijn, God onwaardig, iets van vrouwen, van lager orde dan het verstand en de wil. Met gevoelens zou God onvolmaakt zijn. Er is nog een overweging. Als God bewogen zou worden door de toestand in de wereld of door de houding van de mensen, zou Hij zich daarvan afhankelijk maken. Dat zou afbreuk doen aan zijn volstrekte onafhankelijkheid.

De consequentie van deze visie op God is verstrekkelijk. Ze houdt namelijk in dat God geen interactieve relatie met mensen kan aangaan, want in een interactieve relatie is ruimte voor actie en reactie. Zonder zo’n

wederkerige relatie kan een mens alleen maar opgenomen zijn in Gods eeuwige voorbeschikking. Welk motief zou God dan hebben voor de door Hem geplande kruisiging van zijn Zoon? De gedachte ligt voor de hand dat Hij die eiste als betaling voor onze zonden.

De Bijbel schetst ons echter een andere God: een die vol emotie en compassie is. Op veel plaatsen in de Bijbel is sprake van Gods toorn, zelfs van zijn brandende toorn die Hij ten uitvoer wil brengen. Het valt ons op dat aan God in zijn diepe verontwaardiging en aversie een mate van onstuimigheid niet ontzegd kan worden. Toch laat Hij zich niet tomeloos meedrijven op die hartstocht. Hij treedt in overleg met Mozes als met een vriend en komt terug op zijn eerdere voornemen (Exodus 33).

Als het over Gods compassie gaat, hebben we het over zijn hartstochtelijke mededogen, het met ontferming bewogen zijn, een begaan zijn met het lot van mensen en het daarnaar handelen. We zien dat door de hele Bijbel heen, zowel in het Oude als het Nieuwe Testament. De zonde van de eerste mensen in de Bijbel en hun schaamte die hen ertoe brengt zich te verstoppen, hebben in zichzelf de potentie de relatie met God compleet te ruïneren. Desondanks gaat God in zijn liefde naar hen op zoek en roept Hij zijn mens: 'Waar ben je?' (Genesis 3:9). En in de geschiedenis van Israël, wanneer de tot slaven gemaakte Israëlieten in Egypte hun nood uitschreeuwen, hoort God hen en schiet Hij te hulp. Aan Mozes verklaart Hij:

Ik heb gezien wat jullie in Egypte wordt aangedaan en Ik heb Mij jullie lot aangetrokken. Ik heb besloten om jullie uit de ellende in Egypte weg te halen en je naar een land te brengen dat overvloedt van melk en honing (Exodus 3:16-17).

Veel later zijn de profeten als klokkenluiders die publiekelijk verkondigen wat er in Israël allemaal misgaat. De mensen hebben Gods definitieve afwijzing dik verdiend. Maar daar blijft het niet bij. Zijn bewogenheid blijkt sterker. Nadat God heeft verklaard dat Hij zijn oordeel over zijn ontrouwe volk voltrekt, breekt op meerdere plaatsen zijn mededogen door. Zoals bij de profeet Hosea, nadat God heeft verklaard: 'Mijn volk bijt zich vast in zijn ontrouw jegens Mij. Al roepen ze tot Mij, de Allerhoogste, Ik

‘HEB JE MIJ LIEF?’

zal hun lot niet verlichten’:

Ach Efraïm, hoe zou Ik je ooit kunnen prijsgeven? Hoe zou Ik je kunnen uitleveren, Israël? Zou Ik je prijsgeven als Adma, je laten ondergaan als Seboïm? Mijn hart wordt verscheurd, door barmhartigheid word Ik bewogen. Ik zal mijn toorn laten varen en Israël niet opnieuw te gronde richten. Want God ben Ik, en geen mens, Ik ben in jullie midden, Ik ben heilig, Ik zal niet meer in woede ontsteken (Hosea 11:8-9).

In het Nieuwe Testament breidt Gods bewogenheid met zijn volk zich uit over de hele wereld. Maria baart een zoon: Jezus zal Hij heten. Hij is ‘God met ons’ (Matteüs 1:20-23). Later, in het gesprek met Nikodemus beklemtoont Jezus dat de mensen ongeschikt zijn voor Gods rijk. Om dat te veranderen moeten de mensen veranderen. Zij moeten een nieuw begin maken, ofwel: opnieuw geboren worden. Dat is menselijk gezien onmogelijk, maar kan werkelijkheid worden door de Geest, dankzij Gods bewogenheid. Trefzeker verklaart Jezus: ‘Want God had de wereld zo lief dat Hij zijn enige Zoon heeft gegeven, opdat iedereen die in Hem geloof niet verloren gaat, maar eeuwig leven heeft’ (Johannes 3:16).

God is zo met ons begaan dat Hij zichzelf kwetsbaar maakt. In deze dramatische compassie klopt het hart van God. Dat is vol van emotionele betrokkenheid bij zijn mensen. En die emotionele betrokkenheid wordt niet gesmoord door zijn verontwaardiging over hun ontrouw en onrecht. Hier komt een God naar voren die wel degelijk bewogen is en in de geschiedenis initiatieven neemt, maar ook reageert op de houding van mensen. Voluit een God die relaties aangaat in interactie met de mensen. Maar dan hoeven we ook niet meer te veronderstellen dat God de kruisiging van Christus heeft gepland als betaling voor onze schuld.

Het kruis als aanklacht

Het zijn onopgeefbare bijbelse noties: Christus is aan het kruis gestorven voor onze zonden. Hij heeft de toorn van God, het oordeel gedragen om ons daarvan te verlossen. Toch zegt de Bijbel nergens dat Jezus’ sterven aan het kruis een betaling is aan God voor het onrecht Hem aangedaan. Hoe kunnen we ons de betekenis van het drama op Golgota dan voorstel-

len? Deel een: het kruis als aanklacht.

Gelovige mensen kunnen zo onschuldig en onbekommerd over het kruis van Jezus praten. Dan danken ze God dat zijn Zoon voor hen aan het kruis is gegaan. Alsof dit kruis niet de grootste misdaad van de mensheid tegen God is. Alsof wij niet ook zelf bloed aan onze handen hebben. Alsof met de kruisiging van Jezus bij wijze van spreken niet ook de Vader een slag in het gezicht heeft gekregen. Zeker, er zijn misdaden verricht jegens anderen die naar onze maatstaven minstens even verschrikkelijk zijn, zo niet erger. Ik denk aan wreedheden tegen zo veel anderen begaan, ook aan kinderen. Te erg voor woorden. In het kruis van Jezus balt al dat onrecht zich samen. Hier toont de mensheid haar ware gezicht aan God. Dit is de zondeval in zijn diepste afgrond. Het is schandalig.

Zouden wij het er beter van hebben afgebracht dan Petrus, die zijn Meester verloochende, of de gemiddelde Jood in Jeruzalem, die meejoelde voor het gerechtshof van Pilatus? We moeten ons kapot schamen voor het kruis; niet voor het evangelie van het kruis, dat is een kracht van God, maar voor wat Jezus door mensen aangedaan is. Wij kunnen ons daar niet boven verheffen. De kruisiging heeft Gods diepe verontwaardiging en afkeer opgewekt. Pas tegen die achtergrond wordt het mogelijk vermeld te staan van zijn mededogen dat het wint. Genade is een onuitsprekelijk wonder!

Als het primaire doel van de komst van Gods Zoon naar deze wereld zijn plaatsbekledende kruislijden voor onze zonden is, ligt het initiatief van de kruisiging niet bij mensen maar bij God. Maar dat past niet bij God. De kruisiging is een groot moreel kwaad. God kan daarvan de aanstichter toch niet zijn! Dat zou in strijd komen met zijn volmaakte goedheid.

Ik maak deel uit van de mensheid die Jezus aan het kruis heeft gebracht! Of, iets gematigder geformuleerd: mensen zoals ik hebben dat gedaan. Ik onderscheid mij niet in gunstige zin van hen, alsof ik beter zou zijn. Joden en Romeinen, vromen en afgodendienaars spanden samen om Jezus uit de weg te ruimen. Zij zijn exemplarisch voor de hele mensheid. Wij waren vijanden van God toen Christus voor ons stierf, zegt Paulus in Romeinen 5:10. Wij gaan bij zijn kruisiging niet vrijuit. Dat maakt het bedenkelijk om God alleen maar te danken voor het kruis. Dat slaat het

evangelie plat. Het kruis is in de eerste plaats een aanklacht. Pas daarna een prediking van Gods onbegrijpelijke liefde. Wat Jezus betreft: Hij wilde het kruis niet uit de weg gaan. Hij nam het op de koop toe, in gehoorzaamheid en grenzeloos vertrouwen.

Het kruis als bevrijding

Dit is deel twee van het antwoord op de vraag hoe we ons de heilsbetekenis van het kruis kunnen voorstellen: het kruis van Christus is de grondslag voor onze redding. Nu wordt het spannend, moeilijker doorbringbaar ook. Hoe kan het kruis als aanklacht tot kruis van bevrijding worden?

Het antwoord is: verzoening vraagt om erkenning van de zonde door of namens de zondaar. Het kruis is de erkenning van de zonde door Jezus namens de zondaar, en daarmee de erkenning van wat de gedupeerde, God, is aangedaan. Deze erkenning is meer dan toegeven dat het fout was. Het is onder ogen zien, beseffen, ja zelfs doorleven van het kwaad dat de schuldige partij de ander heeft aangedaan. Het is boetedoening.

Dat woord ‘boetedoening’ vraagt toelichting, omdat in ons spraakgebruik ‘boete’ is afgevlakt tot het bedrag dat je als sanctie op een overtreding moet betalen, en dan is het klaar. Boetedoening gaat dieper: je bent je bewust van de schade die is aangericht, je doorleeft de schuld, het kwelt je dat iemand anders onterecht in zijn of haar goede naam of welzijn is aangetast.

Nu kon God twee dingen doen. Hij had kunnen zeggen: wat ze mijn Zoon hebben aangedaan, dat doet de deur van mijn geduld dicht. Nu zoeken ze het zelf maar uit. Ik trek Mij van hen terug. Hij deed het tegendeel: de executie van zijn rechtvaardige Zoon aanvaardde Hij als boetedoening door die Zoon als onze vertegenwoordiger, in onze plaats, en zo bracht Hij verzoening tot stand.

Drie voorbeelden

Ter illustratie geef ik drie voorbeelden die herkenbaar zijn in de huidige praktijk. De eerste twee ontleen ik aan een artikel van Gijsbert van den Brink uit 2000. Denk aan de moeite of zelfs de onmogelijkheid van ver-

geving van de dader door een incestslachtoffer, zelfs als de dader spijt heeft betuigd. Dat komt doordat het slachtoffer altijd het gevoel blijft houden dat de dader ten diepste niet beseft wat die heeft aangericht. Daarmee blijft de schuld maar ten dele erkend en wordt er te licht aan getild. Dat is precies wat nodig is: dat de dader beseft en zich inleeft wat het slachtoffer door diens gedrag doormaakt. Daartoe is een dader doorgaans niet bereid en niet in staat. Ik ga voorbij aan overige factoren die in het geding zijn, zoals het zware trauma dat het misbruik veroorzaakt dat niet gemakkelijk geneest. En genezing is nodig om toe te kunnen komen aan vergeving.

Het tweede voorbeeld is het excuus van een natie aan overlevenden van een volkerenmoord. Ook daarvoor is nodig dat die natie, vertegenwoordigd door haar officiële leider, door het stof gaat en in het aanbieden van compensatiemaatregelen – al is het maar symbolisch – zich bereid verklaart mee te lijden met de getroffen en zich voor het aangedane lijden verantwoordelijk te voelen. Bij de aanvaarding van die verantwoordelijkheid past tevens het besef dat je niet in staat zult zijn het kwaad ongedaan te maken.

Het derde voorbeeld betreft de excuses voor het Nederlandse slavernijverleden. Excuses maken is vrij eenvoudig, vergeving vragen ook, maar in je houding laten blijken, zoals koning Willem-Alexander heeft gedaan, dat je er kapot van bent dat jouw voorgeslacht bevolkingsgroepen kapot heeft gemaakt, en tevens je bereid verklaren tot het teruggeven van de winsten die je uit de slavenhandel hebt gehaald, dat maakt je vraag om vergeving geloofwaardig en effectief. En dan gaat het in die compensatie niet eens primair om de schadevergoeding, maar om de erkenning van de eigen verantwoordelijkheid.

Het verzoeningsoffer

Erkenning van de eigen verantwoordelijkheid is ook een goede ingang om de betekenis van het verzoeningsoffer in het Oude Testament adequaat te interpreteren. De offeraar moet zijn hand op de kop van het gave offerdier leggen (onder meer: Exodus 29 en Leviticus 4), om in de aanbidding van dit dier uit te drukken dat hij zijn zonden erkent, die op het offerdier legt

en daarmee aan God aanbiedt als vorm van erkenning dat God in zijn recht staat en dat hij Gods oordeel verdient. De offeraar erkent de last van zijn schuld, drukt in de aanbieding van het offerdier de eigen verantwoordelijkheid uit voor God, in het besef dat hij het leven onwaardig is en Gods toorn heeft verdiend. De vrijmoedigheid om bij diezelfde God verzoening af te smeken ontleent hij aan Gods eigen verklaring dat Hij daartoe het bloed van dieren gegeven heeft.

Deze lijn kunnen we doortrekken naar Christus, die voorgesteld wordt als het volmaakte offer. Dit is de weg die Hans Joachim Iwand (1899-1960) volgt, een van de theologen aan wie de jonge theoloog Cees-Jan Smits zijn dissertatie uit 2020 heeft gewijd (zie daarin 288). De logica van de zonde is volgens Iwand dat ze zichzelf altijd ontkent. De zonde sluit de mens op in de onweerstaanbare neiging zichzelf te rechtvaardigen. Daardoor komt de mens nooit recht voor God te staan en loopt hij voor God en zichzelf weg. Jezus Christus is de ware mens die wel recht voor God staat. Hij ondergaat de zonde en neemt die op zich, Hij tilt aan haar volledige gewicht en lijdt tot op de bodem aan haar destructieve werking. Door als Zoon van God onze afwending van God te dragen, doet Hij aan God recht en maakt Hij plaats voor de zondige mens. Met een beeld dat in de buurt komt van ‘betalen’ – mijn formulering –: Hij geeft aan God het volle pond. Je kunt dit een vorm van genoegdoening noemen. Opnieuw in mijn woorden: Hij geeft genoegdoening aan Gods pijn, aan Gods eer en aan zijn recht op ons leven, en beaamt Gods verontwaardiging en toorn. Hij doet wat wij niet willen en niet kunnen: onze plaats bij God innemen. Door het geloof in Christus erkennen wij dat Hij onze schuld draagt en aan God de eer geeft. Ons lukt het niet onze zonde in haar schadelijke werking onder ogen te zien, omdat we in de macht van de zonde zijn, maar wij eren Christus die dat voor ons deed. Zo vindt de verzoening plaats tussen God en mens.

Dit dragen door Christus is meer dan gewoon verdragen: het is ervaren, doorlijden hoe diep Góð door de zonde gekwetst wordt, gebukt gaan onder het volle gewicht daarvan. Christus vervult een dubbelrol. Aan het kruis is Hij met de Vader en de Geest de door mensen verworpen God. Tegelijkertijd is Hij de mens die plaatsbekledend voor de daders de pijn van die verwerping doorleeft en draagt. Door die boetedoening van de

kant van deze mens als onze vertegenwoordiger komt er bij God ruimte voor vergeving.

Vergeving is kwijtschelding, en berust niet op betaling. Denk aan de gelijkenis in Matteüs 18:23-35 van de koning die zijn dienaar een grote som geld kwijtscheldt. Toch geschiedt vergeving niet zomaar, ook niet bij God. Zij vraagt om erkenning, doorleving van de schuld. Die kunnen wij niet adequaat bieden, maar Christus deed het, als de mens die ons representeert. En wij delen in de vergeving door onze schuldbewuste vereniging met Christus in het geloof. Dat schuldbewustzijn duidt op onze erkenning van schuld die, hoe oprecht ook, slechts gebrekkig is.

‘De straf die ons de vrede aanbrengt was op hem’

Enkele bijzonderheden vragen nog onze aandacht. De gegeven uitleg biedt een goede bedding voor de interpretatie van de bekende woorden uit Jesaja 53:5: ‘De straf die ons de vrede aanbrengt, was op hem’ (vertaling NBG 1951). Martin Buber en Franz Rosenzweig geven in hun *Bücher der Kündung* (1978) deze woorden als volgt weer: ‘Züchtigung uns zum Frieden war auf ihm’. Het Hebreeuwse woord voor ‘straf’ op deze plaats heeft niet met vergelding te maken, het betekent tuchting, harde les, pijnlijke opvoedmaatregel. Waar is deze pedagogische straf op gericht? Daarop dat de gestrafte de ernst van zijn of haar ongehoorzaamheid gaat inzien en de volgende keer wel beter nadenkt. Zo wordt het ondergaan van de straf een soort boetedoening. Dan is zij voor ons bestwil, ons welzijn, onze vrede.

Deze straf was op Jezus. Hij doorleefde de verschrikkelijke ernst van de zonde van de mensen tegen God. Hij onderging als vertegenwoordiger van de mensen, met plaatsvervangende schaamte, deze boetedoening. Een boetedoening die andere mensen niet kunnen opbrengen. Maar door de geloofsverbondenheid met Hem kunnen wij ons bij Hem voegen en God gelijk geven in zijn toorn, verontwaardiging en gekwetstheid. Ook wij gaan dan inzien hoe schadelijk en verwerpelijk ons eigenmachtige handelen is. Zo is de straf die Jezus droeg ons tot vrede.

‘Vervloekt is ieder mens die aan een paal hangt’

In het Nieuwe Testament wordt deze plaatsbekleding niet geduid met de

term ‘straf’, maar wel met de term ‘vloek’. Aan het kruis droeg Jezus onze vervloeking door God vanwege onze wetsovertreding, om ons van die vloek vrij te kopen (Galaten 3:13). Hoor hierin Gods verontwaardiging, zijn afschuw, én zijn bewogenheid.

De verbinding van Jezus’ kruisdood met zijn dragen van de vloek over onze zonden loopt over een bepaling in Deuteronomium (21:22-23). Deze tekst doelt op de situatie dat iemand die na het plegen van een doodzonde is terechtgesteld, als afschrikwekkend voorbeeld aan een paal wordt gehangen. Wie na het plegen van een doodzonde wordt terechtgesteld en daarna aan een paal wordt opgehangen, moet aan het einde van de dag worden begraven. Anders verontreinigt zijn publiek te kijk gehangen lichaam het land. Wie aan een paal hangt is immers vervloekt.

De gedachte hierachter is niet dat de persoon in kwestie vervloekt is omdat hij aan een paal hangt, maar omgekeerd, dat hij aan een paal hangt omdat hij vervloekt is. Hij heeft een zonde begaan waardoor de vloek van God op hem rust. Zo is Jezus ook niet vervloekt doordat Hij aan de kruispaal hangt, maar zijn hangen aan het kruis laat zien dat Hij de vervloeking op zich neemt die ons toekomt.

Het idee dat er een universele vloek is die de hele mensheid verdient heeft zijn achtergrond in het Oude Testament. In Genesis 3 wordt het akkerland om de zonde van de mens vervloekt, en aan het slot van Deuteronomium worden zegen en vloek tegenover elkaar gesteld. Daar zal het volk in delen, afhankelijk van de vraag of het zich aan het verbond van God houdt dan wel het verbond breekt. Jezus doorleeft de gebroken relatie met God in al haar ernst en verschrikking: Hij draagt de vloek als uiting van Gods afschuw van het kwaad dat Hem is aangedaan, en dat zijn climax vindt in de kruisiging van zijn Zoon.

‘Laat niet mijn wil, maar de uwe gebeuren’

Was het kruis dan niet de wil van God? Zie Jezus’ worsteling in de olijventuin Getsemane. Hij voelde daar een enorme innerlijke weerstand tegen de komende verschrikkingen. Het liefst wilde Hij er onderuit, maar Hij vluchtte er niet voor weg. Hij bad: ‘uw wil geschiede’ (Matteüs 26:39,42). Dat laat zich alleen verklaren uit de bijzondere relatie van Jezus tot zijn

Vader. Hij is compleet toegewijd aan de wil van de Vader. In welke zin was het de wil van de Vader?

Jezus wist dat zijn trouw aan de Vader zou uitlopen op zijn lijden en sterven. Hij doorzag de situatie. Hij doorzag de weerstand van de mensen die zijn boodschap van radicale liefde niet wilden aannemen. Liever kozen ze voor de weg van de minste weerstand en lieten ze alles bij het oude. Maar Jezus was bezield van Gods ideaal voor een nieuwe wereld. Hij wist zich geroepen dat uit te dragen in woord en daad. Hij onderkende dat de weerstand daartegen zou groeien naar een climax, met alle verschrikkelijke consequenties van dien. Daarom was Hij bereid de weg van de meeste weerstand te gaan. Door zo de uitkomst in de hand van zijn Vader te leggen ging Hij de weg van de rechtvaardige, van wie in de Psalmen het levensverhaal wordt getekend. Dat Hij zo als de rechtvaardige bij uitstek de Schriften vervult betekent dat Hij de wil van God doet en dat de Vader achter Hem staat. Ook zijn opstanding is een vervulling van de Schriften (zie Psalm 16 in Handelingen 2). Daardoor heeft God zijn Zoon in het gelijk gesteld en gerehabiliteerd.

Waarom wilde God dan deze weg? God wilde dat Jezus zou getuigen van zijn rijk en dat Hij de macht van zijn liefde zou uitoefenen, ook als dit de vijandigheid van het mensenhart aan het licht zou brengen. Hij wilde dat Jezus de confrontatie met het kwaad tot het einde aanging. De keuzes van mensen moesten in hun uiterste consequenties openbaar worden. De grote tegenstelling tussen God en mens moest zichtbaar worden om de mensen een spiegel voor te houden: zó staan jullie erin. Vervolgens wilde Hij dat Jezus deze weg ging om te laten zien hoe Hij erop uit is mensen die zo afkerig en vijandig zijn met zich te verzoenen. Het verschrikkelijke kruis was geen aanleiding voor Hem om daarvan af te zien, ook al was dit verzet de ultieme uiting van weerstand tegen God. Het grote wonder is dat God het kruis maakte tot bron van vernieuwing.

De drie-urige duisternis

Als de kruisdood van Jezus niet teruggaat op het initiatief van God maar op dat van mensen, is de vraag hoe wij de drie-urige duisternis op Golgota moeten interpreteren (Matteüs 27:45). Is God daar niet zelf actief bezig zijn

toorn te uiten en op zijn Zoon te leggen? Vaker komen we in de Bijbel die manier tegen waarop God zijn oordeel voltrekt: Hij trekt zich terug en geeft zijn volk over aan het kwaad waarvoor het zelf gekozen heeft. Zo ondergaat Jezus in de drie-urige duisternis de Godverlatenheid. Neemt God zelf daarin dan niet het initiatief?

Dit zou mijns inziens betekenen dat Hij een monsterverbond sluit met de vijanden van Jezus: zij werken samen om Jezus zijn veroordeling te laten ondergaan, ieder met zijn eigen motief, zoals dat gaat in een monsterverbond. Het komt mij voor dat dit indruist tegen Gods positie tegenover het kwaad: Hij maakt het wel ondergeschikt aan zijn bedoelingen – daarin toont Hij zijn overmacht –, maar Hij spant er niet mee samen, zeker niet wanneer Hij er zelf zo diep in zijn hart door wordt getroffen.

Een andere uitleg ligt meer voor de hand. Niet alleen Jezus wordt getroffen door de drie-urige duisternis, de omstanders ook. De duisternis viel over het hele land; je kunt zelfs vertalen zoals de Herziene Statenvertaling doet: ‘over de hele aarde’. Wat de mensen hebben gedaan of hebben laten gebeuren is zo Godonterend en mensonterend dat God ervan walgt. Hier wil Hij zich niet mee verbinden. Hij trekt zich terug, Hij verlaat het land (of: de aarde), het wordt duister. Tegelijkertijd ondergaat Gods Zoon plaatsbekledend die walging van God en aanvaardt de Vader deze weerzinwekkende dood in zijn onbegrijpelijke erbarmen als genoegzaam offer voor de zonden van de hele wereld.

Verzoening is relationeel

Op deze wijze vormt van het begin tot het einde het relationele aspect het brandpunt van de verzoeningsleer: het kruis als uitdrukking van onze afkeer van God; Christus die als mens onze afwijzing van God tot op de bodem doorleefd en doorleden heeft, en daarmee onze plaats bekleedt in de boetedoening tegenover God; God die heeft gewild dat zijn Zoon deze weg ten einde toe zou gaan, dwars door de menselijke vijandschap heen, en die dit offer aanvaardt als genoegdoening; God die daarmee de relatie herstelt; schaamte en berouw aan onze kant over de aanklacht die uitgaat van het kruis; verwondering aan onze kant over zoveel genade; uitlopend op de opening daar de intieme omgang met Christus en in Hem met de Vader.

5. God heeft een plan

De eeuwige God in de tijd

In het vorige hoofdstuk lag de nadruk op het feit dat het kruis van Christus het gevolg is van de interactie tussen God en mens, nadat God zijn Zoon als mens in deze wereld had gezonden. Op die manier kon goed tot uitdrukking worden gebracht dat God met de mensen bewogen is en in relatie treedt in een proces van actie en reactie. We kwamen tot de conclusie die als volgt kan worden omschreven: het kruis van Christus was niet Gods primaire doel, maar een afgeleid doel. Het was afgeleid van de vijandige reactie van de mensen, die door God wel was voorzien, maar niet vooraf uitgestippeld.

Toch zijn er teksten in het Nieuwe Testament waarin het lijkt dat het verzoenende offer van Christus aan het kruis wél door God is voorgeprogrammeerd. Op meerdere plaatsen wordt gesproken van een plan van God waarin Jezus' levensweg en levenseinde een plaats heeft. Is er dan nog werkelijk sprake van interactie tussen God en mens? Is de mens op die manier niet in feite gedevalueerd tot pion in een spel dat God domineert? Blijft er nog wel ruimte voor een persoonlijke relatie?

Om het meer filosofisch te formuleren: kan God zowel eeuwig zijn, in de betekenis van boven de tijd verheven, en ingaan in de geschiedenis om een relatie aan te gaan met mensen van de tijd? Hoe kan God optreden in de geschiedenis zonder de tijd geheel te absorberen in zijn eeuwigheid, als de afwikkeling van zijn eeuwige besluit? In dat geval er van een werkelijke historische dynamiek geen sprake meer.

We zien eerst de bijbelse uitspraken hierover onder ogen. Daarna bezinnen we ons op de betekenis ervan.

De functie van gelijkenissen

Volgens een populaire opvatting gebruikt Jezus gebeurtenissen uit het dagelijkse leven als illustraties om zijn boodschap duidelijk te maken aan mensen die niet theologisch geschoold zijn en niet zo goed in abstracte begrippen kunnen denken. Maar dat is niet de reden die Jezus in Matteüs

13, Marcus 4 en Lucas 8 noemt. Die staat daar juist diametraal tegenover. De leerlingen vragen Hem: ‘Waarom spreekt U in gelijkenissen tot hen?’ Hun vraag betreft niet de inhoud van de gelijkenissen, maar de vorm van de gelijkenis, het genre. Waarom dit genre? Voor het antwoord van Jezus citeer ik de scherpe versie, die van Marcus:

Aan jullie is het geheim van het koninkrijk van God onthuld; maar zij die buiten staan, krijgen alles te horen in gelijkenissen, ‘opdat ze scherp zien, maar geen inzicht hebben, opdat ze goed horen, maar niets begrijpen, anders zouden ze tot inkeer komen en vergeving krijgen’ (Marcus 4:11-12).

Jezus grijpt hier terug op woorden in Jesaja 6:9-10. De scherpste van deze woorden zit in het ‘opdat’. Het doel van de gelijkenissen is dus dat de hoorders *geen* inzicht hebben en het *niet* begrijpen, in plaats van dat het hun gemakkelijk wordt gemaakt het wel te begrijpen. In de keuze om over het koninkrijk in gelijkenissen te spreken zit een veroordeling door Jezus van de grote menigte.

Zit er dan toch de regie van God achter die ertoe leidt dat mensen zich vol onbegrip tegen Jezus keren en Hem aan het kruis brengen? Heeft Jezus met opzet de vijandige reactie over zich afgeroepen die tot zijn kruisiging leidde door in raadsels te spreken? We zien deze vraag eerlijk onder ogen omdat hiermee mijn centrale gedachte dat mensen géén pionnen zijn in de uitvoering van Gods vooropgezette plan, in het geding is.

Het antwoord ligt in de volgende overweging. De manier waarop het koninkrijk met Jezus’ optreden nabijgekomen is, heeft niet alleen te maken met de inhoud van de gelijkenissen, maar ook met het genre. Het genre wordt net als de inhoud gekenmerkt door dit samenspel van onthulling en verberging. De inhoud en de vorm passen bij elkaar. Als mensen niet accepteren dat het rijk in het sobere optreden van Jezus tot hen komt, is ook een expliciete uitleg niet aan hen besteed. Met de raadselachtige vorm bevestigt Jezus niet alleen de hoorders in hun ongeloof, Hij beschermt daarmee ook zijn eigen intenties tegen ongenueanceerde kritiek. Maar het spreken in gelijkenissen blijft een uitnodiging om over zijn intenties na te denken. We kunnen dus niet zeggen dat Jezus door het spreken in gelijke-

nissen mensen aanzet tot ongeloof. Zij worden in hun waan geláten.

Pas later, wanneer Jezus als overwinnaar uit de strijd gekomen is en naar zijn Vader is gegaan, wordt Hij in alle openheid in de wereld verkondigd als Messias van Israël en de redder van de wereld. Maar ook dan blijft het element van de verborgenheid: Hij is aan het zicht van de mensen onttrokken. Het komt voortdurend aan op geloofsvertrouwen.

Het doel van Jezus' sterven

Diverse Bijbelplaatsen wijzen in de richting van een vooropgezette doelstelling van Jezus' sterven. Ik denk ik bijvoorbeeld aan de bekende woorden over zijn komst om te dienen: Hij is niet gekomen om zich te laten dienen, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen (Matteüs 20:28). Hier wordt alleen niet benoemd dat dat zal gebeuren via een kruisiging waaraan mensen medeplichtig worden. Die context is al veel meer aan de orde bij het bekerwoorden aan het laatste avondmaal: 'dit is mijn bloed, het bloed van het verbond, dat voor velen wordt vergoten tot vergeving van zonden' (Matteüs 26:28). Aan de vooravond van zijn gevangenneming en executie was Jezus al overtuigd van de heilsbetekenis van zijn dood. Het brood- en bekerwoord duidt op een gewelddadig sterven ter vernieuwing van het verbond.

Voorts herinner ik aan twee bekende passages uit het evangelie van Johannes. In zijn gesprek met Nikodemus vergelijkt Jezus zijn toekomstige toestand met de koperen slang die Mozes op een stok omhoog moest steken om de slangenplaag te stoppen. Mensen die hun blik op de slang zouden werpen, zouden worden gered van het slangengif. Het is een toespeeling op zijn kruisiging die moet plaatsvinden, en op de heilsbetekenis daarvan (Johannes 3:14-15). Ook vergelijkt Jezus zichzelf met een graankorrel die moet sterven in de aarde om veel vrucht voort te brengen. Hiervoor is Hij juist gekomen (Johannes 12:24,27). En wanneer Judas vertrokken is om Hem te verraden, zegt Jezus: 'Nu is de grootheid van de Mensenzoon zichtbaar geworden en door Hem de grootheid van God' (Johannes 13:31-32). De Vader en de Zoon worden verheerlijkt in de lijdensweg van Jezus die door Judas' inbreng in gang wordt gezet.

De schrijver aan de Hebreeën gaat voortdurend uit van deze vooropge-

zette betekenis van Christus’ komst naar deze wereld. Zo in hoofdstuk 2:14: de Zoon is een mens geworden als wij, om door zijn dood definitief af te rekenen met de heerser over de dood, de duivel, en zo allen te bevrijden die door hun angst voor de dood hun leven lang in slavernij verkeerden. Dit is weliswaar geen verzoeningstaal maar strijd- en overwinningstaal. Dat doet echter niets af van het vooropgezette doel van Jezus’ sterven. Enkele verzen verder, in vs. 17, gebruikt de schrijver wel verzoeningstaal: de Zoon moest in alles gelijk worden aan zijn broeders en zusters; alleen dan zou Hij in aangelegenheden tussen God en zijn volk een barmhartige en betrouwbare hogepriester zijn, die verzoening bewerkt voor hun zonden.

In hoofdstuk 7 van de brief formuleert de schrijver deze vooropgezette bedoeling in termen van ‘nodig zijn’ en nodig hebben’. Vs. 11 zegt dat het levitische priesterschap niet het volmaakte heeft gebracht en dat het daarom nodig was dat een andere priester opstond, van wie niet gezegd werd dat hij priester in de orde van Aäron is. En vs. 26 spreekt uit dat wij een hogepriester als Jezus ook nodig hadden: heilig, schuldeloos, zuiver, van de zondaars afgescheiden en ver boven de hemelsferen verheven. Dit ‘nodig zijn’ en ‘nodig hebben’ tekent de komst van Gods Zoon naar deze wereld als een doelbewuste daad die erop gericht is in het nodige te voorzien, dat is: om een volmaakt offer te brengen voor de zonden van het volk (vs. 27).

Vanuit een andere invalshoek raakt ook de toespraak van Petrus op de Pinksterdag aan deze bedoeling van God. Middenin de commotie van hoorders die medeplichtig zijn aan Jezus’ kruisiging en zich nu in paniek afvragen of ze zich hebben vergist, stelt Petrus: ‘Deze Jezus, die overeenkomstig Gods bedoeling (of: vastgesteld besluit) en voorkennis is uitgeleverd, hebt u door goddelozen laten kruisigen en doden’ (Handelingen 2:23). In Handelingen 4:28 wordt in een gebed van de leerlingen de rol van Herodes en Pilatus met de heidenen en de stammen van Israël in de moord op Jezus omschreven als: ‘datgene te doen waarvan U had bepaald en voorbestemd dat het moest gebeuren.’ Heeft God het sterven van zijn Zoon Jezus Christus aan het kruis dan toch voorgeprogrammeerd volgens zijn eigen agenda en bedoeling? Heeft Karl Barth gelijk wanneer hij in zijn *Kirchliche Dogmatik IV/1* op pagina 262 van Herodes en Pilatus zegt dat zij

‘nur Instrumente in der Hand Gottes, Agenten und Exekutoren seines “festgesetzten Ratschusses und Vorsatzes”’ zijn? Verschrompelt de mens dan niet tot louter pion op Gods schaakbord? Is wederkerigheid in de persoonlijke omgang met God dan nog wel mogelijk?

Een mysterie

Is er een manier om bijbelse uitspraken die tenderen naar Gods vooropgezette doel met de kruisiging van Jezus te verbinden met de dynamiek van de geschiedenis? Misschien moet je hier spreken van een mysterie. Een mysterie wordt in de Bijbel onthuld wanneer de geschiedenis van God met de mensen is vastgelopen in een crisis, en God die crisis verrassend gebruikt voor een nieuwe opening. God blijkt de vastgelopen situatie te kunnen gebruiken voor een voortzetting die tegelijk een nieuwe start is. Dat betekent niet dat Hij zelf het dode punt heeft gearrangeerd. Dat de mensen zich tegen Hem keren is tegen zijn wil en bedoeling. Maar Hij overziet verleden, heden en toekomst wel. In de volle breedte getuigt de Bijbel van Gods alwetendheid (voorbeelden uit vele: 1 Samuël 2:3; 1 Koninkgen 8:39; 1 Kronieken 16:9; Psalm 139:1-4, 16; Jesaja 41:22-23; Matteüs 10:30; Hebreëen 4:13; 1 Johannes 3:20). God kan de ontwikkelingen in zijn hand nemen en aan de impasse betekenis geven. Er kan over gesproken worden vanuit het doel dat God eraan stelt, omdat Hij op de gebeurtenissen anticipeert. Hij maakt het kwaad ondergeschikt aan zijn doel, neemt het in dienst en overwint het.

In het geval van Petrus' uitspraak in Handelingen 2:23 moeten we erop letten dat hier sprake is van twee typeringen van de manier waarop God zich tot de gebeurtenissen verhoudt: 'bedoeling' (vastgesteld besluit) en 'voorkennis'. Strikt genomen voegt 'voorkennis' alleen iets aan 'vastgesteld besluit' toe, wanneer het aan dat laatste voorafgaat. Immers, als het besluit voorafgaat, is de voorkennis impliciet aanwezig en is de toevoeging 'voorkennis' overbodig. God heeft voorkennis van het kruis van Christus. Als dat nu eens het eerste is? Vervolgens gebruikt God die voorkennis en past die in zijn plan. Petrus wil benadrukken dat door alles heen God aan de zijde van Jezus stond. God voorzag wat er zou gaan gebeuren maar voorkwam dat niet. Hij besloot er zijn eigen bedoeling aan te verbinden.

Vershil in nadruk

Intussen valt het op dat in de Bijbel op diverse plaatsen die hogereorde-uitspraken over Gods bedoelingen met de zending en het lijden van zijn Zoon de nadruk krijgen, terwijl in het vorige hoofdstuk juist de nadruk ligt op de dynamiek van de geschiedenis die *niet* te vangen is in vooropgezette bedoelingen op metaniveau. Dit verschil in nadruk kan als volgt verantwoord worden.

Tijdens het ontstaan van de geschriften van het Nieuwe Testament was het trauma van wat Jezus overkwam en van het veelal negatieve onthaal van het evangelie nog vers. De verwarring, de ontredde-ning was groot geweest. De tegenwerking vanuit joden en heidenen was een hardnekkige factor van betekenis. De verbijsterende werkelijkheid van het meedogenloze verzet dat tot Jezus’ smadelijke en smartelijke levenseinde leidde was nog voelbaar. Na Jezus’ verschijningen en de overvloedige werking van de Geest was er veel gebeurd. Maar het verhaal dat als het goede nieuws werd verspreid gaf nog steeds aanstoot. De ontvangers van de brief aan de Hebreë-ën hadden te stellen met tegenwerking en dreigden op te geven. Dat vroeg om een groter zinsverband, om een samenhang vanuit Gods verborgen intentie en leiding. Vandaar dat accent op de duiding vanuit Gods bedoeling.

In onze tijd ligt het precies omgekeerd. Traditioneel opgevoede christenen zijn volledig vertrouwd met die betekenis gevende duidingen vanuit Gods bedoeling. Die hebben zo veel aandacht gekregen dat het wel lijkt of het zo allemaal door God is uitgekiend. Het grote zinsverband hebben wij bewaard, maar wij hebben geen herinneringen aan de schokken die de gebeurtenissen van toen teweegbrachten. Het wordt een boodschap zonder bewogenheid en bevlogenheid, zonder het hartstochtelijke geduld van God dat Jezus duur is komen te staan, maar waar Hij helemaal achter stond, en zonder de verontwaardiging bij mensen die vonden dat Hij veel te ver ging. Door dat gemis wordt het evangelie in de vorm van duidende samenvattingen een vlak verhaal dat niet meer inspireert. Dat vraagt in onze tijd om een accent op de dynamiek en dramatiek van wat er gebeurde, en op hoe God en de mensen daar in stonden en staan.

Het Nieuwe Testament verbindt die twee: het spreekt van Gods diepere bedoeling in een op zichzelf onoverzichtelijk, chaotisch, ambivalent gebeuren. Door die verbinding worden wij het verhaal in gezogen en tegelijk tot verwondering gebracht over de heilzame orde die God in de gebeurtenissen aanbrengt en over de manier waarop Hij alles leidt naar zijn triomf.

Analogie met de geschiedenis van Jozef

De geschiedenis van Jozef is illustratief voor wat hier gebeurt (Genesis 37-50). Deze parallel kwam ik ook tegen bij Hans Burger, in een artikel in *OnderWeg* uit 2016. In het verhaal van Jozef wordt op twee niveaus naar de gebeurtenissen gekeken. Jozef is een van de twaalf zonen van Jakob, de oudste zoon van zijn lievelingsvrouw Rachel. Jakob trekt hem voor, hij krijgt als enige een prachtige mantel. Dat maakt hem bij zijn broers gehaat. Bovendien heeft hij dromen over zijn toekomstige heerlijkheid en die vertelt hij ook nog argeloos aan iedereen. Op een keer zoekt Jozef in opdracht van zijn vader zijn broers op, die ver weg getrokken zijn met de schaapskudden, op zoek naar goede weidegrond. Als ze hem zien aankomen beramen ze een plan om hem te doden. Ze gooien hem in een put en uiteindelijk verkopen ze hem aan handelaren die in een karavaan richting Egypte voorbij komen. Daar brengt Jozef het door veel wederwaardigheden heen en dankzij de dromen van de farao die hij met Gods hulp weet uit te leggen, tot onderkoning. Hij voorspelt zeven vette jaren gevolgd door zeven magere jaren. Op zijn advies wordt in de overvloedige periode zware graanbelasting geheven. De opbrengst wordt opgeslagen voor de slechte tijd. Wanneer de hongersnood uitbreekt, moeten ook Jakobs zonen in Egypte koren kopen. Zij komen bij Jozef terecht. Ze herkennen hem niet maar hij hen wel. Uiteindelijk maakt hij zich aan hen bekend.

Behalve deze lijn die de volgorde in de tijd volgt, met alle dynamiek van liefde, overmoed, jaloezie, wraakzucht, onwaarachtigheid, nood, angst en ontsteltenis, is er ook een hoger perspectief. Wanneer Jozef zich aan zijn broers bekend maakt, zegt hij: 'God heeft mij voor jullie uit gestuurd om jullie leven te redden' (Genesis 45:4-9; vergelijk Psalm 105:17). Met andere woorden: door alle slechte menselijke beweegredenen heen is God bezig iets groots tot stand te brengen. Achteraf kun je dat verrassende

hogere perspectief innemen, als een geheimenis dat onthult dat God op ingenieuze wijze van menselijke weerbarstigheid gebruik weet te maken. In hoofdstuk 50:20 brengt Jozef beide lijnen bij elkaar: ‘Jullie hadden kwaad tegen mij in de zin, maar God heeft dat ten goede gekeerd, om te bewerken wat er nu gebeurt: dat een groot volk in leven blijft.’

Op één punt volg ik Jozef niet. Hij zegt in datzelfde verband van zijn zelfbekendmaking vergoelijkend dat ze zich geen verwijten moeten maken, omdat niet zij hem naar Egypte hebben gestuurd, maar God. Op dat moment is dat wel begrijpelijk en tegemoetkomend: Jozef wil de schrik van zijn broers verzachten. Maar dat God de geschiedenis leidt is geen verzachtende omstandigheid. Zij hebben Jozef verkocht en hun oude vader bedrogen met een bebloed restant van Jozefs mooie mantel. Alleen door dit onder ogen te zien komt het verhaal dichterbij en kunnen we onszelf erin terugvinden. Dat God alles ten goede keert, mag een aansporing zijn erop te vertrouwen dat Gods zaak niet misloopt door onze dwarsheid. Hij is ons altijd een stap voor om de weg te openen die leidt tot ons behoud.

De metafoor van het verhaal dat zichzelf vertelt

Toch kunnen we nog een dilemma ervaren. Het mag dan zo zijn dat God niet alles van te voren uitgestippeld heeft, als Hij de werkelijkheid van te voren overziet en er vervolgens gebruik van maakt om alles te richten op zijn doel, toch lijkt het erop dat ook bij Gods voorkennis alles van te voren vast ligt, al voordat de mens op het wereldtoneel is komen kijken. Wordt hierdoor de bewegingsvrijheid en de beslisruimte voor de mens niet tot nul gereduceerd? En opnieuw: kan er dan wel gesproken worden over een reëel reageren van de mens op God? Is er wel een persoonlijke omgang met God mogelijk?

Uit dit dilemma zoek ik een uitweg met behulp van de beeldspraak van het verhaal dat zichzelf vertelt. Ik heb die al eerder voorgesteld in mijn *God schrijft geschiedenis* uit 2003 (68-69). Ik ontleende het aan het boek *De procedure* van Harry Mulisch uit 1998. Het uitgangspunt van deze metafoor is, dat God de Schepper is van hemel en aarde, en dat Hij ook de tijd geschapen heeft. Dat betekent dat Hij zelf boven de tijd verheven is. Wij

kunnen ons daar maar een zeer gebrekkige voorstelling van maken, bijvoorbeeld door het te vergelijken met iemand op de top van een berg die het hele veld aan de voet van de berg aan alle kanten overziet. Zo overziet God vanuit zijn eeuwigheidsmoment de hele geschiedenis. Ook dat is een metafoor, maar niet de metafoor die ik bedoel.

Waar het mij om gaat is dat ik deze God vergelijk met een auteur die een roman schrijft. Als auteur maakt hij geen deel uit van de vertelde tijd, en toch op een andere manier ook weer wel, wanneer hij zichzelf als handelende persoon in het verhaal een rol geeft. Zo is God boven de tijd verheven terwijl Hij tevens in de geschiedenis handelt. Auteurs verklaren nog wel eens dat zij weliswaar de schepper zijn van hun roman, maar dat zij dikwijls het gevoel hebben dat het verhaal zichzelf vertelt. Zij worden in het verhaal getrokken. Zij overzien het geheel en tegelijk worden zij in het verhaal meegenomen. Zou dat met God niet ook zo kunnen zijn? Aan de ene kant heeft Hij alles in de hand, maar aan de andere kant wordt Hij meegezogen in de geschiedenis zoals die verloopt in de reacties van mensen op Hem en op elkaar. Zo is de alwetende God die boven de tijd staat ook de God die relaties aangaat, in dialoog treedt en zich laat raken door wat er om Hem heen gebeurt.

God geeft alles uit handen en houdt alles in de hand

God geeft alles uit handen. Hij schept de mens die Hij als zijn evenbeeld verantwoordelijk stelt voor het beheer van de schepping, met wie Hij een relatie aangaat, die Hij aanstelt als zijn vertegenwoordiger op aarde. God riskeert en aanvaardt daarmee dat de mens met zijn enorme mogelijkheden God de rug toekeert en zijn eigen koninkrijk gaat bouwen. God stuurt zijn Zoon naar deze aarde als mens om één met zijn mensen te worden, hen te zoeken en terug te roepen, om hen te overreden met gebaren van liefde. Hij aanvaardde daarmee het risico dat ze zich van Hem af kunnen maken. Aldus is geschied. Zijn leven op aarde eindigde met de schandelijke dood aan het kruis. Zo geeft God alles uit handen.

Toch houdt God tegelijkertijd alles in de hand. Hij overziet de mensengeschiedenis die Hij in gang heeft gezet en die Hij tot een goed einde wil brengen. Hij weet van te voren hoe zijn mensen op zijn initiatieven en

‘HEB JE MIJ LIEF?’

opdrachten reageren. Dat laat Hij gebeuren. Daarmee respecteert Hij de eigen verantwoordelijkheid van de mensen. Maar Hij doet meer. Wat Hij aan onheil voorziet geeft Hij een plaats in zijn heilsplan. Het kwade keert Hij ten goede. Zo gaat Hij zelf diep door de crisis in de verhoudingen heen, maar vindt Hij een verrassende weg om de crisis genadig op te lossen en te boven te komen. Zo houdt Hij alles in de hand en leidt Hij het naar zijn grote doel.

6. 'Leer ons bidden'

Tweerichtingsverkeer

Toen de leerlingen aan Jezus vroegen: 'Leer ons bidden', doelden ze vooral op de inhoud, het 'wat' van het gebed. Maar vergissen we ons niet. Deze inhoud heeft alles te maken met het 'hoe', onze geestelijke houding, onze gezindheid. De inhoud is namelijk onlosmakelijk verbonden met de prioriteiten waarvan Jezus vindt dat we die in ons leven moeten stellen.

Het gebed is gegeven om voor God te buigen en je verwachting op Hem te stellen. In het gebed eren wij onze Schepper en Verlosser, storten we ons hart voor Hem uit, voegen we ons in zijn beweging naar het einde, en tonen wij Hem onze zwakte en afhankelijkheid.

Het gebed staat voor een nieuwe levenshouding, een biddend leven. Dat betekent niet dat het gebed het leven altijd gemakkelijk maakt. Het gebed is ook een manier waarop geworsteld wordt met God, waarin zijn wil wordt gezocht. Kijk maar naar Jezus' gebed in Getsemane, of naar Saulus (later Paulus) wiens leven op z'n kop is gezet door zijn ontmoeting met Jezus op de weg naar Damascus. Hij dacht met zijn ijverige vervolging van leerlingen van Jezus Gods goedkeuring te kunnen wegdragen. Nu bleek hij zich deerlijk te hebben vergist. Blind zat hij ergens op een kamer zijn leven te overdenken. Deze diepe loutering om met God in het reine te komen wordt in het verhaal geduid als gebed (Handelingen 9:11).

In het gebed zoeken we transparantie voor onszelf en tegenover God. We storten ons hart voor Hem uit. We benoemen onze onzekerheid, angsten, teleurstellingen, verlangens, verleidingen, obsessies, idealen, onze zelfgerichtheid, onze geheimen en onze schaamte, de pijn, de wrok, ons berouw, en niet als minste: ons vertrouwen en onze dankbaarheid.

Het gebed is resultaat van de werking van het evangelie. De kwaliteit van je geestelijke leven kan worden afgemeten aan je gebedsleven. Niet om met veel bidden je vroomheid te bewijzen, maar als uiting van de levensnoodzaak om contact te hebben en te houden met God en Christus.

Het gebed is geen eenrichtingsverkeer. Door het gebed kun je worden gesterkt, het oefent je in overgave. Van zijn kant geeft God op het gebed

rust en vertrouwen. Het gebed is interactie met God en Christus. De drie-een God hoort en verhoort. Het gebed past helemaal in ons thema: communicatie van liefde, contact van hart tot hart, interactie tussen God en mens. Diverse kanten van het gebed vragen onze aandacht.

De kracht van het gebed

Een jaar of tien geleden kreeg ik een klein boekje onder ogen, getiteld *Ontwapenend gebed. Hoe de vervolgde kerk ons gebedsleven inspireert*. Het is gepubliceerd in 2010 en geschreven door Anne van der Bijl en Al Janssen. Het trof mij diep omdat het zo indringend sprak over de kracht van het gebed in situaties waarin gelovigen zich geconfronteerd zien met machten die ogenschijnlijk de overhand hebben. Wat is daarvan het geheim?

Aan de basis van deze gebedskracht ligt de persoonlijke overgave aan God om in zijn dienst te staan. Dat leidde bij Van der Bijl tot allerlei riskante acties om Bijbels bij gelovigen te brengen die ondergronds waren gegaan vanwege het officiële verbod om dit geloof publiek te belijden en in praktijk te brengen. In plaats van zich door angst te laten leiden, liet hij zich leiden door de macht van Christus. ‘Heer, hier ben ik, maar U moet het doen. Op eigen kracht ben ik machteloos’ (8). Wanneer wij als dienaars van God aan Hem toegewijd zijn, mogen wij er biddend op vertrouwen dat Hij zijn werk doet en dat Hij ons daarbij gebruikt. Hij zal dan geven wat wij nodig hebben, want het is zijn eigen werk waarbij Hij ons inschakelt.

Kleine christelijke gemeenschappen bleken zelf overtuigd van het belang van het gebed. Steeds weer kregen de bezoekers het verzoek: ‘Bid alsjeblieft voor ons’ (14). Maar hoe dan? Niet op de manier van: volgens ons moet dit of dat gebeuren, wilt U dat alstublieft doen! Dan gaan we God de oplossing van onze problemen voorschrijven. Het is meer een kwestie van in zijn wegen willen gaan. Bidden wordt dan ons inzetten voor het volbrengen van Gods doelen. Voor kleine bedreigde gemeenschappen is dat: standvastigheid, zich laten leiden door liefde in plaats van vrees. Daarin maakt God hen sterk. Het volgende citaat is veelzeggend:

God nodigt ons uit om invloed uit te oefenen in onze gemeenschap, ons land en de hele wereld – om de loop van de geschiedenis daadwerkelijk te veranderen wanneer wij op onze knieën gaan.

Wanneer we bidden zijn er geen grenzen, geen gevangensmuren en geen gesloten deuren. De politieke, economische, militaire en geestelijke leiders van deze wereld kennen onze naam misschien niet, maar wij kunnen meer invloed op hun plannen uitoefenen dan al hun vertrouwde adviseurs bij elkaar. Hoewel veel dingen vanuit menselijk oogpunt onmogelijk lijken, zijn er wanneer wij bidden geen onmogelijkheden (14-15).

De verklaring voor deze stellige uitspraken die misschien wat overspannen lijken, is dat wij ons al biddend invoegen in de macht van Christus die zijn rijk op aarde vestigt. Zo wordt ook de sterke verzekering van Jezus geïnterpreteerd : ‘Wanneer je iets in mijn naam vraagt, zal Ik het doen’ (Johannes 14:14). Hij wil dat wij weerstand bieden aan de machten die deze wereld gevangen houden. Het is de onbegrensde macht van Jezus Christus zelf waartoe Hij ons toegang geeft. In de strijd tegen Satan is Hij de winnaar. Zo is het gebed de sleutel tot ons succes als christenen. In het gebed zijn wij met Christus verbonden in zijn strijd en overwinning.

Dit neemt niet weg dat de strijd in het teken staat van het kruis. We moeten rekening houden met verzet en onbegrip, tegenslagen en teleurstellingen. Daar heeft onze Meester ons op voorbereid. Maar het is geen reden meer om weg te zinken in angst of wanhoop. In het gebed beoefenen wij de omgang met onze Heer. Hij geeft ons moed. En Hij doet wonderen; niet altijd en niet op ons commando, maar zo dat Hij zijn macht laat zien en ons daarmee troost.

Het is ook van betekenis te bedenken waarin de overwinning gelegen is. In Getsemane leidde Jezus’ gebed tot zijn overwinning. Wat was die overwinning? Dat Hij met heel zijn hart kon zeggen: ‘Uw wil geschiede’. Daardoor werd Hij sterk. Het gebed dat tot overgave leidde maakte Hem mentaal sterk. Daardoor kon Hij de bittere lijdensweg gaan. Daardoor ging Hij af op Gods doel, en heeft Hij dat bereikt.

Het gebed in Jezus’ leven

Ook buiten zijn intense gebedsworsteling in Getsemane heeft Jezus tijdens

zijn leven op aarde steeds weer tot zijn Vader gebeden. Met name de evangelist Lucas geeft ons inzage in Jezus’ gebedsactiviteiten juist op momenten die ertoe deden. Herhaaldelijk trok Hij zich terug om te bidden.

Wat opvalt is dat Hij nooit te druk is om te bidden. In hoofdstuk 5:12-16 van zijn evangelie vertelt Lucas van een man die zwaar melaats was en daarmee onrein, uitgestoten uit de samenleving en de tempeldienst. Hij wordt door Jezus genezen. Jezus beveelt de man er met niemand over te spreken, maar zo’n ervaring houdt je niet stil. De publiciteit hieromheen wordt groot, met alle aandacht die daardoor naar Jezus uitgaat. Velen komen naar Hem toe om naar Hem te luisteren en zich van hun ziekten te laten genezen. Op deze manier is Hij nooit klaar. En dan staat er: ‘Hijzelf trok zich geregeld terug op eenzame plaatsen om er te bidden.’

Nooit te druk om te bidden. Misschien kun je het ook zo zeggen: te druk om niet te bidden. Je kunt zo in beslag genomen worden door van alles en nog wat, dat je er helemaal in opgaat. Maar dat is een reden te meer om afstand te nemen, tot jezelf te komen en tot God te gaan. Vaak zijn wij bezig de stilte te ontvluchten. Het is beter momenten van stilte te creëren, zoals Jezus dat deed, en een plek te zoeken waar we niet gestoord worden en ons op God te richten. Bij Hem vind je vrede en houvast.

Bij een volgende gelegenheid, in Lucas 6:12-16, gaat het gebed van Jezus aan een belangrijke activiteit vooraf: eerst bidden, dan werken. Jezus trok zich terug op de berg om de hele nacht door te brengen in gebed. Dat is intensief. De reden daarvoor laat zich afleiden uit wat Hij daarna gaat doen: zijn twaalf leerlingen uitkiezen. Zulke ingrijpende keuzes maken wij ook: met wie je gaat trouwen, wat je gaat studeren, waar je gaat wonen. Jezus maakt daar een gebedszaak van. Er hing veel van af: deze leerlingen moesten getuige zijn van Jezus’ woorden en daden, zijn lijden en zijn overwinning. Zo zouden zij uit eerste hand, en daarom geloofwaardig, in de wereld de betekenis van Jezus kunnen uitleggen. Dat vraagt om fijngevoeligheid, intuïtieve besluitvaardigheid die meer ziet dan de buitenkant. Zijn Vaders wijsheid had Hij nodig, want God ziet het hart aan. Zo is het gebed een vraag om inzicht en visie, waarin God ons leidt. En in dit bidden erkennen wij voortdurend onze afhankelijkheid van God. We willen onze eigen conclusies en overtuigingen ook telkens weer laten toetsen.

In Lucas 9:18-22 wordt Jezus’ gebed verbonden met een gesprek met zijn leerlingen over wie Hij is: Johannes de Doper? Elia? Een andere profeet? Petrus roept uit: ‘De door God gezonden Messias!’ Jezus bevestigt dat stilzwijgend door hen uitdrukkelijk te verbieden daarover te praten. Hij legt uit wat voor Messias Hij is: een die zal lijden en sterven en uit de dood weer worden opgewekt. Het gebed is hier verbonden met zijn eigen plaats en taak in de wereld, alsof het contact met zijn Vader Hem daarin bevestigt. Bidden hangt samen met gesterkt worden in de manier waarop God je wil gebruiken. Die manier wijkt vaak af van wereldse maatstaven voor succes.

Jezus’ bidden wordt door Lucas niet alleen verbonden met zijn lijdensweg, maar ook met zijn verheerlijking. Met zijn drie meest vertrouwde leerlingen is Hij de berg opgegaan om te bidden. Tijdens zijn gebed gaan zijn gezicht en kleding stralen. We kennen de geschiedenis, zoals ze in de evangeliën beschreven is. Alleen Lucas verbindt deze episode met Jezus’ initiatief de berg op te gaan om te bidden (Lucas 9:28). In de glans verschijnen ook Mozes en Elia. Ook van Mozes staat geschreven dat zijn gezicht straalde. Dat gebeurde wanneer hij uit de ontmoetingstent kwam en had gesproken met God (Exodus 34:34-35). Elia had iets vergelijkbaars meegemaakt: op de berg Karmel was op zijn gebed een lichtflits van vuur uit de hemel gekomen die zijn altaar had verteerd (1 Koningen 18:38). In beide gevallen was het een teken dat zij door God geroepen waren en aan Gods kant stonden. Dat maakt God nu ook duidelijk aan de drie leerlingen met betrekking tot Jezus, zijn Zoon.

Zo vol raken van Gods heerlijkheid, dat zelfs ons gezicht en onze kleding gaat glanzen, dat overkomt ons waarschijnlijk zo niet. Dat had in de beschreven gevallen ook iets unieks. Toch heeft het ons iets te zeggen dat bij Mozes, Elia en Jezus die verheerlijking te maken had met het gebed. Als je een biddend leven kent, maak je het mee, vroeg of laat, dat er momenten komen dat je boven het leven van alledag wordt uitgetild. Dat je vol ontzag bent van Gods heerlijkheid, dat je vervuld wordt van zijn vrede. Dat gebeurt niet altijd. Zelfs Jezus maakte het niet dagelijks mee. Maar bidden betekent: verbinding krijgen met je krachtbron. Soms ontvang je een bijzonder antwoord. God laat merken dat Hij je bidden hoort.

Buiten het evangelie van Lucas wordt ons in Johannes 17 een uitvoerig gebed van Jezus overgeleverd waarin Hij bidt voor het welzijn en de eenheid van zijn volgelingen. Hij spreekt over de eenheid tussen Hem en zijn Vader. Deze eenheid is relationeel van aard en vindt daarom in het gebed een passende uitdrukking. Jezus bidt dat zijn leerlingen niet alleen onderling één zijn, maar ook dat zij één zijn met de Vader en de Zoon (Johannes 17:21). Het ligt voor de hand aan te nemen dat deze eenheid met God gestalte krijgt in het gebed.

Jezus leert ons bidden

Op een zeker moment geeft Jezus ook aan zijn leerlingen aanwijzingen voor het gebed. Alleen Lucas vertelt dat Jezus' leerlingen Hem vroegen: 'Leer ons bidden'. Alleen hij vermeldt als aanleiding dat Jezus zelf aan het bidden was. Hun vraag komt nadat Hij zijn gebed beëindigd heeft (Lucas 11:1).

Uit zijn antwoord blijkt dat bidden niet 'de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie' is, zoals Willem Kloos, vertegenwoordiger van de Tachtigers, over de betekenis van poëzie heeft gezegd. Bidden heeft iets gemeenschappelijks, al zijn er natuurlijk ook heel persoonlijke gebeden. De aanhef is volgens Matteüs 6:9 'Onze Vader'. Lucas 11:2 heeft als aanspraak 'Vader', maar uit het tweede deel van het gebed blijkt toch ook bij hem dat het over 'ons' gaat, en niet vooral over 'mij'. 'Wij' als volgelingen van Jezus zijn degenen die bidden. Daaruit blijkt een saamhorigheid waarin wij elkaar herkennen en ons aan elkaar verwant weten als kinderen van 'onze Vader'. Van die saamhorigheid maakt God deel uit. Hij is immers de Vader die door zijn kinderen aangesproken wordt. We herkennen iets van wat in de laatste alinea van de vorige paragraaf is benoemd: dat de relationele eenheid van de kerk met God gestalte krijgt in het gebed. Het gebed als een uiting van de nauwe verbondenheid met God en met elkaar, in vertrouwen en eerbied.

Het gebed dat Jezus ons heeft geleerd stelt prioriteiten. Eerst gaat het over Gods naam, zijn rijk en zijn wil. Dat betekent dat die ook in ons leven voorop staan. Waar het primair om gaat is dat Gods naam met eerbied wordt gebruikt, dat Gods rijk komt en dat zijn wil wordt gedaan. Dat

beantwoordt aan wat Jezus ons bij Matteüs even verderop voorhoudt: ‘Zoek liever eerst het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid, dan zullen al die andere dingen – zoals eten, drinken en kleding – je erbij gegeven worden’ (Matteüs 6:33). Het is voor ieder van ons een gewetensvraag of we zo in het leven staan dat als eerste de voortgang van Gods project in deze wereld ons ter harte gaat: vrede en recht, en de erkenning van Gods grootheid en bedoelingen.

Vervolgens komen ‘wij’ aan de beurt: ons dagelijks brood, vergeving van onze schulden en bescherming in de beproeving. Opvallend is dat onze materiële behoeften daarin voorop gaan. Bidden gaat ook over de gewone dingen van het leven. Daarover hoeven we ons geen zorgen te maken, zegt Jezus. We kunnen het gewoon aan God voorleggen. Onze focus is daarbij anders gericht. Die staat haaks op het materialisme waaraan we ons ook als christenen, als we die naam waard zijn, zo maar schuldig maken.

Het gebed om ons dagelijks brood – denk aan het manna in de woestijn dat dagelijks viel, genoeg voor elke dag – laat zien dat Jezus’ gebed bedoeld is als een gebed voor elke dag. Dat heeft implicaties voor het gebed om vergeving: vergeving hebben we dagelijks nodig. Dat het gebed om vergeving gepaard gaat met de toezegging dat wij onze schuldenaren vergeven betekent niet dat wij ons daarmee Gods vergeving waardig keuren. Het is meer zo dat we ermee verklaren dat we zijn vergeving niet misbruiken. Gods vergeving is erop gericht dat wij ook anderen vergeven. Daarin wordt iets van zijn rijk zichtbaar en wordt zijn wil gedaan. Als we elkaar dingen kwalijk blijven nemen, wordt het subject van het gebed, de ‘wij’ die met de Vader in de hemel verbonden zijn, uit elkaar getrokken en gaat het gebedscontact met God verloren.

De gerichtheid op God, zijn naam, zijn rijk, zijn wil, en op de kracht van de vergeving in zijn gemeenschap, wordt van vele kanten bedreigd. In de beproeving zit een verleiding om geen geduld te hebben en het geloof in Gods weg te verliezen. Er is er maar Een die ons hierin kan bewaren, dat is God zelf. Dat past bij wat Lucas in vs. 13 van hetzelfde hoofdstuk 11 naar voren brengt over de verhoring van het gebed: ‘Als jullie dus, slecht als jullie zijn, je kinderen al goede gaven kunnen schenken, hoeveel te

meer zal de Vader in de hemel dan niet de heilige Geest geven aan wie Hem daarom vragen!’ In het gebed dat Jezus ons leerde staat geen expliciete vraag om de heilige Geest. Maar het gebed om niet in beproeving te worden geleid komt daar wel op neer. Het is alleen door de heilige Geest dat wij prioriteit geven aan Gods naam, rijk en wil, dat wij zonder zorgen over ons levensonderhoud God om brood vragen, dat wij leven uit vergeving en anderen vergeven, en dat wij standhouden als wij in beproeving dreigen te bezwijken.

Dit leven door de Geest is het leven uit een nieuwe geboorte, zoals Jezus het noemde in zijn gesprek met Nikodemus in Johannes 3. Dat klinkt ingrijpend en dat is het ook. We krijgen daaraan deel als we geraakt worden door Gods bewogenheid, zijn zoekende liefde die Hij in Jezus manifesteert. Dat leidt tot nederigheid, boetvaardigheid, verwachting en verlangen, waarin we ons toevertrouwen aan God en ons laten leiden en troosten door Jezus.

Laat God zich door het gebed overhalen?

Tot nu toe hebben we het voornamelijk gehad over de relationele eenheid met God die in het gebed wordt beleefd. Deze leidt ertoe dat wij delen in Gods macht, staan in zijn kracht, ons niet hoeven laten wegdrukken in angst en intimidatie, nooit hoeven te wanhopen aan de uiteindelijk goede afloop en ons niet laten ontmoedigen door tegenslag en teleurstelling. In deze functie van het gebed gaan wij in de weg van God, via het kruis naar de overwinning. Wij heiligen Gods naam en worden het eens met Gods wil op weg naar de volle doorbraak van zijn rijk. Wij weten ons veilig bij Hem door het voedsel dat Hij geeft, de vergeving die Hij schenkt en de bescherming die Hij biedt tegen het kwaad. Dat is de ene lijn: wij conformeren ons aan God.

Gebeurt ook het omgekeerde, dat God zich in zijn antwoord op het gebed conformeert aan ons? Dat wij biddend aandrang op God uitoefenen om iets te doen waar wij naar verlangen, en dat Hij daaraan toegeeft? Dát is wat mensen bedoelen als ze zeggen: bidden helpt, of: bidden helpt niet. Gebeurt er ook echt iets ten gevolge van het gebed? Ziet de wereld er als gevolg van het gebed anders uit dan zonder dat gebed? Laat God zich

‘verbidden’, om het met een gedateerd woord te zeggen?

Bekend is het verhaal van de gelovige Monica in de vierde eeuw, de moeder van bisschop Augustinus die ongeveer de grootste kerkvader van het Westen geworden is. In zijn jeugd zocht Augustinus zijn heil overal, behalve bij de God en Vader van Jezus Christus en zijn kerk. Maar zijn moeder bleef elke dag voor hem bidden. Uiteindelijk is het met hem goed gekomen. Hij spreekt erover in zijn *Belijdenissen*, boek III, hoofdstuk ix. Welke rol speelde haar gebed hierin?

Dit is niet zo’n eenvoudige vraag. In de eerste plaats niet omdat de Bijbel voor de beantwoording in verschillende richtingen wijst. Aan de ene kant zegt Jezus dat je in het gebed geen veelheid aan woorden moet gebruiken. Veelbetekenend is de motivatie die Hij daarvoor geeft: ‘Jullie Vader weet immers wat jullie nodig hebben, nog vóór jullie het Hem vragen’ (Matteüs 6:7-8). Dat gezichtspunt is voor Jezus dus leidend: het gaat in het gebed om de dingen waarvan God weet dat wij ze nodig hebben. Daar kan een indringend gebed niets aan veranderen. Het gaat kennelijk niet om zaken waarvan wij vinden dat wij of anderen ze nodig hebben, maar om wat God daarvan vindt. En dat weet Hij al feilloos ook zonder het gebed. Deze benadering tendeert in de richting van: probeer niet in je gebed God over te halen om dingen te doen die jij dringend denkt nodig te hebben. Zo werkt Hij niet. Het gebed is wel een overgave aan God, maar niet een overreding van God.

Maar is dit het hele verhaal? Er zijn ook uitspraken die in de andere richting wijzen. Het pleidooi van Abraham voor het behoud van Sodom in Genesis 18 is een voorbeeld. Hij is daar bezig als een typisch Midden-Oosterse onderhandelaar: zou de Heer de stad sparen als er vijftig rechtvaardigen in de stad zouden zijn? Veertig? Dertig? Twintig? Tien? En de Heer geeft toe, alleen zijn er in de stad geen tien rechtvaardigen zodat de stad alsnog te gronde gaat. We kunnen ook denken aan de bemiddeling van Mozes die na de zonde met het gouden kalf God overhaalde om toch zelf mee te gaan met zijn volk, hoewel de Heer dat eerst niet wilde doen. Uiteindelijk stemde de Heer toe en deed Hij wat Mozes vroeg (Exodus 32 en 33).

In het Nieuwe Testament wordt op een andere gebeurtenis uit het

Oude teruggegrepen. Jakobus verwijst naar Elia die vurig gebeden heeft dat het niet zou regenen. En toen viel er jarenlang geen regen. Daarna bad hij opnieuw, nu om regen, en de hemel gaf regen. Jakobus illustreert daarmee dat het gebed van een rechtvaardige krachtig is en zijn uitwerking niet mist (Jakobus 5:16-18). Hij past dat toe op het herstel van zieken door middel van gebed: het gelovige gebed zal de zieke redden, of: gezond maken. Hier zit wel een dubbelzinnigheid: het Griekse woord kan zowel ‘genezen’ als ‘redden’ betekenen. De verhoring van het gebed impliceert dus niet per se dat de zieke gezond wordt. Herstel staat in het ruimere perspectief van verlossing.

In het evangelie van Marcus staat een passage die hieraan doet denken. De leerlingen waren tijdens Jezus’ afwezigheid niet in staat geweest bij een jongen een boze geest uit te drijven. Jezus deed dat wel. Ze vragen Hem: waar lag dat nu aan dat wij het niet konden? Zijn antwoord luidde: ‘Dit soort kan alleen door gebed worden uitgedreven’ (Marcus 9:29). In een ander verband verklaarde Jezus dat wanneer twee van zijn leerlingen hier op aarde eensgezind iets zouden vragen, wat dan ook, dat dan de Vader in de hemel het voor hen zou laten gebeuren (Matteüs 18:19). In Johannes 15:16 lezen we iets wat daarop lijkt. Jezus zegt daar tot zijn leerlingen: als je op weg gaat en blijvend vrucht draagt, dan zal de Vader je alles geven wat je Hem in mijn naam vraagt.

Al deze voorbeelden suggereren dat door het gebed dingen veranderen, dat God in reactie op het gebed zelf ook verandert in hoe Hij handelt. Is dat in overeenstemming te brengen met die eerste uitspraak van Jezus, waarin Hij zijn leerlingen wilde afhouden van wijdlopijge gebeden om maar verhoord te worden? God wist immers al wat ze nodig hadden. De uitspraken komen met elkaar overeen wanneer we voorop stellen dat niet de veelheid van woorden God op andere gedachten brengt. Toch kunnen er situaties zijn waarin we bij God aandringen op verhoring. Dan is het niet onze woordenstroom, maar de nood die op ons hart ligt, die God motiveert om naar ons te luisteren en ons gebed te verhoren. Dus ja, God verhoort specifieke gebeden en laat zich overhalen, niet door de woorden maar door de nood die we Hem toevertrouwen.

Kan God eigenlijk wel op zijn eerdere voornemen terugkomen?

Nu wordt het een graadje moeilijker. Dat komt doordat veel gelovigen een godsbeeld hebben waarin de onveranderlijke God niet op zijn voornemen kan terugkomen. En als Hij dat niet kan, dan kan Hij ook niet naar aanleiding van een gebed van mening veranderen en anders handelen dan Hij aanvankelijk had gewild. Om dat uit te leggen beperk ik me tot een argument dat zelfs wanneer je een beperkte opvatting hebt over Gods eeuwige besluiten toch een zekere kracht heeft.

Het argument draait om de gedachte dat God de hele werkelijkheid van begin tot het einde overziet en weet heeft van alles wat er gebeurt. Daarvoor zijn duidelijke Bijbelse aanwijzingen. Maar wanneer God onfeilbaar de geschiedenis overziet en van te voren al weet wat er gaat gebeuren, dan ligt dat toch vast? Want als het uiteindelijk toch anders zou worden, zou er iets aan Gods feilloze voorwetenschap mankeren en geldt niet meer dat Hij de geschiedenis kan overzien. Calvijn en anderen hebben dit opgelost door ook de gebeden van gelovigen als momenten te zien in Gods voorwetenschap, zodat, simpel gezegd, alles bij Hem al beklonken is. In navolging van C.S. Lewis oppert Philip Yancey in zijn *Bidden* uit 2007, dat ons opgezonden gebed één van de dingen is die in Gods tijdloos-eeuwige vaststelling van alle dingen werden verwerkt (158). Maar dan is er niet echt sprake van dat het gebed iets met God doet. Hij handelt gewoon zo als Hij van te voren al wist dat Hij het zou gaan doen in antwoord op een gebed waarvan Hij van te voren al wist dat het zou komen. Hij heeft nooit een ander voornemen gehad.

Als je het zo bekijkt, verhindert Gods alwetendheid dat Hij op zijn eerdere voornemen terugkomt. Hij voert gewoon zijn voornemen uit. Het gebed is ook niet echt een dialoog waarin God zich laat raken door klacht, smeking en uiting van vertrouwen, en waarin Hij met affectie reageert op de gelovige bidder. Dat doet wel afbreuk aan de kwaliteit van het gebed als relationeel, interactief gebeuren. Bovendien zagen we dat Mozes met zijn gebed na de zonde met het gouden kalf God wél op andere gedachten bracht. Pieter Dirk Dekker zegt in een artikel uit 2018: ‘Wanneer het gebed een echte dialoog is waarin zowel God alsook de mens als subject acteert, dan betekent dat, dat God in staat is om te reageren’ (54).

Om hier evenwichtig mee om te gaan verwijs ik naar de metafoor die ik in het vorige hoofdstuk gaf van het verhaal dat zichzelf vertelt: De auteur blijft de schepper die het geheel overziet, maar hij of zij laat zich meeslepen door zijn verhaal. Als hij of zij zichzelf een plaats geeft in het verhaal, zoals God in de geschiedenis, dan reageert hij of zij op de dingen die zich in het verhaal aan hem of haar voordoen. Ongeveer zo overziet God het geheel, maar Hij reageert ook op wat zich aan Hem voordoet. Op deze interactieve wijze hebben Lewis en Yancey toch gelijk: ook ons gebed is opgenomen in Gods totaaloverzicht van de dingen die gebeuren.

Of bidden helpt

Helpt bidden? Het antwoord kan in diverse opzichten volmondig positief zijn. In het gebed wordt de gemeenschap, de relationele eenheid met God beoefend, het is een uiting van vertrouwen, het is een schuilen bij God. Zo doet het zijn volgelingen delen in de kracht van God, het bevrijdt hen van angst, het maakt hen moedig en fijngevoelig om te doen wat God vraagt. Zij staan er niet alleen voor. Ze worden gedragen en beschermd, en zo ook getroost.

Dit rendement van het gebed veronderstelt wel dat we de prioriteit geven aan de dingen waaraan Jezus de prioriteit gaf in het gebed dat Hij zijn leerlingen leerde: Gods naam, zijn rijk en zijn wil. Zij hebben ontdekt dat met die prioriteit ook hun eigen welzijn is geborgd: Gods zorg voor het dagelijkse bestaan, zijn vergeving en zijn bewaring voor het kwaad en de verlossing van de boze.

God luistert. Dat is meer dan dat Hij weet wat wij willen zeggen. Hij hoort onze klacht, onze nood, Hij neemt onze kwetsbaarheid waar, onze pijn, schaamte en ons berouw, ons verlangen naar heelheid, onze worsteling om te komen tot bescheidenheid, nederigheid en afhankelijkheid. God luistert daarnaar; onze nood grijpt Hem aan. En Hij reageert. In het gebed gaan wij een dialoog aan met God. Hij doet er iets mee.

En als er niets gebeurt? Die vraag gaat ons nog bezighouden in het hoofdstuk ‘Ervaren belemmeringen’. In ieder geval: verhoring betekent niet dat God al onze verlangens vervult. Het gaat immers om een andere prioriteit? En onze oplossingen zijn niet altijd die van Hem. Gods wegen

zijn hoger dan onze wegen. Wie weet hoe Hij ons mét ons probleem kan gebruiken. Paulus werd niet bevrijd van de doorn die in zijn lichaam stak, wat die ook geweest mag zijn. Maar hem werd wel duidelijk gemaakt dat Gods genade voor hem genoeg was, en dat zijn zwakte God in de gelegenheid stelde zijn eigen kracht in hem zichtbaar te maken (2 Korintiërs 12:7-9). En soms is er gewoon geen antwoord.

Wij weten vaak niet wat wij moeten bidden. Maar de Geest komt ons te hulp en zucht met ons mee (Romeinen 8:26).

7. Jezus is koning

Wij staan niet automatisch in een zegenrijke interactieve relatie tot Jezus. Op welke manier kun je een persoonlijke relatie met Hem aangaan? Door zijn liefde te aanvaarden, door zijn aanspraken op je leven te erkennen, door een afkeer te krijgen van alle vormen van kwaad en daartegen de strijd aan te gaan, en door Hem na te volgen in het goede. Het heeft allemaal te maken met het koninkrijk van God.

Het koninkrijk

De betekenis van het koninkrijk van God voor de boodschap van het evangelie heb ik in mijn opvoeding niet meegekregen. Ook uit de belijdenissen die in de kerken van de Reformatie gangbaar zijn krijg je niet het idee dat het om een centraal thema gaat. Dit impliceert niet dat het thema geheel ontbreekt. In de uitleg van de titel 'Christus' (= Messias, gezalfde) in de *Heidelbergse Catechismus*, antwoord 31, wordt gezegd dat Hij is gezalfd tot onze hoogste profeet en leraar, onze enige hogepriester en onze eeuwige koning 'die ons door zijn Woord en Geest regeert en ons in de verworven verlossing beschermt en bewaart.' Die regering door zijn Woord en Geest keert terug in de uitleg van het gebed 'Uw koninkrijk kome' (antwoord 123). Maar de overtuiging dat het koninkrijk een centraal thema is, groeide bij mij pas dankzij het boek van Herman Ridderbos uit 1950 over *De komst van het koninkrijk* en de weerklank die dat vond in de colleges die ik volgde aan de Theologische Universiteit in Apeldoorn. Kennelijk is die aandacht voor het koninkrijk pas laat in het geloofsgoed binnen de kerken doorgedrongen.

Toch zijn de evangeliën er duidelijk over dat het hier om de kern van Jezus' prediking gaat. Zowel Johannes de Doper die voor Jezus uit ging, als Jezus zelf richtte zich tot de mensen met de oproep: 'Kom tot inkeer, want het koninkrijk van de hemel is nabij' (Matteüs 3:1-2 en 4:17). Deze woorden vatten hun profetische onderricht samen. Het koninkrijk van God komt eraan! Dat wil zeggen dat God zijn koningschap op een bijzondere manier op aarde zal laten gelden via zijn Messias.

In de evangeliën wordt dit bijzondere koninkrijk vaak ‘koninkrijk van de hemel’ genoemd. Onwillekeurig wordt daarmee de associatie gewekt dat het bij dit koninkrijk om de hemel gaat. Misschien speelt dat wel mee in de vroegere verwaarlozing van de koninkrijksgedachte: voor de hemel was voluit aandacht, vooral als eindbestemming van de gelovigen. Maar met het koninkrijk van de hemel wordt niet de hemel bedoeld. De hemel is in het joodse spraakgebruik vaak een verwijzing naar God. Vanwege het gebod Gods naam niet te misbruiken werd vaak indirect over God gesproken, bijvoorbeeld door het te hebben over de hemel. Het gaat dus over het koninkrijk van God. Dat strekt zich verder uit dan de hemel. God gaat zijn rijk volledig op aarde doorzetten, dwars tegen alle tegenstand en vijandschap in. Dát is de inhoud van wat Johannes en Jezus verkondigen. De weergave door de *Bijbel in gewone taal*, ‘Gods nieuwe wereld’, slaagt er beter in onze gedachten te richten op wat bedoeld wordt dan de vertaling ‘koninkrijk van de hemel’.

In deze boodschap klinkt door dat God omziet naar zijn volk. Zijn bewogenheid is leidend. Eindelijk wordt zijn rijk hersteld waar het koningschap van David lang geleden op anticipeerde. Na dat koningschap was de glorie van het volk verbleekt. Het is door diepe vernederingen heen gegaan, en ook in de dagen van Jezus zuchtte het onder vreemde heerschappij. Allerlei religieuze en religieus-politieke stromingen binnen het jodendom maakten zich voorstellingen van de manier waarop God het koningschap over Israël zou herstellen, zo ook Jezus’ eigen leerlingen (Handelingen 1:6).

De koning

God zal zijn koningschap op aarde laten gelden door zijn gezalfde koning, zijn Messias, ofwel ‘gezalfde’. Zalving van een koning is een ritueel dat doelt op de aanwijzing, de aanstelling en de bekwaming van de koning door God. Bij zijn doop in de Jordaan klonk er een stem die zei: ‘Dit is mijn geliefde Zoon, in Hem vind Ik vreugde’, en de Geest van God daalde in de gestalte van een duif op Hem neer (Matteüs 3:16-17). De stem uit de hemel wijst Jezus aan als Gods messiaanse Zoon, de Geest is het die Hem daarvoor toerust. Ook hier de aanwijzing, aanstelling en bekwaming van

de koning door God.

Deze koning kenmerkt zich doordat Hij spreekt met gezag. Dat geldt op allerlei terreinen. Allereerst legt Hij met gezag Gods wet uit. De hoorders zijn onder de indruk van het gezag waarmee Hij spreekt (Matteüs 7:28-29). Hij laat zijn gezag ook gelden in zijn gebiedend toespreken van demonen. Vooral de evangelist Marcus legt daarop in het eerste deel van zijn verslag de nadruk: Jezus is Heer over het rijk van de duisternis (bijvoorbeeld Marcus 1:23-27). Bovendien blijkt zijn spreken met gezag uit de manier waarop Hij omgaat met de natuurelementen. Wanneer het vissersbootje met Jezus en zijn leerlingen in een storm op het meer terechtkomt, spreekt Hij wind en water bestraffend toe en meteen komt het meer tot rust (Matteüs 8:23-27). Hierin zie je ook een verband met zijn gezag over de demonische machten. Onstuimige watermassa's werden in die tijd gezien als manifestaties van duistere chaosmachten die het geordende veilige leven bedreigden. Jezus' optreden met gezag doet allen die er getuige van zijn versteld staan.

Ondanks zijn indrukwekkende, gezaghebbende spreken is er tijdens Jezus' leven op aarde veel discussie geweest over de vraag of Hij nu de Messias is. Daarvoor vinden we aanwijzingen in alle evangeliën, maar vooral het evangelie van Johannes geeft ruime aandacht aan die twistgesprekken (Johannes 7:14-52; 8:12-59; 10:22-39).

Opvallend is dat Jezus zijn leerlingen verbood onder de mensen hardop uit te spreken dat Hij de Messias is. Dit is het zogenoemde 'Messiasgeheim' is in 1901 door William Wrede in de theologie geïntroduceerd. Het laat zich – anders dan Wrede doet – verklaren uit de verwachtingen die de mensen aan de komst van de Messias verbonden. De Messias zou een politieke figuur zijn die het rijk van David in zijn aardse gestalte zou herstellen. Deze voorstelling was zeker onder het gewone volk dominant. Daarmee werd de werkelijke betekenis van zijn messianiteit verduisterd. 'Mijn koningschap hoort niet bij deze wereld', verklaarde Jezus voor Pilatus (Johannes 18:36). Dat wil zeggen: het is wel voor deze wereld bestemd, maar het is niet zo dat het met aardse middelen tot stand komt. Het is een geestelijke werkelijkheid die deze wereld zal veranderen.

Jezus kan zijn messiaanse missie natuurlijk niet volledig verborgen

houden. Dan zouden de mensen niet weten wat ze aan Hem hebben. Bij de intocht in Jeruzalem rijdt Hij op een ezelsveulen als de koning van de vrede de stad binnen. De menigte bejubelt Hem. De sfeer is geladen. Zijn actie is welbewust ingezet en kan worden opgevat als provocatie. Wanneer daarna het omkeren van de tafels van de geldwisselaars en duivenverkopers, in de voorhof van de tempel, het enige geweld is dat Hij pleegt, moet dat een teleurstelling zijn geweest voor de massa en tegen het zere been van de Joodse autoriteiten (Matteüs 21:1-17). Men heeft zich een andere Messias voorgesteld. De stemming slaat snel om.

Aan het kruis wordt boven zijn hoofd de aanklacht tegen Hem geformuleerd: 'Jezus van Nazaret, koning van de Joden' (Johannes 19:19-22). De hogepriesters zijn het daar niet mee eens. Er moet staan: 'Deze man heeft bewéérd: Ik ben de koning van de Joden'. Deze erbarmelijke figuur is niet hun koning, menen zij. De tegenstelling is ook navrant: de macht van een koning tegenover de onmacht die de gekruisigde uitstraalt, de koninklijke waardigheid tegenover de totale ontluistering aan het kruis. Pilatus blijft bij wat hij geschreven heeft. Zijn wraak op de Joden is subtiel en zoet. Over de rug van Jezus heen reageert hij zijn frustraties af over het feit dat deze mensen hem gedwongen hebben die in zijn ogen ongevaarlijke dwaas tot het schavot te veroordelen. Ook dit is politiek, hoe wreed.

Hoe diep het koningschap van Jezus ook is aangevochten, het wordt bevestigd. Na zijn opstanding zegt Jezus tegen zijn leerlingen: 'Mij is alle macht gegeven in de hemel en op de aarde.' Als hun koning geeft Hij de opdracht alle volken tot zijn leerlingen te maken. Hij belooft hun: 'Ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van deze wereld' (Matteüs 28:18-20). Jezus' koningschap zet zich voort tot op de huidige dag, ja tot zijn wederkomst op de jongste dag. Hoe dan? Daarover straks meer.

De onzichtbare tegenstander

De messiaanse koning in dit rijk van God heeft een aartsvijand op het geestelijke vlak, niet op het geopolitieke; het is Satan, de aanklager (letterlijke betekenis), de intrigant, de duivel (Grieks: *diábolos*, letterlijk: de verwarrar die alle moois door elkaar gooit en er een puinhoop van maakt), de verzoeker, de boze. Hij erkent de belangrijke positie van Jezus en probeert

Hem de voet dwars te zetten.

Bekend is de verzoeking van Jezus in de woestijn, nadat Hij veertig dagen heeft gevast. Op drie manieren probeert hij Jezus' weerstand te breken. Allereerst door Hem de suggestie te doen van de platte stenen broden te maken om zijn honger te stillen; dan door Hem in de verleiding te brengen van het tempeldak te springen, en zo de engelen over te halen Hem te hulp te schieten en aan iedereen te laten zien dat Hij Gods dienaar is; en ten slotte door Hem alle koninkrijken op aarde te tonen en Jezus op voorwaarde van een knieval voor hem de heerschappij over al die rijken te beloven (Matteüs 4 en Lucas 4, in een verschillende volgorde). In feite zijn dat de klassieke verzoeken van de lust, de roem en de macht. Als Jezus eraan zou toegeven, zou Hij afwijken van zijn keuze helemaal op de wil van zijn Vader gericht te zijn. Hij zou zichzelf zoeken en toegeven aan de macht van Satan. Bovendien zou hij later, in de ultieme confrontatie, niet staande kunnen blijven maar medelijden met zichzelf krijgen. Hij is niet voor de vijandige beproevingen gezwicht.

Een ander belangrijk moment in zijn verhouding tot de vijand is zijn vermogen met een gebiedend woord demonen uit mensen te laten varen die daardoor bezeten waren. Demonen of boze geesten worden gezien als trawanten van Satan die onder zijn bevel staan. Bezetenen zijn de regie over hun leven kwijt en laten zich willoos leiden door een macht die de leiding overgenomen heeft. Hun toestand lijkt tegenwoordig in veel gevallen op die van mensen in een psychose. Jezus is sterker dan deze kwalen.

Is het wel van deze tijd om van demonische bezetenheid te spreken? Leidt dat niet tot stigmatisering van mensen met zware psychische problematiek? Zouden we ons vandaag de dag niet beter kunnen beperken tot een psychiatrische diagnostiek? Die stigmatisering kan voorkomen worden als wij beseffen dat wij allemaal gevoelig zijn voor de krachten van de duistere wereld, ook als we een sterke, gezonde persoonlijkheid hebben. Of je nu psychisch sterk of zwak bent, Satan probeert je altijd te pakken op je zwakste plekken, niet alleen wanneer het mentale gezondheid betreft, maar ook als het om verleiding en verzoeking gaat. Zo bezien is beheerst worden door duistere machten voor iedereen een reële optie, ook vandaag. Niemand heeft reden zich boven een ander te verheffen.

Ook zouden we er slecht aan doen de psychiatrie als onbijbels terzijde te schuiven. Een geestelijke benadering (ontvankelijkheid voor de geestelijke wereld) sluit een medische benadering niet uit. Ook in de Bijbel raken de geestelijke en (psycho)medische benadering elkaar. Zie 1 Samuël 16; Marcus 9:14-29; Lucas 13:10-17; 2 Korintiërs 12:7-8. Jezus' macht over de wereld van de demonen stimuleert ons ertoe onze bescherming te zoeken bij Hem.

Jezus kreeg op nog een manier te maken met Satan. Dat was in de aantijging dat Hij boze geesten kon uitdrijven doordat Hij daarvoor de macht van de vorst der demonen kreeg (Matteüs 12:22-32). Deze verdachtmaking van farizeeën wordt door Jezus eenvoudig ontkracht: in dat geval zou het rijk van de boze tegen zichzelf verdeeld zijn. 'Als Satan Satan uitdrijft, is hij innerlijk verdeeld. Hoe kan zijn koninkrijk dan standhouden?' Jezus verklaart de demonen uit te drijven door de Geest van God. Wie deze manifestaties van Gods Geest doelbewust en tegen beter weten in ontkent en ze voor duivelswerk uitmaakt, zal geen vergeving krijgen voor deze zonde. Op deze manier ben je er namelijk op uit de bodem weg te halen onder de bevrijding van het kwaad die Jezus predikt en praktiseert.

Jezus onderkent zelfs het werk van Satan op diverse momenten in het optreden van sommige van zijn leerlingen. Wanneer Jezus zijn leerlingen voorbereidt op zijn aanstaande lijden en sterven, is de reactie van Petrus: 'God verhoede het, Heer! Dat zal zeker niet gebeuren!' Nog feller is de reactie van Jezus, terwijl Hij zich van Petrus afwendt: 'Ga terug, Satan, achter Mij! Je bent een valstrik voor Me. Je denkt niet aan wat God wil, maar alleen aan wat mensen willen' (Matteüs 16:21-23).

Op de achtergrond van het zintuiglijk waarneembare leven speelt volgens Jezus een geestelijke machtsstrijd af. Aan de Pesachmaaltijd zegt Hij: 'Simon, Simon, weet dat Satan jullie voor zich heeft opgeëist om jullie als graan te mogen zeven. Maar Ik heb voor je (enkelvoud, BL) gebeden opdat je geloof niet zou bezwijken' (Lucas 22:31-32). En wanneer Judas door Jezus wordt aangewezen als de verrader, schrijft de evangelist: 'Op dat moment nam Satan bezit van Judas', hetgeen blijkt uit het feit dat hij meteen opstapt van de tafel en het donker in gaat (Johannes 13:27-30).

Wanneer Jezus zijn leerlingen leert bidden, is de laatste bede: 'En

breng ons niet in beproeving, maar red ons van het kwaad’, of, in de vertaling van 1951: ‘en leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van de boze’ (Matteüs 6:13). Beide vertalingen: ‘het kwaad’ en ‘de boze’ zijn mogelijk. Gezien de context van de evangeliën, waarin de boze erop uit is kwaad aan te richten door het goede te verstoren, zal dit niet als een tegenstelling zijn ervaren: van beide is sprake. Toch heb ik een voorkeur voor de vertaling ‘de boze’. Tegen de vertaling ‘het kwaad’ pleit dat ‘het kwaad’ in zijn absolute strekking een kolossale abstractie is, die in de Bijbel uit de toon valt. De opname van deze bede in het gebed dat Jezus ons leert maakt duidelijk hoe essentieel in het leven van Jezus’ volgelingen de strijd is tegen het kwaad dat de boze teweegbrengt.

Op al deze plaatsen blijken de mensen vatbaar te zijn voor de schadelijke invloeden van Satan en zijn demonen. Degene die hen tegen deze invloeden kan beschermen is God, Jezus, de heilige Geest. En juist omdat iedereen daar vatbaar voor is, kun je niet zeggen dat de een er beter tegen bestand is dan de ander. Er is maar één mens die de invloed van Satan kan weerstaan en heeft weerstaan, en dat is de messiaanse koning Jezus. Bij Hem, bij de God die Hij vertegenwoordigt, kun je terecht voor een bevrijd leven. Hij rekent uiteindelijk met de boze af. Daarin komt de verlossing naar voren als daad van gerechtigheid.

Omkeren

In de prediking van Jezus staat de oproep tot omkeer centraal. De samenvattende introductie daarop komen we aan het begin van zijn publieke optreden tegen: ‘De tijd is aangebroken, het koninkrijk van God is nabij: kom tot inkeer en geloof dit goede nieuws’ (Marcus 1:15). Deze oproep tot inkeer en omkeer betreft niet alleen joodse randleden van de synagoge en heidenen, maar alle joodse hoorders, tot en met hun geestelijke leiders.

Dat deze oproep tot inkeer op verzet van de laatsten stuit, is niet vreemd. Zij wisten toch hoe God het leven op orde wilde krijgen en houden en zij zetten zich er met hun leven, denken en spreken voor in hieraan te beantwoorden. Dat is voorwaar geen kleinigheid. Ook in meer algemene zin is verzet tegen een oproep tot omkeer niet verwonderlijk. Alle mensen hebben hun redenen om zich te gedragen zoals zij dat doen. Als zij

redenen hadden om dit gedrag niet te vertonen, gedroegen zij zich wel anders. Een oproep tot inkeer en omkeer wordt dan opgevat als kritiek op de redenen die iemand heeft en die voor hem of haar steekhoudend zijn. De ervaren kritiek wordt dan zo maar opgevat als onbegrip en veroordeling. Dat voelt niet prettig. Daar ga je tegenin of daar trek je je niets van aan.

Om daadwerkelijk gehoor te geven aan een oproep tot omkeer is een beslissende duw in de goede richting nodig. In de omgang met mensen geeft Jezus herhaaldelijk die duw. Ik denk aan Zacheüs, over wie ik het al eerder had (Lucas 19:1-10). Jezus' persoonlijke, niet veroordelende, maar aanvaardende aandacht brak hem van binnen. Hetzelfde zien we gebeuren bij de vrouw die op overspel was betrapt en bij Jezus werd gebracht. Moest zij niet gestenigd worden, zoals in de wet van Mozes staat? Dan spreekt Hij de onvergetelijke woorden: 'Wie van jullie zonder zonde is, laat die als eerste een steen naar haar werpen.' De een na de ander druipt af. En dan tot de vrouw: 'Ik veroordeel u ook niet. Ga naar huis, en zondig vanaf nu niet meer' (Johannes 8:1-11). Hoe het met haar verder is gegaan weten we niet. Maar dit was wel de bejegening waardoor mensen diep werden geraakt en getroost.

Een tegenvoorbeeld is de reactie van de rijke jongeman die naar Jezus komt om te vragen wat voor goeds hij moet doen om het eeuwige leven te verwerven. Hij heeft zich aan de belangrijkste geboden die Jezus opsomt gehouden. Jezus vraagt van hem dat hij al zijn bezittingen verkoopt en de opbrengst aan de armen geeft, om daarna terug te komen en Jezus te volgen. Terneergeslagen gaat de jongeman weg, want hij heeft veel bezittingen (Matteüs 19:16-22). Hier openbaart zich het verschil tussen een oriëntatie op dit leven hier en nu, en op het leven dat aanbreekt bij de komst van Gods koninkrijk. Jezus onderstreept dit door te benadrukken dat het voor rijken moeilijk, ja mensonmogelijk is het koninkrijk van God binnen te gaan. De vraag van de leerlingen wie er dan nog gered kan worden, is ons uit het hart gegrepen. Jezus wijst op wat mogelijk is bij God: Hij kan wat wij niet voor elkaar krijgen. Een toepassing in onze context kan zijn: stel dat je door omstandigheden al je bezittingen kwijtraakt. Zou dat een reden voor je zijn het vertrouwen op God op te zeggen omdat je het oneer-

lijk vindt, of zou je door veel strijd heen God overhouden? Het hangt ervan af of je hart door Hem is bewogen.

Inhoudelijk sluit dit aan op een kernthema uit het gesprek van Jezus met Nikodemus. Alleen wie opnieuw geboren wordt kan het koninkrijk van God binnengaan. Wat is dat dan, opnieuw geboren worden? Jezus legt het uit als geboren worden uit water en Geest, of alleen ‘geboren uit de Geest’ (Johannes 3:3-8). In ‘geboren uit water en Geest’ horen we een verwijzing naar de doop met water en met de heilige Geest. Opmerkelijk genoeg wordt het water de ene keer wel en de andere keer niet genoemd. Het suggereert dat de geboorte tot een nieuw geestelijk leven verbonden is met het doopritueel in de kerk maar daarvan niet afhankelijk is. De omkeer tot een nieuw leven wordt mogelijk en werkelijk door de vernieuwende kracht van de Geest.

In de algemene oproep ‘Kom tot inkeer en omkeer’ ontbreekt de expliciete koppeling met de persoonlijke wedergeboorte. Toch is daarmee de aansporing tot verandering niet zinloos. Juist de komst van het koninkrijk van God in deze wereld is de innerlijk motiverende reden om vanaf nu anders georiënteerd in het leven te staan, zich niet in beslag te laten nemen door de dingen van elke dag, niet kleine zorgen groot te maken, maar uit te zien naar de komst van Gods rijk, op God te vertrouwen, naar Jezus’ boodschap van liefde te luisteren en Hem na te volgen. De komst van het koninkrijk werd binnen het jodendom altijd verbonden met het oordeel dat de Messias zou voltrekken over de wettelozen binnen Israël en over de volken. Jezus geeft aan die verwachting een twist. Ook het joodse volk zal geoordeeld worden van hoog tot laag. Prikkels te over om hun leven te herzien.

Geen God van de kleine lettertjes

Jezus is de koning die gaat over de toepassing van de wet. Niet dat Hij naar willekeur wetten uitvaardigt of afschaft, maar wel dat Hij met gezag de wetten van God interpreteert en ons aan die interpretatie bindt. Aan het begin van de Bergrede betuigt Hij zijn trouw aan Gods wet. Hij is niet gekomen om de wet (de *tora*) en de profeten af te schaffen, maar om ze tot vervulling te brengen. Elke tittel of jota (haaltje of streepje) in de wet blijft

van kracht. Wie ook maar de minste van de geboden onderhoudt en aan anderen leert, zal in het koninkrijk van de hemel in hoog aanzien staan (Matteüs 5:17-19).

Jezus bedoelt hiermee iets anders dan een minutieuze naleving van alle voorschriften op detailniveau. Zijn Vader is geen God van de kleine lettertjes. Dat blijkt direct daarna in zijn uitleg van allerlei gebodsbepalingen. Het gaat Jezus in de geboden om hun diepste bedoeling. Dat is de dienende liefde. Daarom mag je iemand niet alleen niet vermoorden, maar ook niet de huid volschelden; mag je niet alleen niet vreemdgaan, maar ook niet begerig naar een andere vrouw kijken; wordt niet alleen gevraagd bij het wegsturen van je vrouw haar een officiële scheidingsbrief mee te geven, waarmee zij kan aantonen dat zij vrij is, maar trouw te zijn in je huwelijksrelatie; moet je je niet alleen aan je eed houden, maar in het geheel niet zweren en trouw zijn aan je gewone beloften; mag je niet alleen de maat van de vergelding niet overschrijden ('een oog voor een oog'), maar word je opgeroepen in het geheel geen vergelding toe te passen; moet je niet alleen je volksgenoot liefhebben, maar ook je vijand (Matteüs 5:21-48). Hier worden de geboden niet alleen op de uiterlijke gehoorzaamheid toegepast, maar ook op de innerlijke gezindheid. Sommige letterlijke geboden, zoals over de scheidingsbrief en de eed, worden daar zelfs voor onder kritiek gezet, zoals uit de opsomming blijkt.

De manier waarop Jezus de wet handhaaft kan mooi worden geïllustreerd aan de hand van zijn omgaan met de sabbat. Hij staat zijn leerlingen toe op sabbat aren te plukken en te eten. Is dat niet een vorm van oogsten, en dus werken? Dat is niet toegestaan op de sabbat. Farizeeën gaan de discussie met Hem aan. Jezus vergelijkt zichzelf met David, die op de vlucht voor Saul samen met zijn metgezellen van de toonbroden in het heiligdom at die speciaal voor de priesters bestemd waren. En de priesters doen ook op sabbat dienst in de tempel. Hij beroept zich op de uitspraak uit Hosea 6:6: 'Barmhartigheid wil Ik, geen offers.' Hij, de Mensenzoon, is belangrijker dan David en de priesters: 'de Mensenzoon is heer over de sabbat.' Daarna gaat Hij naar de synagoge en geneest Hij iemand met een misvormde hand. Ze willen Hem erom aanklagen. Zijn verweer is dat het op de sabbat geoorloofd is goed te doen (Matteüs 12:1-15; Marcus 3:1-6).

Drie veelzeggende bijzonderheden helpen ons bij het bepalen van onze gedachten. De eerste is dat Jezus zich heer over de sabbat noemt. Híj legt de sabbat op gezaghebbende manier uit, desnoods tegen de traditie van de wetsuitleg in, ja desnoods tegen de letterlijke wetsbepaling in. Maaien en dorsen op sabbat was verboden, en die toonbroden waren volgens de wet echt alleen voor de priesters. Dat Hij heer is over de sabbat, betekent in feite dat Hij heer is over de hele *tora*.

De tweede bijzonderheid is de verwijzing naar het belang van barmhartigheid boven offers. Bij ‘offers’ gaat het om meer dan het strikt brengen van rituele offers; het heeft betrekking op alle inspanningen die erop gericht zijn zich volgens de regels allerlei zaken te ontfangen om daarmee aan de letterlijke bepalingen te voldoen. Aldus Herman Ridderbos (1974), Joachim Gniffka (1986) en Jakob van Bruggen (1990) in hun commentaren. In de wet gaat het volgens Jezus om de barmhartigheid, ofwel de ontfermende liefde. Die staat de leerlingen toe hun honger te stillen om in dienst te kunnen staan van Jezus’ missie liefde te geven en te vragen.

Ten slotte is het opvallend dat Jezus in zijn verdediging zegt dat het geoorloofd is op sabbat goed te doen. In de versie van Marcus ligt hier nog meer nadruk op. Jezus stelt de vraag: ‘Wat mag men op sabbat doen: goed of kwaad? Een leven redden of het vernietigen?’ De aanwezigen doen er het zwijgen toe. Uit deze woorden blijkt dat de norm voor het goede doen voor Jezus niet gelegen is in het exact nakomen van de bepaling, maar in de hulp, de genezing, de redding aan de mens met een beperking. Daarin laat Jezus zien dat de wet het goede niet definieert en daarmee begrenst, zij geeft handvatten om het goede te doen. Dat komt geheel overeen met wat in hoofdstuk 3 over gerechtigheid gezegd is. Met woorden van Paulus: ‘het koninkrijk van God is geen kwestie van eten en drinken – dat wil zeggen: van wat je volgens de wet mag eten en drinken –, maar van gerechtigheid, vrede en vreugde door de heilige Geest’ (Romeinen 14:17).

Dat het in de wet om het betonen van liefde draait blijkt uit wat Jezus aanwijst als het grootste gebod. Dat is het gebod waaraan alle andere dienstbaar zijn. Uit de *tora*, de vijf boeken van Mozes, selecteert Hij er twee:

Heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: heb uw naaste lief als uzelf. Deze twee geboden zijn de grondslag van alles wat er in de Wet en de Profeten staat (Matteüs 22:37-40; afkomstig uit Deuteronomium 6:5 en Leviticus 19:18).

Paulus vat dit kernachtig samen: wie liefheeft, heeft de wet vervuld (Romeinen 13:8-10; Galaten 5:14). Augustinus heeft het later zo geformuleerd: 'Heb lief en doe wat je wilt' (*Dilige et quod vis fac*). Ofwel: als je met heel je wezen de eer van God en het welzijn van de naaste zoekt, is alles wat je wilt daarvan doordrongen en dan is het goed. Het gaat de Heer om wat er in ons hart leeft. Jezus' radicale uitleg van de wet, ofwel zijn transponeren van de wet naar de toonaard van de liefde is erop gericht dat wij met hart en ziel betrokken zijn bij de komst van het koninkrijk.

Vrijheid

Het koninkrijk van de hemel werkt bevrijdend. In de evangeliën wordt dat niet vaak zo onder woorden gebracht. Het woord 'vrijheid' komt voor in een door Jezus' gegeven citaat uit Jesaja 58 en 61, wanneer Hij in de synagoge van Nazaret uit de boekrol voorleest: 'om onderdrukten hun vrijheid te geven' (Lucas 4:19). In Johannes 8:32-36 spreekt Jezus over de waarheid die zijn leerlingen zullen kennen en die hen zal bevrijden. Dat heeft betrekking op bevrijding van de zonde, want wie zondigt is een slaaf van de zonde.

Paulus heeft het begrip 'vrijheid' gethematiseerd voor het leven uit de kracht van het evangelie. Hij deed dit op een veelzeggende manier in zijn brief aan de Galaten, hoofdstuk 5. Ik parafraseer de twee brandpunten in dat hoofdstuk. Met nadruk zegt hij: 'tot vrijheid' heeft Christus ons bevrijd. En het eerste waar hij op doelt is dat de lezers zich niet opnieuw een slavenjuk moeten laten opleggen. Dat slavenjuk doet denken aan de wet.

Wat leidt mensen ertoe zich een slavenjuk van veeleisende regels te laten opleggen? Dat is de angst om tekort te schieten. Zo had Paulus het in zijn theologische opleiding meegekregen: om door God gezien en aanvaard te worden moet je een goede jood zijn die de wetten serieus neemt.

Maar nu hij Christus heeft leren kennen zegt hij: God heeft ons onvoorwaardelijk lief. We hoeven niet eerst aan van alles te voldoen, je hoeft niet eerst jood te worden om kind van God te zijn. Maar kennelijk is het voor de Galaten moeilijk dat te accepteren en zo vrij te leven. Mensen willen toch graag zelf de controle houden, ook in hun relatie tot God. Als die relatie aan allerlei regels gebonden is, heb je het zelf in de hand dat God van je houdt.

Daar komt Paulus tegen in het geweer. Doe de dingen niet omdat ze van een ander moeten; doe ze zelfs niet omdat ze van God moeten en je zo zijn goedkeuring kunt afdwingen. Doe goede dingen omdat je hart daar vol van is, omdat je wordt beheerst door de liefde die de Geest in het hart legt, en je zo bereid bent te doen wat God vraagt.

Maar het zelfgekozen slavenjuk is niet de enige kant van waaruit de vrijheid wordt bedreigd. Dat gebeurt ook – het tweede brandpunt – door onze eigen verlangens en begeerten. Dan kies je voor jezelf en je eigenbelang, ook als anderen daarvan de dupe worden. Daaronder zit ook angst, niet de angst tekort te schieten, maar de angst tekort te komen. Door die angst laat je niets aan je voorbijgaan waarvan je zou kunnen genieten of waaruit je op een andere manier voordeel kunt behalen. Deze op eigen voordeel gerichte verlangens staan de liefde in de weg. In de verzen 13 en 14 zet Paulus ze tegenover elkaar: niet je eigen verlangens bevredigen, maar elkaar dienen in de liefde. Deze liefde is het goede kompas voor de vrijheid die God geeft, vrijheid van de angst tekort te schieten of tekort te komen. Het evangelie van Gods koninkrijk maakt je van die angst vrij.

Gelijkenissen van het koninkrijk

Jezus heeft tal van gelijkenissen verteld die duidelijk maken hoe het koninkrijk van God verborgen aanwezig is in deze wereld en op een bepaald moment in volle glorie zal worden onthuld. Het koninkrijk wordt door Jezus voorgesteld als kwetsbare woorden die zijn als zaad dat door een zaaiër wordt uitgestrooid. Op veel plekken krijgen die woorden niet de kans iets positiefs uit te richten, maar voor een deel valt de boodschap in goede aarde en levert zij veel vrucht op. Een verwante gelijkenis is iets complexer: nadat het goede zaad gestrooid is, zaait de vijand onkruid. Beide

moeten opgroeien tot de oogst, omdat bij een voortijdig wieden van het onkruid ook goede plantjes zouden worden uitgetrokken (Matteüs 13:1-30).

Daarnaast houdt Jezus de mensen een aantal kortere gelijkenissen voor die het komen van het koninkrijk typeren. Het is als het kleinste zaadje dat uitgroeit tot een grote mosterdboom waarin de vogels van de hemel nestelen; het is als gist dat onzichtbaar het meel doordesemt zodat het brood rijst. Jezus vergelijkt het koninkrijk ook met een in een akker verborgen schat die door iemand gevonden wordt, die de akker vervolgens koopt. Het koninkrijk is ook als een uitzonderlijk mooie parel die de parelkoopman ertoe brengt alles wat hij heeft te verkopen om deze parel aan te schaffen. Ook is het als een visnet waarmee goede en slechte vissen gevangen worden. Bij de voltooiing van deze wereld zullen ze worden gescheiden (Matteüs 13:31-33, 44-50).

In al deze gelijkenissen staat het onooglijke begin en het enorme resultaat centraal. Sommige bevatten ook de gedachte aan de verborgen kracht waarmee het koninkrijk in de tijd tot aan zijn komst in heerlijkheid werkt: de verborgen kracht van de liefde

Uitzichten op de eindtijd en het nieuwe begin

Johannes de Doper en Jezus predikten: ‘het koninkrijk van de hemel is nabij!’ ‘Nabij’, dat is een vrij vage tijdsaanduiding. Johannes en Jezus hadden daar ook een verschillend beeld bij, waarvan geldt dat voor ons het denkbeeld van Jezus maatgevend is. Johannes dacht aan het oordeel dat binnenkort zou worden voltrokken over alle mensen. Jezus dacht in twee fasen: nú is de tijd van het koninkrijk al aangebroken, vóór de komst van het oordeel. In Lucas 17:21 zegt Jezus: ‘het koninkrijk van God ligt binnen uw bereik’, anders vertaald: ‘is in uw midden’. Later volgt het oordeel, bij de komst van de Mensenzoon in heerlijkheid. Daaraan gaan allerlei mondiale en kosmische tekenen vooraf. Als we de woorden letterlijk vertalen, staat er: ‘het koninkrijk van de hemel is nabijgekomen.’ De perfectumvorm ‘is nabijgekomen’ benadrukt het resultaat: het staat nu voor de deur.

Het Nieuwe Testament geeft diverse aanwijzingen dat de periode is aangebroken die vooruitloopt op de eindtijd. De krachten van het koninkrijk laten zich al gelden. In de eerste plaats gebeurt dat in het optreden

van Jezus en in meerdere gevallen zet dat zich voort in het werk van de apostelen. Denk bijvoorbeeld aan de voedselvermenigvuldigingen door Jezus voor grote menigten mensen (Matteüs 14:13-21 en 15:29-39), die een voorteken zijn van de overvloed en de vrede die door Jezus aan het einde van de tijd worden gebracht. Zijn genezingen en duiveluitbanning getuigen van Jezus’ heilsmacht en wijzen vooruit naar een tijd zonder ziekte, smart en dood. Ook de leerlingen krijgen macht over ziekten en demonen, om die te verdrijven (bijvoorbeeld Matteüs 10:1).

Het ontstaan van de kerk waarvan Jezus spreekt in Matteüs 16 en 18 is zelf een voorlopige gestalte van de nieuwe gemeenschap die de nieuwe aarde bevolkt. Daar zal vrede heersen. Tot aan de verschijning van de Mensenzoon zal die kerk niet zonder zonde zijn, maar de zonde wordt onschadelijk gemaakt door onderlinge vergeving. Jezus geeft aan zijn directe leerlingen bovenop de onderlinge vergevingsgezindheid zowel de bevoegdheid mensen los te maken van hun zonden als de bevoegdheid hen aan hun zonden te binden (Matteüs 18:18; Johannes 20:23). Zo wordt de vergeving tot vrijspraak en niet-vergeving – vanwege onboetvaardigheid – tot veroordeling.

In de brieven van Paulus wordt deze vrijspraak uitgewerkt in de nadruk op de rechtvaardiging door het geloof dat ons één maakt met Jezus Christus (zoals in Romeinen 4:1-9 en 5:1-2): wij worden vrijgesproken van onze overtredingen en in een herstelde relatie met God gebracht. Deze vrijspraak loopt vooruit op de het oordeel op de jongste dag. Daarom kunnen wij onbevreesd Jezus als Rechter en Redder uit de hemel verwachten.

Tot hiertoe ging het over genezingen, duiveluitbanning en vergeving. In de Rooms-Katholieke Kerk zijn die geïnstitutionaliseerd. Wonderbaarlijke genezingen worden onderzocht en na goedkeuring geregistreerd, priesters met een bijzondere aanstelling mogen exorcisme toepassen, en in de biecht verleent de priester absolutie, letterlijk: losmaking, namelijk van de zonden. Deze institutionalisering voegt zich naar de woorden en praktijken van Jezus en zijn leerlingen en is daarom terecht. Wat we in de evangeliën lezen maant ons de praktijk van gebedsgenezing en de dienst van bevrijding ook binnen de evangelische beweging serieus te nemen, al realiseer ik me dat er ook veel wildgroei is.

Ten slotte staat ook de door Jezus opgedragen zending in het teken van de eindtijd en het nieuwe begin (Matteüs 28:18-20; Handelingen 1:8). In Matteüs 28 volgt de opdracht om overal leerlingen te maken op Jezus' verzekering dat Hem alle macht gegeven is in de hemel en op aarde. En ze wordt gevolgd door zijn toezegging dat Hij bij hen is tot aan de voltooiing van deze wereld. In Handelingen 1 volgt de zendingsopdracht veelbetekend op de vraag van de leerlingen of nu het moment gekomen is waarop Hij het koningschap voor Israël gaat herstellen. Hij belooft hun de heilige Geest en in de kracht van de Geest kunnen ze hun taak verrichten. Hier wordt het voorlopige uitblijven van de volle doorbraak van het koninkrijk verbonden met de tijd die nodig is om overal het goede nieuws van Jezus' koningschap bekend te maken. Voor de kerk van nu is dat een aansporing haar zendingsijver te laten voeden door haar toekomstverwachting en andersom.

De uitdaging voor de kerk, maar ook voor christenpolitici, christenhulpverleners en christenopiniemakers is, die gedrevenheid richting de 'einden van de aarde' en het einde van de tijd te bewaren en te voeden. Een belangrijk middel daarvoor is het gebed. Daarover ging het vorige hoofdstuk.

Waaruit blijkt in onze tijd dat Jezus koning is?

In onze samenleving speelt het koningschap van Jezus in het besef van de meeste mensen geen rol. Ik vraag me af of dat voor christenen veel anders is dan voor niet-gelovigen. Voor het dagelijkse leven lijkt het geloof in Hem en zijn macht overbodig. Echtscheidingen en depressies gaan aan christenen niet voorbij. De oplossing van wereldproblemen komt niet van zijn kerk. Die staat er gekleurd op door misbruikschandalen over de hele wereld, homofobie in Afrika, conservatief complotdenken in Amerika, verstrengeling met de politieke macht in Rusland, het slavernijverleden in onder meer Nederland en hopeloze verdeeldheid overal. Waaruit blijkt Jezus' macht?

Twee kenmerken van zijn koningschap helpen ons om beter te kijken. Het eerste is de verborgen werking van zijn macht. Het zijn zachte krachten die Hij uitoefent. Ze bestaan in bevrijding van angst door ver-

trouwen op Hem, verzoening in conflictsituaties, aandacht voor zwakken en armen, bemoediging die uitgaat van zijn woorden, het bestaan van gemeenschappen waar ongeacht verschil in stand of aanleg mensen bij elkaar horen, zijn aanwezigheid in de vieringen met brood en wijn. In de loop van eeuwen hebben geloof en de kerk verschil gemaakt in armen- en ziekenzorg. Soms wordt die verborgen macht manifest in bijzondere gezangen op gebed, zie daarover de dissertatie van Dirk Kruijthoff uit (2023), *Healing after prayer*. Ook komen gescheiden kerkgemeenschappen weer bij elkaar na een langere periode van wonden likken en inkeer.

Het tweede kenmerk is, dat Jezus *out-of-the-box* denkt. De laatsten worden bij Hem de eersten. Blikvangers als kerktorens of bloeiende gemeenschappen hebben hun waarde, maar Hij is er niet aan gebonden. Hij kleurt ook buiten de lijntjes, in een inloophuis of een eerlijk persoonlijk gesprek, in onconventionele relaties, in bewijzen van trouw, in belangeloze dienstbaarheid, in ontmoetingen waar twee of drie in zijn naam bijeen zijn, in bewijzen van solidariteit, in een roerend getuigenis, lied of gedicht, in een leven van contemplatie, gebed en handenarbeid in een kloostergemeenschap, in het gemis en de – figuurlijke – woestijn. Het kleine wordt bij Hem groot. Wanneer God afwezig lijkt, leren wij zijn verborgen aanwezigheid verstaan. Dit is de intrigerende werkelijkheid waar Tomáš Halík (2014) en Willem Jan Otten (2022) ons attent op maken.

Het laatste deel van het antwoord op de vraag wat we van Jezus als koning merken kwam in het voorafgaande al aan bod. Zijn koningschap wordt zichtbaar in het optreden van zijn kerk op aarde, die zijn lichaam is. Deze kerk leeft in de Geest van Christus. Zij verheft zich niet boven de rest van de wereld. Zij is ervan doordrongen dat zij net zo goed als alle andere mensen genadig vergeving nodig heeft. Zij weet zich geroepen een gemeenschap vol mededogen te vormen, profetisch te spreken, te getuigen van haar Heer, diaconaal te handelen, de radicaliteit van Gods liefde uit te dragen, tegenstellingen te overbruggen, een tegeninstantie te vormen die opkomt tegen onrecht en allerlei soorten van moderne afgoderij. Een kerk die met de ontferming van haar Heer naar buiten treedt zal echter net als Hij in de wereld beroering veroorzaken en naast instemming ook afkeuring over zich afroepen.

Kortom

Inderdaad, de openingszin van dit hoofdstuk kunnen we alleen maar be-amen: wij staan niet automatisch in een zegenrijke interactieve relatie tot Jezus. Leven in relatie met Jezus Christus vraagt om inkeer en omkeer, in vertrouwen op Hem. Ik vertrouw mij aan Hem toe. Hij kent mij, beschermt mij en leidt mij naar zijn grote doel. Ik mag mij overgeven aan de zorg van mijn koning. Aan zijn toekomst geef ik prioriteit. Die laat haar licht al schijnen over het heden. En ik kom steeds dichterbij de volle onthulling ervan. Op weg daarheen leef ik in de kracht van zijn koningschap, dat is: van het koninkrijk van de hemel. Dat beïnvloedt mijn doen en laten. Ik laat mij bepalen door zijn liefde.

Het koninkrijk van de hemel is niet primair de hemelse heerlijkheid, maar Christus' heilzame koningschap op aarde, zijn nieuwe orde vol liefde, vrede en recht, zonder dood en verderf, nu als verborgen kracht en eenmaal in volle luister. Ondertussen leef ik onder zijn heerschappij. Christus regeert. Dat is geen afstandelijk gebeuren. Toch lijkt de macht van het kwaad nog de overhand te hebben. Het onrecht heerst op aarde. Veel vragen blijven onbeantwoord. Veel zieken blijven ziek, velen sterven aan hun kwaal. Gods kerk, voorbode van het rijk, spant zo vaak samen met andere machten. Deze werkelijkheid stelt mijn geloof op de proef, ze test mijn vertrouwen op mijn Heer. Daarnaast voedt ze mijn verlangen. Heer, hoelang nog? (vergelijk Openbaring 6:10). Ik troost mezelf met de verzekering dat het rijk van God eraan komt. Er zit in de geschiedenis geen achteruitgang maar vooruitgang. Zij is op weg naar de grote ontknoping.

Gods schijnbare afwezigheid is reden genoeg om daar nog wat langer bij stil te staan. Het volgende hoofdstuk ruimt er plaats voor in.

8. Ervaren belemmeringen

In de gemeente van Christus leven allerlei vragen over het geloof, afhankelijk van de manier waarop mensen geloven, en dat is nogal divers. Die geloofsvragen kunnen ervaren worden als hindernissen voor het geloof. We willen enkele van deze vragen onder ogen zien. Daarbij focussen we op vragen die de persoonlijke interactie tussen God en mens problematiseren. Een drietal vragen laten we op ons inwerken, die ten opzichte van elkaar ongelijksoortig zijn. Waar is God? Kunnen we wel om een verzoening heen waarin de transactie tussen de Vader en de Zoon centraal staat en daarmee de interactie tussen God en mens in het gedrang komt? En: kunnen we een open interactie tussen God en mens rijmen met Gods verborgen uitverkiezing? Hoe komen we Gods hartstocht op het spoor?

Waar is God?

In het gedicht 'Graf te Blauwhuis', opgenomen in de bundel *Nader tot U* (1966), stelt Gerard Reve een aangrijpende vraag. Hij maakte het gedicht naar aanleiding van een fatale gebeurtenis aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Een achttienjarige jongen sloeg als onderduiker op de vlucht voor de Duitsers. Op zijn vlucht werd hij doodgeschoten. Het brengt Reve in het gedicht tot de verzuchting: 'Dat Koninkrijk van U, weet U wel, wordt dat nog wat?' Aan Reve verbinden we gemakkelijk de associatie van spotten met God, juist ook naar aanleiding van de genoemde bundel. Maar hier is dat niet aan de orde. De vraag raakt aan een existentieel probleem voor gelovigen: waar is God?

Helaas zijn er aanleidingen te over om deze vraag te stellen. De internationale orde wordt met voeten getreden. Mensenrechten worden op grote schaal geschonden. Er is nog steeds slavernij, vrouwenonderdrukking, homohaat. Losbandigheid is gangbare vrijetijdsbesteding. Het leven in Gaza en Soedan wordt mensen onmogelijk gemaakt. We stevenen af op een klimaatcatastrofe. Verschrikkelijke ziekten slaan nog steeds toe en laten ons verbijsterd achter. De belangen van verantwoord milieubeheer

moeten voortdurend wijken voor privé-interesses. Om gemakshalve maar even voorbij te gaan aan de geschiedenis, samengevat in het spookwoord 'Auschwitz'. En de kerken? Die komen in het nieuws met structureel seksueel misbruik en onbegrijpelijke verdeeldheid. Het is om wanhopig van te worden. En laten we ons daar niet boven verheffen. Hoe dienstbaar en offeringsgezind ben ik zelf?

Heeft God hier nog de hand in? Bemoeit Hij zich er nog mee? Kunnen we Hem nog vinden? Is persoonlijke interactie met Hem een reële optie, of houden we onszelf voor de gek? Zou Hij zich met mijn kleine leventje inlaten, als het zo is dat Hij voor velen in grote nood verborgen is gebleven? Het is geen vergezochte vraag: dat koninkrijk van U, wordt dat nog wat?

Antwoord: het zwijgen van God

Het gaat mij niet om gemakkelijke oplossingen, wel om een manier waarop we het gemis van God uit kunnen houden en het geloof niet verliezen. Dat Hij een God is die spreekt neemt niet weg dat Hij de vrijheid heeft níét te spreken. Hij is een God die ook wel eens zwijgt, en misschien langere perioden zwijgt. In het zwijgen van God zijn meerdere nuances te vermoeden. Het kan een zwijgen van heilige afkeuring zijn, van afstand nemen, maar ook een zwijgen waarin Hij zijn kinderen op de proef stelt. Het kan een reactie zijn op het feit dat niemand naar Hem luistert. Spreken is zinloos geworden. Hopelijk zijn er mensen die dan gaan denken: wat is het akelig stil! Het is niet altijd duidelijk waar het aan ligt en wat het betekent. Dat is juist een kenmerk van het zwijgen: God legt het niet uit. Maar misschien gebeurt het ook dat God niet zwijgt, maar dat wij doof zijn voor zijn stem. Intussen spreekt God wel degelijk in de naaste, in zijn woorden op Schrift, of in een samenloop van gebeurtenissen. Het zinsverband in al die vormen van zwijgen en niet-horen is dat wij het missen van Gods stem als probleem gaan ervaren en zelf tot God gaan roepen.

Het heeft de schijn dat de nadruk op persoonlijke interactie tussen God en mens door zijn zwijgen wordt geproblematiseerd. Immers: is Hij er wel? Zoekt Hij wel contact? Toch kan zijn zwijgen een veelbetekenende vorm van non-verbale communicatie zijn. Denk aan zijn afwezigheid

tijdens het lijden van Jezus aan het kruis, gesymboliseerd in de drie-urige duisternis. Dit zwijgen op Golgota is exemplarisch voor wat zich ook in andere situaties kan voordoen. Gods zwijgen is daar een teken van zijn oordeel over wat er gebeurt: zijn oordeel over wat mensen zijn Zoon aan-doen, over de weerstand die daarin tot uitdrukking komt tegen de be-moeienis van God met hun leven. Tegelijk heeft Hij zijn eigen Zoon onder dat oordeel door laten gaan, zodat die plaatsbekledend als het Lam van God de zonden van de wereld kon wegdragen. In Gods zwijgen lijkt het alsof Hij de dingen op hun beloop laat. In zekere zin is dat ook zo. Hij geeft de mensen over aan hun eigen ongerechtigheid (Romeinen 1:18-32). Toch mogen we aannemen dat dit zwijgen gepaard gaat met lijden, zoals dat van Godswegen ook bij de kruisiging van Jezus het geval moet zijn ge-weest. En zoals het lijden niet het laatste woord had, maar door de dood heen tot overwinning leidde, zo zal dat in ons leven ook het geval zijn, naar wij stellig mogen hopen. Het zwijgen van God is geen teken van on-verschilligheid zijnerzijds; Hij is en blijft nauw bij zijn wereld betrokken. Zijn zwijgen zal weer worden doorbroken doordat Hij het woord neemt en de impasse doorbreekt.

Dat koninkrijk van Hem, wordt dat nog wat? De grondslag is gelegd in Jezus' kruis en opstanding. Het is overal daar van kracht waar zijn liefde regeert. Daarin worden wij geroepen om ervan te getuigen, in daden en woorden. Dat gaat door onbegrip en weerstand heen. Het Nieuwe Testa-ment geeft ons geen illusies dat het gemakkelijk zal worden. De duisternis lijkt het voor het zeggen te hebben. Toch regeert Christus in de harten van zijn volgelingen. Laten wij de omgang met Hem zoeken en ons daardoor laten bemoedigen. We hebben een belofte van een bevrijdende ontkno-ping, op zijn tijd.

Is verzoening niet toch een transactie?

De conclusie in hoofdstuk 4 was: de verzoening door het kruis is relatio-neel, niet transactioneel, of procedureel. Het gaat niet om een schuld die betaald moet worden aan God, niet om een voorwaarde die Hij stelt waar-aan voldaan moet worden. Het kruis is niet primair een regeling die God getroffen heeft. Het kruis is primair een misdaad die de mensen gepleegd

hebben op Jezus, Gods Zoon. De relatie van de mensen met God is daarmee in de diepst denkbare crisis terechtgekomen. Christus heeft doorleiden wat wij Hem en de Vader hebben aangedaan. De Vader heeft zijn lijden daaronder aanvaard als genoegdoening, voor onze wandaad. Vanaf het begin tot het einde relationeel en interactief, in het negatieve en in het positieve. Maar is dat wel vol te houden?

De reden voor deze vraag is het feit dat de voorstelling van de verzoening als transactie tot in de gereformeerde belijdenissen is doorgedrongen, het meest uitvoerig in de Heidelbergse Catechismus. Daar heb ik in hoofdstuk 4 al aan gerefereerd, maar ik kom er nu uitgebreider op terug. Antwoord 11 stelt dat Gods gerechtigheid eist dat de zonde die tegen de allereerste majesteit Gods begaan is, ook met de hoogste, dat is de eeuwige staf aan lichaam en ziel gestraft wordt. Daar blijft het niet bij. Het wordt ook beargumenteerd met een beroep op Galaten 3:10, in antwoord 10: God straft onze zonden door een rechtvaardig oordeel nu en eeuwig, zoals Hij gesproken heeft: 'Vervloekt is een ieder die zich niet houdt aan alles wat geschreven is in het boek der wet om dat te doen.' Dus niet alleen de belijdenis is hier in het geding, maar de positie wordt verdedigd met een beroep op de Bijbel.

Op twee manieren kan dit als belemmering worden ervaren voor een meer relationele en interactieve benadering van de verzoening in vergelijking met de verzoening als transactie tussen de Vader en de Zoon. Ten eerste: de belijdenis heeft mede de geloofsbeleving van de kerkleden gevormd. Is het wel mogelijk daar afstand van te nemen? En in de tweede plaats: door het beroep op de Bijbel wordt deze benadering met extra gezag bekleed. Zijn mijn eigen accenten wel in overeenstemming met Schrift en belijdenis?

Antwoord: eenheid in de intentie, verschil in de uitwerking

In mijn beantwoording beroep ik mij op Jan G. Woelderink (1886-1956), een zeer pastorale predikant en gerespecteerde theoloog in de Gereformeerde Bond binnen de toenmalige Hervormde Kerk. Hij schreef *De inzet van de Catechismus*, dat in 1957 postuum verscheen. Hij verklaart (63) dat het ongetwijfeld in de bedoeling van de catechismus past ons onze schuld

te doen verstaan en de genade alleen de eer te geven. Die geestelijke bedoeling verbindt zowel Woelderink als mij met de catechismus, ook als we in de theologische uitwerking andere bijbelse accenten zetten. Wij volgen de catechismus in zijn diepste intentie.

Woelderink maakt ons er fijntjes opmerkzaam op dat Paulus in Galaten 3 dit woord voorhoudt aan hen die uit werken gerechtvaardigd willen worden (63). Met andere woorden: als je zo je best doet je aan de letterlijke wet van Mozes te houden, zul je altijd op allerlei punten tekortschieten en daarmee de vervloeking over je heen halen. Zo heeft God de wet niet bedoeld. ‘God heeft in liefde, in waarachtige zuivere liefde tot de mens en zijn heil, zijn wet gegeven.’ De wet stelt de mens voor de hemelse roeping om in de gemeenschap met God te leven (64). Dat heeft met gerechtvaardigd worden uit werken niets te maken. En door te verwijzen naar Christus die voor ons aan het kruis tot een vloek geworden is, laat Paulus zien dat deze berekenende manier van omgaan met de wet achterhaald is (63). De wet heeft zijn plaats in Gods genadige verbond (63). De wet van Mozes is nooit bedoeld geweest als een lange lijst van ge- en verboden waaraan wij nauwgezet moeten leren beantwoorden. In de gehoorzaamheid aan de wet ging en gaat het om de loyaliteit aan God. Je kunt het ook omschrijven in termen die dicht bij ons thema liggen: de wet is niet bedoeld als instrument binnen een procedure om gered te worden, maar als liefdevolle aanwijzing binnen de relatie waarin wij ons aan God overgeven.

Woelderink (63) had dan ook graag gezien dat de catechismus zich niet had beperkt tot een beroep op Galanten 3:10, maar dat hij ook 1 Korintiërs 16:22 had genoemd: ‘Als iemand de Heer niet liefheeft – hij zij vervloekt!’ Daarmee zegt hij eigenlijk: Gods gerechtigheid is niet wettisch maar relationeel. Woelderink leidt onze aandacht af van onze daden naar onze relatie tot Christus. Die bepaalt of we wel of niet onder de vervloeking van God liggen. En Paulus doelt met deze woorden in 1 Korintiërs 16 op mensen die de betekenis van Christus verdraaien of ontkennen en zich tegen Hem keren. ‘Hoe is het mogelijk, dat een mens de grote liefde van God in Christus versmaden kan of misbruiken kan om zijn geweten met een brandijzer toe te schroeien?’ (65)

In het Bijbelse spraakgebruik maakt dus niet een vergeldende, aan

wetsbepalingen georiënteerde gerechtigheid de dienst uit bij de genoegdoening die God vraagt. God is het niet aan zijn rechtvaardigheid verplicht om vooraf een strafmaat of genoegdoening te eisen om genadig te kunnen zijn. Dat is maar goed ook: het zou Hem ten onrechte, maar onwillekeurig een uitstraling van rigide afstandelijkheid verlenen. God is veel beweeglijker, nabijer, het evangelie is dynamischer. Het zijn zijn diepe gekwetstheid, zijn verontwaardiging, afkeer en toorn die genoegdoening eisen, hartstochtelijke gemoedsbewegingen die ten diepste opkomen uit zijn liefde, en die daarmee relationeel en interactief zijn.

Hoe zit het met Gods verborgen uitverkiezing?

De uitverkiezing is door de eeuwen heen een moeilijk thema geweest in de geloofsbeleving van veel kerkmensen. In Romeinen 8:29-30 schrijft Paulus als volgt over de uitverkiezing:

Wie Hij van tevoren heeft uitgekozen, heeft Hij ook van tevoren bestemd om het evenbeeld te worden van zijn Zoon, die de eerstgeborene moest zijn van talloze broeders en zusters. Wie Hij hiertoe heeft bestemd, heeft Hij ook geroepen; en wie Hij heeft geroepen, heeft Hij ook vrijgesproken; en wie Hij heeft vrijgesproken, heeft Hij ook laten delen in zijn luister.

Op deze plaats en andere plaatsen is een leer van verkiezing en verwerping gebaseerd die bijvoorbeeld in de Dordtse Leerregels, een belijdenisgeschrift in veel kerken, is uitgewerkt. Ik ga nu niet in op allerlei pastorale problemen waarmee velen hebben geworsteld. Het is ook niet mijn bedoeling de leer van de uitverkiezing in een negatief daglicht te plaatsen. In mijn *Willen en voelen en uitverkiezing* uit 2016 heb ik geprobeerd er op een evenwichtige manier over te schrijven. Waar het mij hier om gaat is: kun je nog wel spreken van Gods relationele en interactieve houding ten opzichte van de mensen, wanneer die is gebaseerd op voorkeuren die Hij achter hun rug om heeft bepaald? De diepste beslissingen worden dan niet genomen in de onderlinge communicatie, maar in afwezigheid van de mens. Laat ons helder voor ogen staan wat hiermee gewonnen is: het betekent dat Gods welwillendheid ten opzichte van ons niet gebaseerd is op

‘HEB JE MIJ LIEF?’

iets aantrekkelijks in ons. In dat geval zou er in Gods oog zo veel aan ons ontbreken dat wij geen van allen zijn aandacht verdienen. De leer van de uitverkiezing is bedoeld als onderstropping van de genade die God eenzijdig bewijst. Dankzij die genade is er verlossing voor mensen die dat niet waard zijn.

Tegelijk ontstaat hier een uitdaging: wordt de wederkerigheid in de verhouding tot God zo niet overschaduwd door een eenzijdigheid in het ontstaan van die verhouding? Heeft God in de menswording van de Zoon wel de hele mensheid op het oog?

Antwoord: God verkiest wat niet in aanmerking komt

Om de uitverkiezing op een goede manier te waarderen is het van belang oog te hebben voor de context waarin God zijn volk Israël en daarbuiten mensen uit de volken verkiest. Dan blijkt dat God juist het geringe verkiest en aan de machtigen en rijken voorbijgaat. Allereerst blijkt dat in het Oude Testament. Zo zegt Mozes in Deuteronomium 7:6-8:

U bent door Hem uitgekozen om, anders dan alle andere volken op aarde, zijn kostbaar bezit te zijn. Het is niet omdat u talrijker was dan de andere volken dat Hij u lief kreeg en uitkoos – u was het kleinste van allemaal! Maar omdat Hij u liefhad en zich wilde houden aan wat Hij uw voorouders onder ede had beloofd, heeft de HEER u met sterke hand bevrijd uit de slavernij, uit de macht van de farao, de koning van Egypte.

De geringheid van Israël als slavenvolk in Egypte verschaft aan Gods verkiezen en verlossen het genadekarakter van omzien naar het verlorene. God ziet om naar wat bij anderen niet in aanmerking komt.

Dit accent op Gods ongedachte genade in de verkiezing komt in het Nieuwe Testament tot uitdrukking in een verrassende omkering. Paulus citeert in Romeinen 9:25 een uitspraak uit de profeet Hosea (2:25):

Wat mijn volk niet was, zal Ik mijn volk noemen; wie mijn geliefde niet was, zal Ik mijn geliefde noemen. En waar tegen hen gezegd is: ‘Jullie zijn mijn volk niet,’ zullen ze kinderen van de levende God worden genoemd.

In Hosea gaat dat over de hernieuwde aanvaarding van Israël door God, nadat Hij het volk had verworpen als gevolg van zijn ontrouw, maar Paulus past het toe op de heidenvolken: eerst niet Gods volk, nu als zijn volk erkend. Israël dacht recht te hebben op Gods voorkeursbehandeling, de heidenen kwamen niet in aanmerking. Genade betekent juist dat wat niet in aanmerking kwam naar voren wordt gehaald.

Als we zien op welke mensen Jezus zijn aandacht richt, dan blijkt eenzelfde voorkeur voor het geringe. Maria zingt: (Lucas 1:51-53):

Hij toont zijn macht en de kracht van zijn arm
 en drijft uiteen wie zich verheven wanen,
 heersers stoot Hij van hun troon
 en wie gering is geeft Hij aanzien.
 Wie hoger heeft overlaadt Hij met gaven,
 maar rijken stuurt Hij weg met lege handen.

Jezus is gekomen om aan armen het evangelie te brengen, aan gevangenen hun vrijlating bekend te maken, aan blinden het herstel van hun zicht, om onderdrukten vrijheid te geven. Dit zijn woorden uit Jesaja 58 en 61 die Jezus in de synagoge van Nazaret voorleest en waarvan Hij zegt: 'Vandaag is de schrifttekst die jullie gehoord hebben in vervulling gegaan.' (Lucas 4:18-21). In de evangeliën zien we ook als terugkerend refrein dat godsdienstige leiders zich aan Jezus storen en over Hem vallen, maar tollenaars, prostituées, melaatsen en anderen randfiguren door zijn liefde worden getroffen.

Oepke Noordmans, bekend hervormd theoloog uit de vorige eeuw (1871-1956) brengt in zijn opstel 'Preadestinatie', opgenomen in *Geestelijke perspectieven*, 1939, (spelling aangepast), wat hier gebeurt kernachtig zo onder woorden: 'De evangeliën staan te vibreren op de predestinatie, op het vrijmachtig welbehagen Gods. Hier hebben wij ... de grootste "Umwertung aller Werte", die denkbaar is'; en:

Het evangelie is de ware wereld der predestinatie en tegelijk de wereld der ergernissen. Hier komt Gods grote zedelijkheid in conflict met de kleine menselijke moraal. Het kruis staat er als een opgericht teken van het geweld

van het conflict (9).

Hij verwijst daarvoor onder meer naar de gelijkenis van de verloren zoon (Lucas 15:11-32). Meestal denken we dan aan de jongste zoon die de wereld in trok maar berooid weer terugkeerde. Echter, de eigenlijke verloren zoon is de oudste, die altijd gedaan heeft wat zijn vader vroeg. Nu voelt hij zich miskend en wil hij niet deelnemen aan het feest.

Maar gaat het hier niet over de beslissing van mensen? In de uitverkiezing gaat het toch over de vrije beslissing van God? Toch liggen beide in elkaar verweven. Juist in zijn aanstootgevende optreden voltrekt Jezus een scheiding der geesten. Gods genadige handelen maakt iets bij mensen los, ergernis of overgave. Dat betekent dat Gods verkiezen en verwerpen indringend op een keuze van de kant van de mens appelleert. Gods aanstootgevende, genadige handelwijze laat de mens niet onbewogen. Die is voor of tegen. Hier blijkt Gods verkiezing zich heel communicatief en interactief te voltrekken.

Toch nog even: is er niet een groot verschil tussen Gods verkiezingsbesluit van eeuwigheid en het menselijke antwoord op het evangelie in de tijd? Wellicht kan hier de volgende overweging ons helpen. Als Schepper riep God de tijd in het aanzijn. Zelf is Hij verheven boven de tijd. Tot alle tijdmomenten onderhoudt Hij een onmiddellijke relatie. Gods eeuwige verkiezing is niet een fatum dat door de eeuwen heen boven de mensengeschiedenis hangt. Het is de verkiezende God in actie die een relatie met de mensen aangaat. Hij is de eeuwige God in zijn werkzame tegenwoordigheid. Noordmans brengt dat trefzeker onder woorden in een fraaie paradox: ‘Gods eeuwige besluiten worden op het laatste ogenblik genomen’ (*Het Koninkrijk der Hemelen*, 1934, 110), dus wanneer Hij met de mensen in contact treedt.

Ook Paulus betreft de uitverkiezing op het reageren van de mensen: wat in de ogen van de wereld dwaas en onbeduidend is, heeft God uitgekozen om de sterken te beschamen. Het doel is dat wij niet onszelf erop beroemen dat we verlost zijn, maar dat wij ons beroemen op de Heer (1 Korintiërs 1:26-31). Alles (beschamen, beroemen) is gericht op het voorbijgaan aan menselijke kwaliteiten – met als gevolg dat de menselijke

eigendunk wordt gekrenkt en weerstand wordt opgeroepen –, en op de erkenning van Gods genade.

Alle voorbeelden maken duidelijk dat er genoeg reden is de uitverkiezing in verband te brengen met wat die mensen doet, in verzet dan wel in overgave. Geen goddelijke daad achter hun rug, maar een daad in zijn toenadering, die enerzijds verzet oproept en anderzijds overweldigt. Met zijn verkiezing gaat God recht op het hart van de mensen af.

Drie belemmeringen gerelativeerd

Drie ervaren belemmeringen voor een theologie van persoonlijke interactie zijn de revue gepasseerd. Hun invloed bleek te kunnen worden geminimaliseerd. Gods ervaren afwezigheid kan worden geïnterpreteerd als zijn geëngageerde zwijgen. Wat de belijdenis zegt over de verzoening als transactie tussen de Vader en de Zoon kan worden gecorrigeerd zonder dat aan de geestelijke bedoeling van de belijdenis geweld wordt aangedaan. De uitverkiezing is geen besluit van God achter onze rug om, maar een besluit dat Hij in het perspectief van de ontmoeting met mensen neemt, waarin Hij laat zien hoe zijn genade werkt, hoe die mensen aantrekt en afstoot. Deze bezinning op mogelijke belemmeringen maakt de weg vrij om zonder voorbehoud een theologie van de persoonlijke interactie tussen God en mens uit te dragen.

9. Getuigenis naar buiten

Het moet beter

Zou de manier waarop wij het evangelie aan anderen aanbieden niet beter moeten? Die vraag houdt me al langer bezig. En ik neig steeds meer naar een bevestigend antwoord. Het evangelie is een boodschap van redding voor mensen in een uitzichtloze situatie. Daar zit veel mededogen en ontferming in. Maar het heeft ook scherpe kanten. Het is gratis, maar het kost ook wat. Het moet me van het hart: de presentatie van het evangelie is me vaak te lief en te laf, te simplistisch, te schematisch, te mechanisch, te moralistisch, te ongevaarlijk. De manier waarop het wordt gecommuniceerd heeft daardoor kraak noch smaak. Doorgaans blijkt slechts zeer beperkt dat we er zelf door gegrepen en veranderd zijn. Ik baseer dit op eigen ervaringen met pogingen om missionaire gemeente te zijn, en op de manier waarop het kort samengevat aan kinderen wordt verteld in de kerk, en verder bijvoorbeeld op de bewoordingen waarmee christenen uit kerkse gemeenschappen in Nederland hun geloof voor de tv-camera verantwoorden. Daarbij moet ik wel eerlijk bekennen: het gaat mij op de kansel beter af dan in een persoonlijk gesprek met iemand die niet gelooft.

Zonder de nodige pit, scherpste en hartstocht wordt het verhaal dat we te vertellen hebben weinigzeggend; aandoenlijk misschien, maar mensen worden er niet door geraakt, niet op een positieve maar ook niet op een negatieve manier. Wat het soms wel oproept is misnoegen over de wonderlijke voorstelling van zaken die men te horen krijgt. De bedoeling die we met een tandeloos evangelie hebben, namelijk anderen voor die bijzondere boodschap te interesseren, wordt niet gehaald. Het werkt juist averechts. Het brengt niet onder de indruk, het dwingt geen respect af.

Het evangelie zoals God het bedoelt heeft een duidelijkheid en een dwarsheid die weerstand oproepen, maar tegelijkertijd kracht uitstralen. Daaraan moeten we niet te gemakkelijk voorbijgaan, om mensen maar niet voor het hoofd te stoten. Ik zoek naar een verantwoorde manier om daar verandering in te brengen. Wat moet er dan veranderen? Het komt erop aan dat we ons realiseren dat de verhoudingen onder druk worden

gezet. Dat heeft te maken met de dynamiek die het evangelie smaak en vaart geeft. Die moet voelbaar worden. Met dynamiek bedoel ik de onderstroom van motieven (beweegredenen, drijfveren) die het handelen van God en van de mensen in hun omgang met en reageren op elkaar bepaalt.

Dit onbehagen over de huidige communicatie van het evangelie herken ik bij Stefan Paas in zijn boek *Vrede op aarde*. Dat is bij hem niet alleen een kwestie van presentatie, maar van lijfelijke betrokkenheid. Ook dat deel ik. Er gebeurt iets, zowel in het verkondigde evangelie als in de verkondiging van het evangelie. Hoe we dat verder invullen, daarover zijn hij en ik niet eensgezind – zie daarover wat ik schreef in hoofdstuk 4 – , maar in de analyse van het evangelie als dynamisch gebeuren grotendeels wel. We gaan op zoek naar een manier om de boodschap dichterbij de mensen in deze wereld te brengen.

Op zoek naar de dynamiek van het evangelie

‘Gods Zoon is naar de wereld gekomen om aan het kruis voor onze zonden te sterven.’ Dat is ongeveer de kortste samenvatting die in omloop is van het goede nieuws van God. Het evangelie in een notendop. Handig om het zo overzichtelijk in een *oneline* te hebben. Rationeel bevredigend. En zeker voor buitenstaanders handig om het zo overzichtelijk op een rijtje gepresenteerd te krijgen. Maar hoe bevredigend de overzichtelijke beknoptheid ook is, ze schiet tekort. Want ook al hakken de woorden ‘kruis’ en ‘zonden’ er diep in als je ze op je laat inwerken, ze zijn zo vanzelfsprekend en weinigzeggend geworden, zo ingekapseld in de oplossing van het probleem. Laten we uitkijken dat we het evangelie niet te klein, te simpel, te lief, te knus maken. Het is groter, spannender, ontregelender, ontzagwekkender, dramatischer, verbijsterender dan die veilige samenvatting doet vermoeden. Ik zoek de realistische ruigheid en de verrassende ontknoping in het goede nieuws, die ons versteld doen staan. Die komen we op het spoor wanneer we aandacht geven aan de onderliggende dynamiek van God die naar mensen op zoek is, en mensen die zich van Hem afmaken of zich aan Hem gewonnen geven. Laten we de focus richten op de persoonlijke relatie waar God op uit is en waar mensen al dan niet in meegaan.

Mijn voorstel: laat de inzet van je gesprek met niet-gelovigen of anders

gelovigen niet zijn: ‘Jezus is naar de wereld gekomen om aan het kruis voor onze zonden te sterven’, maar opener: ‘Jezus is naar de wereld gekomen om ons bij God terug te brengen.’ Vanuit die insteek kunnen alle aspecten in het krachtenspel van dit verhaal op een evenwichtige manier aan bod komen.

Het risico van de overzichtelijkheid

Laat ik nog wat langer stilstaan bij het risico dat de theologie en de praktijk van het geloof en het geloofsgesprek lopen. Dat is het risico dat we de dynamiek die met Gods engagement vrij komt kwijtraken door al te rationele verklaringen. Daarmee beweer ik niet dat dit doelbewust gebeurt, maar wel dat het veelal een niet vermeden effect is. Met als gevolg dat Gods motieven logisch in elkaar passen en wij ze snappen. En er is geen vuiltje meer aan de lucht. Maar de gloeiende Goddelijke hartstocht is er intussen uit verdwenen.

Het negeren van de dynamiek en de dramatiek van Gods betrokkenheid begint al bij de simpele noemer waarop het evangelie zo gemakkelijk wordt gebracht: Gods Zoon is als mens naar deze wereld gekomen om aan het kruis voor onze zonden te sterven. Dit evangelie op een postzegel klinkt alsof God het zo allemaal heeft bedoeld. Dat ligt dicht aan tegen: alsof Hij het allemaal zo in scène heeft gezet. Ja, en dán komen de vragen, zoals: waar gaat dit over? Het evangelie wordt voorgesteld als Gods oplossing van een probleem dat ofwel in het vage blijft ofwel ons wordt aangepreut – onze zonden –, maar dat ons niet uit het veld slaat. Wij zijn het probleem en toch gaat Gods hart naar ons uit. Dát moet duidelijk worden.

De manier waarop doorgaans over ‘verzoening door voldoening’ wordt gesproken kan er nog meer toe bijdragen dat de dynamiek van Gods gedrevenheid in zijn omgang met mensen naar de achtergrond verdwijnt. De gedachtegang is: Gods rechtvaardigheid eist dat de zonde gestraft wordt, ofwel dat de schuld die daardoor openstaat betaald wordt. Zelf kunnen wij die straf niet dragen of die schuld betalen. Maar nu is Christus gekomen om in onze plaats genoegdoening te geven. Dankzij zijn plaatsbekledende lijden aan het kruis kunnen wij vergeving ontvangen en vrijuit gaan.

Mijn bezwaar is dat deze weergave zo schematisch is, zo afgewogen, zo

‘quasiwiskundig’ (Roest, 2016, 215; 2018), alsof het een formule is, erop gericht een kloppend en begrijpelijk verlossingsschema te presenteren. Daarmee wordt de schijn gewekt dat aan het kruis een probleem van God wordt opgelost, namelijk: hoe kan Ik vergeven zonder afbreuk te doen aan mijn rechtvaardigheid? Hiermee ligt zoveel nadruk op rationele inzichtelijkheid in een logische evenwichtsconstructie, dat de emotionele dynamiek van Gods bewogenheid naar de achtergrond verdwijnt en de eisende God op de voorgrond komt. Voorwaar, ook dit is dynamiek: Gods heilige verontwaardiging, maar dan vooral in negatieve zin. Gods heilige verontwaardiging maakt zeker deel uit van de onderliggende dynamiek, maar wat mij betreft kan het evangelie alleen uit de verf komen wanneer het positieve reddingmotief centraal staat. Gods bereidheid zijn Zoon voor ons over te geven moet niet worden ingekapseld in voorwaarden die Hij zichzelf stelt.

Als die passie van God niet op de voorgrond staat, kan ik er niet verbaasd over zijn dat het verhaal op een buitenstaander alleen maar bevreemdend overkomt. Er is geen herkenning omdat de dynamische laag ontbreekt, de hartstocht, het conflict – niet binnen God, maar tussen God en mens – , Gods overtreffende mededogen. Wat overblijft is een religieuze rekensom waarvan de slecht ingevoerde ontvanger zich afvraagt: gaat dit over mij?

Commotie

Niet dat we er per definitie op kunnen rekenen dat bij een meer emotioneel geladen getuigenis meer bijval krijgt. In de bijbelse tijd laat dat ook te wensen over. In de voorgeschiedenis van het evangelie is de negativiteit te herkennen in de reacties van het volk Israël tijdens de doortocht door de woestijn: gemopper, protest en/of opstand wanneer het op de proef werd gesteld. We kunnen ook wijzen op de verontwaardiging over en het verzet tegen de confronterende boodschap van de profeten. Deze riep tegenspraak op, zoals je dat bij de actie van klokkenluiders kunt verwachten.

Op soortelijke manier gaat ook het evangelie gepaard met negatieve commotie. Dat geldt zowel voor de evangelie-inhoud als voor de evangelieverkondiging. Mensen staan versteld van Jezus' onderricht. Hij spreekt

hen toe als iemand met gezag en niet zoals hun schriftgeleerden (Matteüs 7:28). Die schriftgeleerden spreken er schande van dat Jezus een verlamde vergeving schenkt – vergeven kan alleen God –, dat Hij mensen op de sabbat geneest, dat Hij eet met tollenaars en toelaat dat een prostituee Hem zalft, dat Hij de kramen van de geldwisselaars en duivenverkopers bij de tempel omkeert, en dat Hij hen scherp kritiseert. Ze vinden dat Hij te vrij omgaat met de heilige overlevering. De leidinggevende priesters maken zich zorgen over zijn populariteit en de wilde verwachtingen die Hij wekt bij het gewone volk. De hogepriesters, schriftgeleerden en oudsten van het volk zoeken naar een manier om Hem onopvallend uit de weg te ruimen. Naar het oordeel van hogepriester Kajafas is het beter dat één mens sterft dan dat een heel volk verloren gaat (Johannes 11:50). Voor het paleis van de gouverneur, Pilatus, laat het volk zich opjatten door zijn leiders om de invrijheidstelling van de oproerkraaijer Barabbas te kiezen en voor Jezus de kruisiging te eisen (Marcus 15:6-15).

Die beroering is geen onverwacht effect van Jezus’ optreden, maar een te verwachten reactie op de confronterende manier waarop Jezus spreekt en handelt. Wij – ik denk nu even aan oppassende gelovige lezers en sluit mijzelf daarbij in – zouden wellicht net zo gereageerd hebben als zij. We zouden dan dezelfde onaangename ervaring hebben als destijds de leden van de gevestigde orde en net als zij worden ontmaskerd als schijnheiligen. Jezus’ optreden kenmerkt zich daardoor dat Hij aan vooraanstaanden voorbijgaat. Hij richt zijn aandacht op de verlorenen, de kanslozen, de onaanzienlijken, de verdachten en verachten, mensen die in de ogen van de godsdienstige elite overduidelijk in strijd leefden met Gods wetten.

Opschudding ontstaat er ook wanneer Petrus op het Pinksterfeest na Jezus’ kruisdood en opstanding de verzamelde menigte toespreekt. De omstanders zijn diep getroffen door zijn woorden, waarin hij de tekenen van wind en vuur terugvoert op de opstanding van Jezus uit de dood. Hij verklaart Jezus’ opstanding uit de Schriften en klaagt de hoorders aan voor hun medeplichtigheid aan de dood van Gods Messias. Verder stelt hij de mensen verantwoordelijk voor de kruisiging van Jezus: ‘Laat het hele volk van Israël er [...] zeker van zijn dat Jezus, die u gekruisigd hebt, door God tot Heer en Messias is aangesteld’ (Handelingen 2:36). Hun paniek blijkt

uit de vraag: 'Wat moeten we doen, broeders?' Vele hoorders komen tot geloof en laten zich dopen. Anderen moeten er niets van hebben. Vijandschap tegen de kring van Jezus' leerlingen vertaalt zich in vervolgingen in Jeruzalem en daarbuiten.

Verdere voorbeelden van commotie worden beschreven in de verslagen van Paulus' zendingsreizen: hoorders die in Barnabas en Paulus de Griekse goden Zeus en Hermes zien; zilversmeden die hun broodwinning in gevaar zien komen wanneer de prediking van Paulus als effect heeft dat mensen hun paraferalia van de godin Artemis van Efeze niet meer kopen. Wanneer Paulus na zijn derde zendingsreis in Jeruzalem aangekomen is, sluiten meer dan veertig mannen een verbond om Paulus ter dood te brengen. Dit wordt verijdeld doordat hun plannen worden afgeluisterd (Handelingen 14, 19 en 23).

Reacties op het evangelie nu

De confronterende, tot commotie leidende aanpak van Jezus onze Heer en van zijn dienaar Paulus geeft ons te denken. Kan de geschiedenis zich herhalen? Zou het kunnen zijn dat wij, christenen, net als de schriftgeleerden, hogepriesters en oudsten van toen van mening zijn dat God aan onze kant staat, hoofdschuddend het leven van vele anderen afkeuren en onszelf gelukkig prijzen dat wij beter weten en dichter bij God staan? Maar dat in werkelijkheid Gods liefde ons voorbijgaat en zich op mensen van 'lager' allooi richt? Wie weet moet je daarbij denken aan asielzoekers, illegalen, sekswerkers, witwassers, mensen onder het bestaansminimum, psychisch belasten, daklozen, PVV-stemmers. Gods liefde doorbreekt de keurige kaders en zorgt daarmee voor commotie. Dit besef maakt ons als christenen nederig.

Bij mensen buiten de kring van gelovigen is een andere reactie denkbaar. Als het gesprek gaat over het conflict tussen God en mensen dat zich ontlaadt in de kruisiging van Christus, kan het weerwoord zijn: daar heb ik niets mee te maken, daar sta ik buiten, ik houd me afzijdig. Waarom moet ik me daar iets van aantrekken? Wat heeft dat met mij te maken?

We zouden daarop kunnen antwoorden dat iedereen daar op diverse niveaus wél mee te maken heeft. In de eerste plaats heeft Jezus als unieke

persoon gesproken en gehandeld. Hij deelde de liefde van God met mensen en eiste daarin de volle aandacht voor zich op. Laten de hoorders zich daarin door Hem inspireren of nemen ze afstand van Hem, en storen ze zich aan het gezag dat Hij claimt als de vertegenwoordiger van God bij de mensen? Het evangelie van Jezus Christus wil nog steeds mensenlevens beïnvloeden en veranderen. Zijn aandacht wordt ofwel als bevrijdend geaccepteerd ofwel als hinderlijk afgewezen. Nog steeds reageren mensen op Jezus.

Niet alleen op het niveau van de aanvaarding van zijn liefde, maar ook op dat van de navolging kiezen mensen positie ten opzichte van Jezus. Gaat hun hart net als het zijne uit naar de kansarmen en de mensen die buiten de boot vallen? Of zoeken ze hun eigen voordeel zonder aan de naasten te denken die het minder hebben dan zij? Ook hierin is de boodschap: je bent voor of tegen Jezus. En wie zichzelf beter leert kennen, ontdekt dat er in zijn of haar hart weerstanden moeten worden overwonnen om te komen tot delen in liefde.

Op deze manieren kan het besef doordringen: het optreden van Jezus gaat ook over mij. Als ik mij afzijdig houd, maak ik me medeplichtig aan onrecht: ik doe God tekort en ik doe mijn naaste tekort. Als ik mijzelf in het lijdensverhaal plaats, sta ik aan de verkeerde kant. Maar Jezus kan en wil mijn houding veranderen.

De effecten van ons getuigenis

De opstelling van mensen tegenover Jezus tijdens zijn leven op aarde heeft gevolgen voor onze verwachtingen van de reacties van mensen. Die zullen heus niet bij voorbaat positief uitvallen. Maar dat is niet waar het mij nu om gaat. Waar het om gaat is dat het evangelie mensen zal raken, hetzij positief hetzij negatief, dat het niet als betekenisloos langs hen afglijdt, maar hun iets doet. Je leven wordt erdoor onder kritiek gezet. Er wordt je rekenschap gevraagd. En er wordt je een verrassende mogelijkheid geboden van herstel van de relatie met God.

Als je het voorstelt alsof het kruis van Jezus van te voren door God bedacht is om voor ons de weg naar het eeuwige behoud te banen, gaat er iets mis. Dan blijft onderbelicht dat het kruis het effect is van de menselij-

ke opwinding die een reactie is op Gods gedrevenheid waarmee Hij zich in zijn Zoon aan mensen verbindt. Je gesprekspartner snapt het niet meer. Het evangelie heeft een grote dynamiek en die dynamiek raakt mij, want ze maakt duidelijk hoe hartstochtelijk God eropuit is om de mensen voor zich te winnen en hen te bevrijden uit hun isolement dat ze aan zichzelf te wijten hebben. Het raakt mij ook dat het menselijke verzet daartegen zo sterk is, dat het tot de dood van Gods Zoon aan het kruis heeft geleid. Ik kan mijzelf daar niet boven verheffen, alsof ik het beter had gedaan.

Die menselijke reactie is tegelijk het ontregelende. Is het evangelie een boodschap voor mensen van goede wil? Die blijken er tijdens Jezus' leven op aarde niet zo veel rond te lopen. Telkens zien we dat overgave aan Jezus Christus door een persoonlijke crisis heengaat. Kijk naar zijn leerling Petrus, die zijn meester liet vallen door te zeggen dat hij Hem niet kende (Matteüs 26:69-75 en de andere evangeliën), en naar Thomas, de ongelovige Tomas (Johannes 20:24-25). Wij zijn ook zelf in het geding.

Als dat de houding is waarmee wij anderen tegemoet treden, worden we ervan weerhouden uit te stralen dat we het beter weten en doen dan zij. Voor zo'n houding zijn mensen allergisch. Hun minachting en afwijzing betreffen dan niet de boodschap, maar de boodschapper. Wij staan het evangelie in de weg.

Maar het is niet genoeg jezelf bewust te zijn dat een gevoel van superioriteit averechts werkt. Als het daarbij blijft, zal je getuigenis omgeven zijn door onhandigheid en valse schaamte. Je wilt immers niet overkomen als iemand die het beter weet, maar intussen denk je dat wel. Je moet echt van je superioriteitsgevoel afgeholpen worden. Dat betekent: zelf buigen voor de boodschap en de persoon van Jezus, in de interactie met Hem je eigen falen aanvaarden, zoals Petrus, zoals Tomas. Dan ontstaat een gezindheid waarin je je niet boven anderen verheft, waarin je Jezus navolgt en zijn beeld kunt vertonen. Zo'n getuigenis treft harten, wat dat verder ook uitwerkt.

10. Liefde voor Christus

Een boek met de titel ‘Heb je Mij lief?’ als vraag van Jezus aan een van zijn volgelingen moet wel een hoofdstuk bevatten over de liefde voor Christus. Eerst gaan wij na hoe de interactieve theologie die in de voorgaande hoofdstukken ontwikkeld is de ruimte vrijmaakt voor een liefdevolle relatie met Christus. Vervolgens steken we de peilstok in de geschiedenis van kerk en theologie om te zien of en hoe de liefde tot Christus aan de orde kwam.

Persoonlijke omgang in liefde

Tot nu toe is in elk hoofdstuk een aspect van de geloofsomgang met Christus aan de orde geweest dat er telkens om vraagt een menselijk antwoord aan Jezus Christus te geven in liefde, en daartoe ook stimuleert. Om te beginnen toen het in hoofdstuk 1 over de climax van de kerkdienst ging. Die climax ligt in de persoonlijke verbinding met Christus, de gemeenschap in liefde en aanbidding, die volgens de katholieke traditie tot stand komt in de viering van de communie, maar in de protestantse traditie in de communicatie van het evangelie. Dat geeft aan de liturgie een persoonlijke betrokkenheid die uitgelokt wordt door de woorden van God en tot uitdrukking wordt gebracht in het antwoord van de gemeente.

In het tweede hoofdstuk zoomden we in op de prediking. Om werkelijk tot de gemeenschap met Christus te komen is het van belang dat in de verkondiging Christus centraal staat, niet alleen als profeet en voorbeeld, maar primair als Verlosser. Wat heeft Hij wel niet voor ons overgehad, hoezeer is Hij ons nabij gekomen. Dat accent vraagt om een bijzondere omgang met het Oude Testament. Het is de kunst tegen de achtergrond van het geheel van de boodschap én tegen de achtergrond van de leefwereld van de hoorders associatief maar ongeforceerd oudtestamentische teksten te verbinden met Christus en met de hedendaagse situatie. Bij de bepaling welke bijbelse teksten gelezen en uitgelegd worden is niet de hoofdzaak dat een oecumenisch leesrooster wordt gevolgd, maar dat Christus kan worden verkondigd en de hoorders kunnen worden geraakt.

Op deze manier komt Christus zelf naar zijn gemeente toe, treedt Hij met haar in contact en daagt Hij haar uit tot Hem te gaan en Hem te eren als bron van haar leven.

De menswording van de Zoon stond centraal in het derde hoofdstuk. De menswording onthult ons de menselijkheid van God. Hij komt ons in zijn Zoon zo nabij om gemeenschap met ons te stichten. Het is aan de ene kant speculatief te veronderstellen dat de Zoon ook mens zou zijn geworden als de mens niet verlost had hoeven te worden uit de zondeval. Maar aan de andere kant is het ook te beperkt te zeggen dat de Zoon mens is geworden om aan het kruis voor ons te sterven. Dat maakt van het kruis Gods vooropgezette doel en van de menswording niet meer dan een middel daartoe. Wel leidde de menswording tot het kruis en wist God dat vanaf het begin. Het heeft Hem er niet van weerhouden in zijn Zoon aan de mensen gelijk te worden en hen op te zoeken. De menswording van de Zoon in de mens Jezus Christus is een uitnodiging aan ons adres ons aan Hem gewonnen te geven, door Hem God terug te vinden en interactief met Hem in contact te treden.

Hoofdstuk 4 is een bezinning op de verzoening door het kruis. Er is een weg gezocht om de verzoening niet als een transactie te zien tussen de Vader en de Zoon, maar als een interactie tussen God en mens, relationeel. Het kruis is primair een moordaanslag van mensen op Jezus, Gods Zoon. Dat tekent de afgrondelijke diepte van de crisis in de relatie tussen God en mens. Van daaruit is het kruis een aanklacht tegen ons mensen. Niemand heeft zich opgeworpen om Jezus geloofwaardig te verdedigen. Verzoening kan plaatsvinden als de schuldige partij de ernst van haar aangerichte kwaad beseft en doorleeft. Dat is een boetedoening die genoegdoening geeft. Die rol heeft Christus voor ons op zich genomen. God de Vader heeft Hem in die rol aanvaard. Zo is er voor ons vrijspraak in geloofsverbondenheid met onze Redder. We zien hoe het hier interactief en relationeel toegaat. Het verzet tegen Jezus, de vrees om met Hem opgepakt te worden, de schaamte en het berouw over onze vijandige of laffe houding, het afschuwelijke lijden Jezus aangedaan, de diepe krenking van God, de dubbelrol van Jezus als slachtoffer én vertegenwoordiger van de daders, Gods aanvaarding van zijn boetedoening, de verzoening door het kruis

van Christus, de aanvaarding daarvan in verwondering en vertrouwen.

Het interactieve verloop van de geschiedenis van God met zijn mensen neemt niet weg dat Hij een plan met de wereld heeft en dat alles verloopt volgens zijn plan. Dit komt niet in mindering op de interactie, maar geeft de gelovigen vertrouwen in de afloop. God overziet alle dingen en doorziet de mensen. Zo voorziet Hij hoe zij zullen reageren op zijn initiatieven en anticipeert Hij daarop. Zijn gedachten zijn hoger dan de onze. Hij gaat ons begrijpen te boven. Tegelijk daalt Hij af in de tijd om met ons op weg te gaan. Zo blijft het relationele en interactieve toonaangevend in de voortgang van de geschiedenis, maar de afloop is niet ongewis. Hierover gaat hoofdstuk 5.

Het zesde hoofdstuk handelt over het gebed. Als er iets is dat de interactie tussen God en mens tot uitdrukking brengt, dan is het wel het gebed, waarin we omgang oefenen met God. Deze interactie gaat zo ver dat ze kan betekenen dat God zich laat overhalen om te doen wat in het gebed aan Hem wordt gevraagd. Doorslaggevend is daarbij niet de aandrang die wij uitoefenen in ons gebed, maar de nood die wij erin tot uitdrukking brengen en die door God wordt gepeild. Maar niet altijd wordt onze nood gelenigd of opgeheven. Soms is er gewoon geen antwoord. Ons geloofsverbondenheid met God wordt daardoor op de proef gesteld.

Hoofdstuk 7 gaat over een belangrijk thema in het onderwijs van Jezus: het komende rijk van God. Dat betreft Gods heilzame koningsmacht op aarde, de verborgen, onstuitbare en heilzame werking van Jezus' woorden. De kern van dat rijk is Gods overwinnende liefde. Jezus leert dan ook dat de liefde tot God en de liefde tot de naaste de scharnieren zijn waar de wet aan draait. Niemand heeft automatisch deel aan die liefde. Evenmin zal iemand automatisch het rijk van God binnengaan. Daar is een nieuw begin voor nodig. De proclamatie van het koninkrijk gaat gepaard met een roep om omkeer. Het belang van de liefde maakt duidelijk dat de gehoorzaamheid relationeel is. Zonde is het verbreken van helpende relaties. Satan is de grote tegenstander die verleidt tot zonde. Jezus overwint hem. Daarmee heeft Hij de weg geopend tot heilzame interactie van hart tot hart.

Het achtste hoofdstuk gaat in op ervaren belemmeringen om de relatie tot God als interactief te ervaren. Ingrijpende vragen komen aan de orde.

Waar is God? Wijzen de gereformeerde belijdenissen die in veel kerken normatief zijn niet een andere weg? Gooit de leer van de uitverkiezing geen roet in het eten? Bij al die vragen probeer ik een weg te wijzen die de interactieve benadering niet wegdrukt maar juist versterkt.

Tot slot hoofdstuk 9. Dat staat stil bij het getuigenis naar buiten. Ik verdedig daar dat juist een interactieve, relationele interpretatie van het evangelie mensen kan raken, omdat zij laat zien hoe God geraakt wordt door ons. Daarentegen roept de nadruk op een transactie tussen de Vader en de Zoon alleen maar onbegrip en vervreemding op.

In de behandeling van al deze thema's is Gods liefdevolle toenadering in Christus leidend en wordt daarvan theologische verantwoording gegeven. Hoe is dat in de theologiegeschiedenis geweest? Is het interactieve, relationele denken daarin sterk vertegenwoordigd? We doen enkele peilingen.

Augustinus in zijn Belijdenissen en De stad van God

Als we op zoek gaan in Augustinus' (354-430) omvangrijke werk, ligt het voor de hand zijn *Confessiones* (belijdenissen) uit 397 of 398 op te slaan. Die zijn gesteld in dialoogstijl: de schrijver spreekt zich uit voor het aangezicht van God. Het valt op dat hij doorgaans God aanspreekt, en dat Jezus Christus wordt genoemd in de derde persoon. Hoe interactief is dat? God heeft zich toch juist in Christus tot de mensen gericht? Toch komen we één passage tegen die bij uitzondering wel Jezus Christus direct aanspreekt, in boek 9, §1, heel intens en intiem. Ik geef de passage weer in de vertaling van Sizoo, enigszins aangepast:

Maar waar was in zo lange jaren mijn vrije wil en uit welke diepe verborgenheid werd die in een oogwenk tevoorschijn geroepen met als doel dat mijn nek zou buigen onder uw zachte juk en mijn schouders onder uw lichte last, Christus Jezus, mijn Helper en mijn Verlosser? Hoe liefelijk was het plotse-
ling voor mij geworden de liefelijkheid van ijdele genietingen te missen. En terwijl ik vroeger gevreesd had ze te verliezen, was het me nu een vreugde ze los te laten. Want U wierp ze van mij uit, o ware en hoogste Liefelijkheid, U wierp ze uit en trad in hun plaats binnen, zoeter dan ieder genot, maar niet voor vlees en bloed; stralender dan ieder licht, maar meer innerlijk dan ieder

mysterie, verhevener dan iedere eer, alleen niet voor hen die verheven zijn in zichzelf. Mijn geest was nu vrij van de knagende zorgen voor het nastreven, verwerven, overwegen en krabben van de kriebel van zinnelijke begeerten. En als een kind sprak ik tot U, mijn Licht en Rijkdom en mijn Heil, mijn Heer en mijn God.

Boeiend is ook dat Augustinus in zijn *De stad van God*, geschreven tussen 413 en 426 na de val van Rome, een uitspraak doet over het boek Hooglied. Hij doet dat in een uiteenzetting van wat in het Oude Testament over Christus staat. Het Hooglied is poëzie over de liefde tussen een herder en een herderin. Augustinus vat dat op als een allegorie (zinnebeeldig verhaal) over Christus en de kerk. Die uitleg was vrij gangbaar, ook reeds onder joodse geleerden, die er de verhouding van God tot zijn volk in lazen. In boek 17, §20 staat, in de vertaling van Gerard Wijdeveld:

Dan is er nog het Hooglied, het lied – kan men wel zeggen – van de geestelijke verrukking der heilige zielen bij het huwelijk van de koning en de koningin van zijn stad, van Christus dus en de Kerk. Deze verrukking is echter in hulsels van allegorie gewikkeld, die het verlangen vuriger moeten maken en de onthulling aangenamer, wanneer de bruidegom optreedt tot wie in dat lied gezegd wordt: ‘De gerechtigheid heeft u liefgehad’ en ook de bruid, die te horen krijgt: ‘De liefde is uw heerlijkheid.’

Hier vinden we bij Augustinus in een notendop wat we later bij Bernard van Clairvaux tegenkomen.

Bernard van Clairvaux over de liefde tot Christus

Bernard van Clairvaux (1090-1153) was de meest invloedrijke geestelijke van zijn tijd. Hij bracht de strenge orde van de Cisterciënzers tot grote bloei en had als pauselijke raadgever ook grote (kerk-)politieke invloed. Hij schreef tussen 1135 en 1153 86 preken over het Hooglied die hij voor zijn kloosterbroeders heeft gehouden. Al vanouds is het Hooglied allegorisch toegepast op God en zijn volk of op Christus en zijn kerk of de gelovige ziel – zie Augustinus. Dat deed Bernard ook, op een heel levendige, aansprekende manier. De monniken moeten aan zijn lippen hebben

gehangen. De preken zijn in een gestencilde vertaling uit 1973 te lezen via de website klooster-bibliotheek.nl.

‘Laat hij mij kussen, laat zijn mond mij kussen’, zo begint het lied (Hooglied 1:2). Bernard geeft daaraan diverse toepassingen. Het is de vereniging van de goddelijke en de menselijke natuur in de menswording van de Zoon, ‘alles wat op aarde is en in de hemel met elkaar verzoenend’ (Kolossenzen 1:20). Hier wordt de menswording verklaard als goddelijke daad van innige liefde jegens de mensen, die daarop alleen passend reageren met innige wederliefde (preek 2, §3). Dat gepaste menselijke antwoord is voor Bernard aanleiding voor nog een andere toepassing: de kus is de heilige Geest, in meerdere opzichten: de Geest is de liefde van de Vader en de Zoon tot elkaar, maar ook geldt: gekust worden door de goddelijke kus is vervuld worden met de heilige Geest (preek 8).

Het hevige verlangen naar de kus van de bruidegom is een blijk van de liefde van de bruid voor de bruidegom. Met name preek 20 weidt daarover uit. Als Bernard het over het liefhebben van Christus heeft, vertrouwt hij zijn hoorders toe: ‘Mijn innigste liefde behoort voorzeker te gaan naar Hem voor wie ik ben, leef en denk’ (§1). Jezus is vooral beminnenswaard omdat Hij de lijdensbeker gedronken heeft om ons te verlossen. ‘Dat eist volstrekt en vanzelfsprekend onze liefde geheel en al voor zich op’ (§2). Daarbij gaat het Bernard er niet alleen om te zwelgen in de genieting van de liefde van Christus, maar ook om de praktische uitwerking in het leven. ‘Moge de Heer Jezus zoet en beminnelijk zijn voor uw hart, ter beveiliging tegen de zoete verlokkingen van een leven naar het vlees’ (§4). Verder noemt hij: ijver voor gerechtigheid, vurig opkomen voor waarheid, verlangen naar ware wijsheid, heiligheid van leven, onberispelijke levenswandel, schaamte voor grootdoenerij, geen afgunst, liefde voor al wat goed is (§8). Het gaat ook om innerlijke vrijheid van aardse goederen (preek 21, §8).

Wat moeten we ons erbij voorstellen dat het Woord en de ziel liefkozend met elkaar spreken? Met het spreken van het Woord is de instorting van zijn genade bedoeld, en met het antwoord van de ziel haar dankbaarheid en bewondering.

Dat de ziel van haar kant het Woord haar ‘Beminde’ noemt, en Hem als

‘schoon’ roemt, wil eigenlijk niets anders zeggen dan dat zij eerlijk en oprecht aan Hem alleen de genade toeschrijft, Hem te mogen beminnen en door Hem bemind te worden, dat zij vol verwondering is over zulk een afdalende goedheid, een en al verbazing over zoveel genade (preek 45, §7 en 8).

Bernard gaat ver in de beschrijving van de eenwording van Christus en de ziel. Toch blijft voor hem het onderscheid bestaan. Het blijft een tweehed, een innige relatie tussen twee polen, die de ziel ertoe beweegt in het dagelijkse bestaan uit die liefde te leven. Voor mensen die vertrouwd zijn met de oude schrijvers uit de Nadere Reformatie zal de meeslepende manier van schrijven door Bernard over geestelijke worstelingen, verlangens en genietingen heel herkenbaar zijn. De invloed van zijn preken over het Hooglied gaat dan ook ver over kerkgrenzen en breuken in de kerkgeschiedenis heen.

Calvijn over de liefde tot God

In zijn *Institutie* uit 1559 schrijft Calvijn een mooie alinea over de liefde van de gelovige tot God. Die is te vinden in boek 3, hoofdstuk 2, §41 en luidt in de vertaling van Kees de Niet als volgt:

Hoe zal evenwel het hart zich kunnen opmaken tot een dergelijk smaken van Gods goedheid zonder tegelijkertijd geheel en al in wederliefde tot God te ontbranden? Men kan toch werkelijk geen kennis krijgen aan de overvloeiende stroom van lieflijkheid die God weggelegd heeft voor hen die Hem vrezen zonder er meteen diep door geraakt te worden. En als zij eenmaal iemand geraakt heeft, trekt zij die helemaal naar zich toe en voert zij die mee.

Het is niet zozeer verwonderlijk dat Calvijn zulke mooie woorden schrijft over de liefde tot God, het is eerder opmerkelijk dat hij het zo spaarzaam doet. Het past bij zijn stijl om dat niet uitbundig maar meer analytisch te doen. En als hij over de liefde tot God spreekt, noemt hij Christus niet.

Brengt zijn beroep op het Hooglied daar geen verandering in? In de *Institutie* haalt hij tweemaal het Hooglied aan, maar in geen van beide aanhalingen gaat het over de liefde van de Bruidegom en de bruid tot elkaar.

Op veel Bijbelboeken heeft Calvijn een commentaar geschreven, maar helaas niet op het Hooglied.

We zouden nog kunnen kijken naar teksten in het Nieuwe Testament waar de liefde tot Christus beschreven wordt. Hoe heeft Calvijn daarop gereflecteerd? Ik denk aan het verhaal van de zondares die in het huis van farizeeër Simon binnenkomt omdat Jezus daar ook genodigd is. Zij gaat naar Hem toe, maakt zijn voeten nat met haar tranen, droogt ze met haar haren, kust ze en zalft ze met geurige olie. Jezus interpreteert haar daad als liefdebetoon en vergelijkt haar gebaar met de zuinige gastvrijheid van Simon. Zijn oordeel is: 'haar zonden zijn haar vergeven al waren het er vele, want ze heeft veel liefde betoond' (Lucas 7:36-50).

Het tweede voorbeeld is het gesprek van Jezus met Petrus aan het Meer van Tiberias na zijn opstanding en na de smartelijke verloochening door Petrus van zijn Meester tijdens het proces dat leidde tot zijn kruisiging, Johannes 21:15-17. Driemaal vraagt Jezus aan Petrus of hij Hem liefheeft, drie keer antwoordt Petrus: 'ja, Heer, U weet dat ik van U houd.' Driemaal geeft Jezus hem de opdracht zijn kudde te wijden, ofwel leiding te geven aan de kerk.

Calvijns commentaren op deze gedeelten stellen mij een beetje teleur. Hij verklaart de tranen van de vrouw, haar kussen en zalven van de voeten als uiting van haar verbrokenheid onder de last van haar zondesschuld. Wanneer Calvijn de woorden van Jezus overneemt dat zij veel liefde betoonde, spreekt hij daarover alleen om uit te leggen dat de liefde niet de oorzaak maar het bewijs van de vergeving is die zij gekregen heeft. Wat dit voor onze liefde tot Christus betekent, wordt niet benoemd.

In zijn commentaar op Johannes 21:15-17 brengt Calvijn de liefde van Petrus in verband met de geschiktheid voor het ambt van herder. Zonder deze liefde kan niemand die taak volbrengen. Hij zet hier overigens hetzelfde accent als Augustinus in zijn *124 traktaten over het evangelie van Johannes* (traktaat 123 over Johannes 21:12-19). Calvijn verwijst naar 2 Korintiërs 5:14, waar Paulus zegt dat de liefde van Christus ons drijft. Alleen zo kun je in het ambt volharden. Aan de andere kant zijn er valse leraars die de liefde tot Christus missen. Van hen zegt Paulus in 1 Korintiërs 16:22: 'Als iemand de Heer niet liefheeft – hij zij vervloekt!' Het is een belangrijke

waarheid die Calvijn hier onder de aandacht brengt. Maar wat die liefde betekent en in hoeverre ze de gelovigen kenmerkt, dat laat hij rusten.

De Nadere Reformatie en de omgang met Christus

De aandacht voor de omgang met God in Christus neemt in de Nadere Reformatie (de 17^e en de 18^e eeuw) zienderogen toe. Ongetwijfeld hebben de preken van Bernard van Clairvaux over het Hooglied daarin een rol gespeeld. Kort wijs ik op enkele voorbeelden. In een studie uit 1993 over de theologie van de Nadere Reformatie ben ik daar uitvoeriger op ingegaan.

Jodocus van Lodesteyn gaf een preek over Hooglied 1:4 de titel mee: ‘De bruid van Christus in de binnenkamer’. Alexander Comrie schrijft in zijn *A.B.C. des geloofs* dat de ziel van de gelovige, wanneer die Christus aanhangt, Hem aangrijpt en omhelst met de allerinnigste liefde. Herman Witsius citeert in zijn *Execitationes* Jesaja 65:1: ‘Hier ben Ik, hier ben Ik.’ Zo biedt de hemelse Vader zijn Zoon aan en Christus de Heer biedt zichzelf aan met al zijn weldaden en de volheid van heil. Zodra de ziel merkt dat God zich zo welwillend aanbiedt, aarzelt het geloof niet om Hem met open armen te omhelzen. Bij Bernardus Smytegelt (1744) wordt de omgang met God tot een intiem tweegesprek. Als de gelovige ziel op Gods beloften pleit en zich afvraagt of ze die wel op zichzelf mag toepassen, dan geeft God haar een duidelijk licht en zegt: ‘Mijn kind, mijn vriendin, Ik zal u overstromen tot ge niet meer kunt. Terwijl Ik bij u ben, zal Ik u onderwijzen, raadgeven.’ Johannes Hoornbeeck grijpt in zijn *Geestelijke verlatingen* terug op het Hooglied. Christus wijkt soms van zijn bruid, soms laat ze Hem door zondige traagheid niet binnen. De bruid zoekt Hem. Hij laat zich vinden en getuigt van zijn liefde voor haar.

In veel van deze beeldende beschrijvingen is de interactie tussen God en/of Christus enerzijds en de gelovige anderzijds duidelijk merkbaar. Maar het gebeurt ook dat niet de ontmoeting, maar de ervaring de overhand heeft. Dan gaat het om een opgaan in de liefde van God. Van het dialogische, interactieve karakter van het contact met God blijft dan niet zo veel over. Als voorbeeld daarvan geef ik twee zinnen uit het bekende boek *Het innige christendom* van Wilhelmus Schortinghuis uit 1740:

Daaronder zuchtte en schreide mijn ziel gedurig: 'och, mocht ik Jezus ervaren, gevoelen en genieten'.

De ganse ziel wordt door de heerlijke stralen van de heerlijkheid van de Here Jezus als omschenen en met de tederste liefde-genieting ervaart en geniet zij die alleswaardige Koning innig en met Hem is zij innig verheugd (De Vrijer, *Schortinghuis deel II*, 73, 85).

Balans

Als we de balans opmaken, zien we dat in de geschiedenis van de theologie en van de preekactiviteit de aandacht voor de concrete persoonlijke omgang met God zoals Hij zich bekendmaakt in Christus in golven toenam en verminderde. Mijn bezinning sluit aan bij de hoogtepunten van die aandacht. Het evangelie blijkt daardoor veel vitaler en dynamischer te zijn dan het in de beleving van veel mensen is. En die vitaliteit en dynamiek hebben we nodig om in deze tijden met zoveel tegenstrijdige boodschappen uit het geloof inspiratie te halen en het verschil te maken. Als we het hart van God zoeken, eren we de Vader, de Zoon en de heilige Geest als de levende God die met ons mee optrekt en ons meeneemt naar zijn beloofde toekomst.

De winst van dit boek is, naar ik hoop, dat het de nadruk op de interactieve omgang tussen God in Christus en de gelovigen, de relatie die van God uitgaat, doorvertaalt naar de rest van de theologie. Dat leidt ertoe dat op alle onderdelen de persoonlijke relatie met Christus als God in het menselijke lichaam tot haar recht kan komen.

11. Fascinatie voor God

Het is een kant van de liefde die ik afzonderlijk wil benoemen: de fascinatie. Dat is de liefde die gefascineerd is door de ander, hier door God. De liefde voor God en Christus betekent ook dat je gefascineerd bent door hoe God zichzelf bewijst in Christus. Een andere term voor 'gefascineerd worden' is: 'geboeid worden'. De ander maakt indruk op je en laat je niet los. Hier: God. Waardoor wordt die fascinatie voor God opgewekt?

Ongrijpbaar aanwezig

Hij fascineert omdat Hij zo ongrijpbaar is en zo evident nabij. Ongrijpbaar aanwezig, dat is Hij in de mens Jezus Christus en door de heilige Geest. Hij is het in Jezus. Want wie tijdens zijn leven op aarde Jezus vastpakte, pakte daarmee niet God vast. Ook in het brood en de wijn van de maaltijd van de Heer pakken wij God niet vast. En toch aanwezig, want in de mens Jezus komt God ons tegemoet. En in de viering van brood en wijn is Jezus reëel aanwezig, in ieder geval als God. Of Hij ook als mens aanwezig is, daarover verschillen de meningen, maar daar gaat het me nu niet om.

Ook buiten de viering van de maaltijd is God onder ons ongrijpbaar aanwezig, in de heilige Geest die ons gegeven is om ons te vervullen en ons door geloof, hoop en liefde aan God te verbinden. Niet op de manier dat we God bezitten en over Hem kunnen beschikken. Hij blijft ongrijpbaar. Maar wel op de manier dat God de bron is van ons bestaan, van onze adem, van onze relaties en interacties, van onze materiële en geestelijke voeding, van onze doelgerichtheid, van onze bekering, onze nieuwe oriëntatie op Hem, van onze aandrang niet onszelf te zoeken, maar zijn glorie en de realisering van zijn doel. Door de Geest delen we in de verzoening met God die in het plaatsbekledende lijden en sterven van Jezus tot stand kwam. En door de Geest putten wij moed, krijgen wij vrijmoedigheid om de weg van God te gaan tegen onbegrip en tegenwerking heen.

Omdat God ongrijpbaar aanwezig is in Jezus Christus en in de Geest, is Hij ook ongrijpbaar aanwezig in zijn Woord: zijn Woord dat de zichtbare werkelijkheid tot aanzijn riep, zijn Woord dat als een belofte met zijn volk

is meegegaan, zijn Woord dat handen en voeten heeft gekregen in de mens Jezus, zijn Woord als een belofte die wordt vervuld, zijn Woord dat bemoedigt, troost en vergeeft, zijn Woord met levenwekkende kracht. In het Woord bewijst Jezus Gods macht en bewijst de Geest Gods kracht. Dat Woord is de waarheid, dat wil zeggen: ons betrouwbare houvast. Houvast – dus toch niet ongrijpbaar? Nooit een houvast waar wij beslag op kunnen leggen, altijd een houvast op de wijze van vertrouwen, buiten onszelf. Maar dan toch een vertrouwen dat niet teleurstelt.

Als de ongrijpbaar Aanwezige wekt God onze fascinatie, juist omdat Hij zich in zijn nabijheid aan onze controle onttrekt, maar tegelijk in zijn tegenwoordigheid zijn genadige invloed laat gelden. Ongrijpbaar aanwezig in de liturgie maakt Hij die liturgie tot een fascinerend gebeuren, waarin we voor zijn aangezicht komen en wij Hem ontmoeten. Ongrijpbaar aanwezig communiceert Hij met ons in de preek waardoor Hij gemeenschap sticht. Ongrijpbaar aanwezig is Hij de Hoorder van onze gebeden, die meer zijn dan vraaggebeden; ze zijn tevens aanbidding. Ongrijpbaar aanwezig is Hij ons zegenend nabij in onze contacten met onze naaste medemens.

Soms vragen we ons af: waar is God? We zijn dan geneigd te zoeken naar tekenen van God-in-ons-leven: hoe ervaar ik iets van God? We focussen vooral op wat we van binnen van God voelen: vrede, zekerheid, blijdschap liefde, lef. Of we kijken naar dingen die indruk op ons maken, om wellicht te kunnen concluderen: dat is van God. Zo'n onderzoek stelt nog wel eens teleur. Misschien zouden we meer moeten kijken naar tekenen van ons-leven-in-God: ons leven in zijn onmetelijke schepping, in zijn verbond, in zijn liefdevolle trouw, in zijn gemeente, in de beweging naar zijn grote doel. Hij is immers onzichtbaar aanwezig, niet alleen in ons maar ook om ons heen.

Machtig en vrij

God is fascinerend om nog een reden. Dat is om de manier waarop Hij zijn macht gebruikt. Hij is zo machtig dat Hij volkomen vrij is in wat Hij doet. Als Hij zich naar ons toewendt, wordt Hij daartoe door niets of niemand gedwongen. En toch doet Hij het, geheel vrijwillig. God gebruikt zijn

‘HEB JE MIJ LIEF?’

macht om aan ons gelijk te worden en in onze plaats te gaan staan. God is zo machtig dat Hij zelfs in staat is zichzelf klein en nederig te maken. In Jezus heeft Hij dat gedaan.

Hij, die de gestalte van God had
maakte er geen aanspraak op aan God gelijk te zijn,
maar deed afstand van zijn positie
en nam de gestalte aan van een dienaar.
Hij werd gelijk aan de mensen,
en als mens verschenen heeft Hij zich vernederd
en werd gehoorzaam tot in de dood –
de dood aan het kruis (Filippenzen 2:6-8).

Deze werkelijkheid, door Paulus uitgezongen in een brief, laat horen hoe fascinerend God zijn macht gebruikt, uit eigen beweging. Van het ene uiterste, de volle heerlijkheid, kiest Hij de positie van het andere uiterste, de diepe duisternis van de dood. En dat om de mensen die God de rug hadden toegekeerd en zich eigen goden hadden gevormd waar ze wél greep op meenden te hebben, voor zich terug te winnen. Onvoorstelbaar.

Heilig

Op verschillende momenten zijn we er al bij bepaald dat we geen greep op God hebben. Hij is ongrijpbaar aanwezig. De mensen vormden zich afgoeden waar ze wel greep op meenden te hebben. Dat we op God geen greep hebben komt ook tot uitdrukking in zijn heiligheid. ‘Heilig’ betekent: geheel anders, enig in zijn soort, onvergelijkelijk, blijf ervan af met je onreine vingers, erken het/Hem in zijn unieke betekenis. Het heeft iets van: ongeëvenaarbaar. ‘Hij woont in een ontoegankelijk licht’ (1 Timoteüs 6:16). Zodra wij proberen God voor ons karretje te spannen, ontheiligen we Hem. En dat doen we nooit ongestraft. Gods heiligheid vraagt ons om heilige vrees, dat we Hem recht doen in wie Hij is. En recht doen aan wie Hij is kan alleen wanneer wij aandachtig verwerken en eerbiedigen hoe Hij zich aan ons bekendmaakt. Gods unieke betekenis roept fascinatie op. Rudolph Otto (1936) omschreef ‘heilig’ als *‘tremendum et fascinans’*, huiveringwekkend en fascinerend. Het schept afstand en het trekt aan. Maar bij God

zoals we Hem in de Bijbel leren kennen betekent dit niet dat de afstand overheerst.

God blijkt anders te zijn dan onze associaties bij 'God'. Onze godsbeelden worden door Hem gebroken. 'Heilig' betekent weliswaar dat Hij anders is, van ons uit onbegrijpelijk, maar het impliceert niet dat God er vooral op uit is die distantie groot te houden. Zijn anders-zijn uit zich juist daarin dat Hij zich van onze denkbeelden onderscheidt, dat Hij ons verrast en verstoelt doet staan. Juist in zijn keuze voor een arm slavenvolk, juist in zijn keuze mens te worden is Hij onvoorstelbaar, ongedacht. Hoe is het mogelijk. De heilige God kiest voor het menszijn en is in de Zoon als mens voor ons één gemaakt met de zonde (2 Korintiërs 5:21) om ons van onze zonde te verlossen. Zijn heiligheid krijgt een verbluffende uitdrukking in zijn handelen.

Eén ding wordt wel duidelijk: de heilige God onttrekt zich aan al onze projecties. Altijd weer is Hij anders. Wij worden op het verkeerde been gezet. Hij is als de fameuze voetballer die met zijn fabelachtige techniek de tegenstander op het verkeerde been zet en verstoelt doet staan. Fascinerend. Alleen is dit geen spel ter verpozing en vermaak, dit is diepe ernst met een hoopgevend perspectief. Een ander verschil is dat Hij ons niet passeert. Hij neemt ons juist mee in zijn beweging.

Ondoorgrondelijk mysterie

Om al deze eigenschappen kan God ondoorgrondelijk worden genoemd: ongrijpbaar aanwezig, in volle vrijheid zijn macht aanwendend om zich te vernederen, telkens compleet anders dan onze godsbeelden en -projecties. Maar om nog een reden kan God ondoorgrondelijk worden genoemd, en daarmee fascinerend. Dat heeft te maken met de manier waarop in het Nieuwe Testament het woord 'mysterie' wordt gebruikt. Zo spreekt Jezus over de geheimen (Grieks: *mystèria*) van het koninkrijk van de hemel (Matteüs 13:11). Paulus spreekt in 1 Timoteüs 3:16 van het grote geheim (*mystèrion*) van het geloof. Ook heeft hij het over een goddelijk geheim (opnieuw: *mystèrion*) dat hij de gemeente niet wil onthouden (Romeinen 11:25).

Wat is dat geheim, dat mysterie? In Matteüs 13 heeft Jezus het over het

geheim van het koninkrijk in verband met de gelijkenissen die Hij vertelt. Het koninkrijk is als een zaad. Een deel wordt weggepikt door de vogels, een deel verstikt of verschroeit, en een deel valt in goede bodem en draagt vrucht. Zo werkt het koninkrijk iets moois uit, maar het gebeurt onder de schijn van het tegendeel, verborgen, net als bij het zaaien. Veel komt niet tot zijn bestemming. Het is vaak moeizaam zwoegen. Maar intussen breekt het nieuwe leven door. Het geloof richt zich op een verrassende uitkomst, terwijl veel ervan onzichtbaar is.

In 1 Timoteüs 3:16 wordt een oudchristelijk lied geciteerd:

Hij is geopenbaard in een sterfelijk lichaam, (letterlijk: in het vlees)
in het gelijk gesteld door de Geest,
is verschenen aan de engelen,
verkondigd onder de volken,
Hij vond geloof in de wereld,
is opgenomen in majesteit.

Waarom is dit te typeren als mysterie? Omdat het de weg die Christus ging, van vernedering naar verhoging, neerzet als de verborgen krachtbron waaruit wij leven. Hij ging door de diepste tegenstand en aanvechting heen tot in de dood, maar Hij ontving de Geest van het leven in de opstanding uit de dood. Zijn verrijzenis bewijst dat Hij door God in het gelijk werd gesteld. Zijn lijdensweg veranderde in een zegetocht, en allen bij wie Hij geloof vond zijn daarin één met Hem. Wat een wonderbaarlijke ontknoping, wat een ongedacht potentieel aan vernieuwing voor mens en wereld, wat een verborgen kracht om uit te leven! Daarin schuilt het mysterie.

In Romeinen 11 bespreekt Paulus de positie van Israël. Bij herhaling maakt hij mee dat leden van zijn eigen volk Jezus als Messias afwijzen. Tegelijkertijd ervaart hij dat het evangelie ingang vindt in de heidenwereld. Hierin heeft hij iets van Gods verborgen beleid bespeurd: ‘Een deel van Israël is onbuigzaam geworden en dat blijft zo totdat de andere volken voltallig zijn toegetreden. Dan zal heel Israël worden gered.’ Wat eerst veel vragen oproept en misschien wel het geloof aan het wankelen kan

brengen, namelijk dat mensen die het dichtst bij Jezus staan Hem niet erkennen, wordt tot een schakel in Gods plan. Door hun afwijzing is het evangelie als het ware over de rand van Israël geduwd en naar de heidenen gebracht. Daarna zal de bevrijdende boodschap overtuigend bij hen terugkeren. Zo komt tot uitdrukking dat Jezus niet alleen de Messias van Israël is, maar ook de redder voor de wereld.

Deze mysterieuze werkwijze van God past bij zijn ondoorgrondelijkheid. Paulus roept uit naar aanleiding van Gods handelen met Israël: 'Hoe onuitputtelijk zijn Gods rijkdom, wijsheid en kennis, hoe ondoorgrondelijk zijn oordelen en hoe onbegrijpelijk zijn wegen' (Romeinen 11:33). Als iets erop gericht is Hem in de weg te staan of zelfs te dwarsbomen, wordt het door God juist gebruikt als belangrijke schakel in de uitvoering van zijn reddingsplan. Hij bereikt zijn doel onder de schijn van het tegendeel. Het meest indringend wordt dit zichtbaar in het kruis van Jezus: teken van afkeer van de kant van de mensen, door God gemaakt tot basis van de verzoening. Zo werkt Hij nog steeds: onder de schijn van het tegendeel. Fascinerend.

Ontzag, ontroering, aanbidding en daadkracht

Hoe vertaalt deze fascinatie voor God zich in onze relatie tot Hem? Allereerst motiveert ze ons om ontzag voor Hem te hebben. Eerder al gebruikte ik het woord 'vrees'. In de tale Kanaäns wordt gesproken van de 'vreze des Heeren'. Die bevat het element van beduchtheid voor zijn ongrijpbare grootheid, zijn overweldigende macht, zijn heiligheid en ondoorgrondelijkheid. Maar die beduchtheid is in de termen 'vrees' en 'ontzag' vermengd met vertrouwen, vanwege zijn nabijheid, zijn verrassende genade en trouw.

Verder brengt de fascinatie voor God ontroering teweeg. Je kunt ervan vol schieten dat God zijn liefdevolle trouw bewijst in zijn creativiteit, zijn vindingrijkheid, de verrassende openingen die Hij biedt. Hij is het waard dat wij daarover mediteren en ons in de ontroering over Hem verwonderen. Wij mogen onszelf gelukkig prijzen dat wij Hem leren kennen als een fascinerende God. Ontroering typeert de relatie met God als teer. Er komt fijngevoeligheid bij kijken als we omgaan met God.

Fascinatie leidt ook tot aanbidding. Aanbidden is niet identiek aan bidden. Bidden heeft te maken met je aan God toevertrouwen en belangrijke zaken van Hem afsmeken. Aanbidding is lofprijzing, *worship*, zijn grootheid uitzeggen, woorden tekortkomen om recht te doen in wie Hij is. Het heeft ook iets van geestvervoering, extase. Het is reiken naar Gods werkelijkheid die je verstand te boven gaat.

Ten slotte mag de fascinatie uitmonden in daadkracht. Als je zo’n fantastische God hebt, weet je je gesteund om de weg van gerechtigheid en liefde te gaan in je omzien naar je naaste medemensen. Onze meditatie en ons gebed kunnen niet het eindpunt vormen. Dan worden ze tot een dodelijke zelfgenoegzaamheid, waarin we de concrete naaste in armoede verwaarlozen, aldus Chris Wiman in *Mijn heldere afgrond* (2016, 95). Dan is het of Christus ons toeroept: hoepel op met je mysterie, ga wat *doen*. Dit wil niet suggereren dat fascinatie daadkracht in de weg staat. Wel dat fascinatie zonder dadendrang ongerijmd is. Gezonde fascinatie voor God geeft een impuls om in actie te komen, geïnspireerd door de wonderlijke liefde van God.

12. Toepassingen

In het voorgaande heb ik de interactieve omgang tussen God en mensen centraal gesteld in de doordenking van het evangelie. Dat was verbonden met de pretentie dat aandacht voor de relatie met ons die God beoogt cruciaal is om het evangelie goed te verstaan. In het nu volgende laatste hoofdstuk wil ik nagaan wat deze theologie van Gods interactieve bewoogenheid voor invloed heeft op allerlei processen in het dagelijkse leven. De hoofdstukken 1 en 2 over de liturgie en de preek, die daar functioneren als een opmaat naar de theologie van Gods interactie, kunnen ook worden opgevat als toepassing, maar dan intern, als deel van de praktische theologie. Nu kijken we breder. Ik beperk me daarbij tot onze persoonlijke existentie, de kunst en de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen. Andere thema's, zoals Israël, sport, erotiek, onderwijs, zorg en duurzaamheid, laat ik liggen, niet omdat die minder belangrijk zouden zijn, maar omdat het me er slechts om gaat de relevantie te laten zien van de door mij voorgestelde theologie. Daarvoor heb ik aan de drie gekozen thema's genoeg.

1. *Onze existentie*

Jezelf vernederen voor God

Als het gaat over onze existentie is het eerste waar de persoonlijke relatie tot God om vraagt dat wij ons voor Hem vernederen. Deze verhouding tot de Eeuwige heeft ook gevolgen voor onze relatie tot onze medemensen. In onze cultuur is dat een contra-intuïtieve optie. Daar geldt het inzicht dat je om sterk en weerbaar te zijn een goed werkend gevoel van eigenwaarde moet ontwikkelen. Dat lijkt in strijd met jezelf vernederen. Laten we eerst kijken op welke Bijbelplaatsen 'jezelf vernederen voor God' is gebaseerd. Daarna kom ik terug op de relatie tot ons gevoel van eigenwaarde.

In Matteüs 23 geeft Jezus af op de praktijken van de godsdienstige leeraars, die zichzelf laten voorstaan op hun gezaghebbende positie. Maar Jezus keert de rollen om: 'De belangrijkste onder jullie zal jullie dienaar

zijn. Wie zichzelf verhoogt zal worden vernederd, en wie zichzelf vernedert zal worden verhoogd’ (vs. 12).

In Lucas 14 vertelt Jezus een gelijkenis over het azen op de ereplaatsen door gasten aan het diner op een bruiloft. Je kunt beter de minste plaatsen kiezen en door de gastheer worden uitgenodigd meer naar voren te komen. ‘Want wie zichzelf verhoogt zal worden vernederd, en wie zichzelf vernedert zal worden verhoogd’ (vs. 11).

De bekende gelijkenis van de farizeeër en de tollenaar (Lucas 18:9-14) werkt deze houding nog verder uit. Beiden gingen naar de tempel om te bidden. De farizeeër dankte God dat hij zo goed was terechtgekomen, dat hij niet was als roofzuchtige, onrechtvaardige of overspelige mensen en ook niet als die tollenaar. De tollenaar daarentegen bleef op een afstand en durfde zijn ogen niet eens op te heffen. Hij bad: ‘God, wees mij, zondaar, genadig.’ Commentaar van Jezus: deze tollenaar ging gerechtvaardigd naar huis, maar die farizeeër niet. En dan opnieuw dat refrein: ‘Want wie zichzelf verhoogt zal worden vernederd, en wie zichzelf vernedert zal worden verhoogd.’

Jakobus is kritisch op een houding waarin mensen zich laten leiden door wereldse hartstochten. Hij citeert Spreuken 3:34: ‘God keert zich tegen hoogmoedigen, maar aan nederigen schenkt Hij zijn genade.’ Hij geeft een variatie op het refrein dat we eerder tegenkwamen: ‘Vneder u voor de Heer, dan zal Hij u verheffen’ (4:10).

Petrus benadrukt dat we in de omgang met elkaar altijd de minste moeten willen zijn. Dat doet hij in het verband met zijn aanwijzingen voor de leidinggevendenden in de gemeente. Zij mogen zich niet heerszuchtig opstellen. Daarvoor beroept hij zich op dezelfde tekst uit Spreuken 3. Dat leidt tot de oproep: ‘Onderwerp u dus nederig aan Gods grote macht, dan zal Hij u op de bestemde tijd verheffen’ (1 Petrus 5:1-6).

Dat deze houding van nederigheid ons past tegenover God betekent niet dat Hij zich op zijn verhevenheid laat voorstaan. Integendeel: Hij is zelf de God die zichzelf heeft vernederd. Hij heeft zich verbonden aan een slavenvolk en zei: ‘Ik ben de Heer, jullie God’ (Exodus 20:1). De Zoon daalde in mensengestalte tot ons af. Die vernederde zich tot de dood aan het kruis. ‘Daarom heeft God Hem hoog verheven’ (Filippenzen 2:6-9). De weg

van vernedering en verhoging past ook bij God zelf in de relatie die Hij met ons aangaat.

Leidt deze houding niet tot een soort minderwaardigheidscomplex? Mag je niet voldaan zijn over het feit dat je dingen goed hebt afgehandeld? Mag je niet blij zijn dat je goed bent terechtgekomen? En mag je daar God niet voor danken? En is het niet heel nuttig als die geslaagde ondernemingen een impuls geven aan je zelfvertrouwen? Ik denk dat het hier allemaal niet om gaat. Het gaat erom dat je je er niet op laat voorstaan tegenover God. Dan laat je je er ook niet op voorstaan tegenover je medemens. Dan kijk je niet op de ander neer, maar laat je die in zijn of haar waarde. Dat is precies waar de theologie van de persoonlijke relatie toe wil leiden.

Wat betekent dat voor je gevoel van eigenwaarde? Dat je je daarvoor niet afhankelijk maakt van het oordeel van anderen en dat je daarvoor ook geen opgepoetst zelfbeeld nodig hebt. Je eigenwaarde ontleen je aan de genadige gezindheid van God die jou aanvaardt met je gebreken. Dat maakt je veel minder kwetsbaar. Het maakt je vrij van het oordeel van anderen, en je kunt onbevreesd je eigen beperkingen onder ogen zien. Dit is niet iets wat je je automatisch eigen maakt wanneer je gelooft. Het blijft een kwestie van je leven lang leren.

Zonde als schending van de relatie

Als je via google.nl op 'zonde' zoekt, valt op dat de antwoorden die door kunstmatige intelligentie zijn gegenereerd vooral de nadruk leggen op 'overtreding van goddelijke wetten'. In de dogmatiek van Gijsbert van den Brink en Kees van der Kooi (2012) daarentegen speelt de betekenis 'overtreding van het gebod' bij de behandeling van 'zonde' (270-292) maar een ondergeschikte rol. Veel meer nadruk valt op zonde als opstand tegen God, vertrouwensbreuk, verbondsbreuk, relatiebreuk, zelfhandhaving, argwaan tegen Gods goedheid, de medemens schade doen, vervreemding van elkaar, de relationele verbondenheid geweld aandoen, pervertering van de omgeving, doorgang verlenen aan het kwaad, elkaar tergen en klein maken, elkaar kwaad doen, negatief reageren op God die zich tot de mens wendt.

Is er dan iets mis met de typering van zonde als overtreding van Gods

gebod? Op zichzelf genomen niet, maar er ligt een misverstand op de loer. ‘Overtreding van Gods gebod’ wordt gemakkelijk opgevat als ‘niet doen wat moet’ (gebod) en ‘doen wat niet mag’ (verbod). Dat is dan zonde. Moralisering van de zonde kun je dat noemen. Maar dat is niet de manier waarop de Bijbel over zonde spreekt. Die andere manier van de Bijbel heeft alles te maken met de theologie van de relatie in liefde die ik bepleit.

Wat is de kern van Gods gebod? Het Nieuwe Testament leert in de evangeliën en de brieven dat dit de liefde tot God is en tot de naaste. Dit is een volop relationele zaak. Zonde is dat we God tekortdoen en dat we onze naaste tekortdoen door hun geen liefde te geven. En liefde is hier niet een gevoel, dat kun je moeilijk gebieden, maar een activiteit. ‘Liefhebben’ is liefde bewijzen. ‘De liefde doet de naaste geen kwaad’, schrijft Paulus in Romeinen 13:10. Dat is negatief geformuleerd, conform de verbodsvorm van de meeste van de Tien geboden: ‘Gij zult niet...’. Positief geformuleerd betekent dit: gij zult aan de ene ware God toegewijd zijn en uw naaste goed doen. Daarmee blijven we ver weg van het niveau van wat moet en wat niet mag.

Het is zelfs zo dat Paulus schrijft: ‘alles mag’. In de NBV²¹ staat het zo: ‘Alles is mij toegestaan’ (1 Korintiërs 6:12; 10:23). De vertaling interpreteert dat zo, dat ze eraan vooraf laat gaan: ‘U zegt:’. Die woorden staan in de brontaal niet, maar geven de bedoeling vermoedelijk juist weer: het is de hoofdstelling van zijn tegenstanders. Het opvallende is dan toch dat Paulus deze stelling niet bestrijdt, maar aanvaardt: ‘Zeker, alles is mij toegestaan’. Hij voegt er alleen iets wezenlijks aan toe: ‘maar niet alles is goed voor u’, ‘maar ik mag me door niets laten beheersen’, ‘maar niet alles is opbouwend.’ Die toevoegingen geven aan dat er een dieper niveau is dan wat moet en niet mag. Het gaat om ons welzijn, dat we niet gevangen raken in van alles dat ons beheerst, en dat we gericht zijn op de opbouw van mensen en van Gods geloofsfamilie. In 1 Korintiërs 10:24 voegt hij eraan toe: ‘Wees niet op uzelf gericht, maar op de ander.’ Dat is bij uitstek relationeel.

Als zonde bestaat in overtreding van Gods gebod, gaat het om de overtreding van dit gebod: de relatie die God met je legt op waarde te schatten en te onderhouden, en betrouwbaar en hulpvaardig te zijn voor je naaste,

in dienende liefde. Onze schuld bestaat niet in allerlei daden en nalatigheden waarin we niet gedaan hebben wat van God moet en toch gedaan hebben wat van God niet mag. Onze schuld is dat we God en onze naaste tekort hebben gedaan. Gods verzoeningsbereidheid hoeft dan ook niet de hobbel te nemen dat Hem eerst alles wordt vergoed wat wij fout hebben gedaan. Tot in haar diepste ernst is zonde vijandschap tegen God. Vijandschap is relationeel. Die vijandschap manifesteert zich op het gruwelijkst in de kruisiging van Gods Zoon. In die duisternis komt de zonde in haar grootste verschrikking aan de oppervlakte. Maar die relatiecrisis heeft God op een verbluffende manier doorbroken.

Hechting

De hechtingstheorie stelt dat mensen zich ontwikkelen in de context van emotioneel betekenisvolle relaties. Door veel onderzoek is deze psychologische theorie bevestigd en ook verfijnd. De primaire verzorger in de vroege kindertijd, meestal de moeder, speelt een sleutelrol. De interactie tussen de verzorger en het kind kan leiden tot diverse hechtingsstijlen. De reden dat ik er aandacht aan geeft, is dat die hechtingsstijlen bij gelovigen doorwerken in hun perceptie van God en zo in hun ervaren relatie tot God.

Nu gaat het mij hier niet om de vraag hoe de perceptie van God, het godsbeeld, wordt beïnvloed door de opvoedingsrelatie. Dat laten we liever over aan godsdienstpsychologen, zoals Hanneke Schaap-Jonker (2021). Wel gaat het mij, omgekeerd, om de vraag welke theologische perceptie van God het beste past bij onze natuurlijke behoefte aan veilige hechting. Daartoe zetten we eerst de vier onderscheiden hechtingsstijlen op een rij.

De eerste is de veilige hechting. Die ontstaat wanneer de verzorger op belangrijke momenten gewoon beschikbaar is en er vertrouwen kan groeien. De tweede is de gepreoccupeerde hechting. Die kan tot uiting komen in zich vastklampen en claimend gedrag. De verzorger is kennelijk op belangrijke momenten voor het kind afwezig. De derde is de afwijzende of vermijdende hechtingsstijl. Het kind keert de verzorger de rug toe, niet angstig maar eerder boos. En de vierde manier is de angstige hechtingsstijl. Die heeft vaak te maken met traumatische ervaringen, zoals misbruik

en verwaarlozing.

Zoals gezegd: gelovigen zien God ook als hechtingsfiguur. Daarbij kan sprake zijn van veilige hechting, maar ook van gepreoccupeerde hechting, een claimende houding richting God, of angst voor God. De hechtingsstijl die in de opvoeding ontwikkeld is, werkt daarin door. Maar de vraag die ons bezighoudt is: welke God, theologisch gesproken, past het beste bij onze behoefte aan veilige hechting, aan de vertrouwensrelatie waarin de mens kan opbloeien? Dat is, eenvoudig gesproken, een vertrouwenwekkende God. Dat is de God die vanaf het begin eropuit is ons voor zich te winnen en een basis te leggen voor onze ontplooiing als zijn kinderen; de God voor wie je niet bang hoeft te zijn, al sluit dat ontzag voor Hem niet uit, de God bij wie je niet onzeker hoeft te zijn of Hij wel om je geeft en aandacht voor je heeft.

Hier biedt de theologie van de liefdevolle relatie het gewenste perspectief. De God die ons tegemoet treedt is niet een God die eerst voorwaarden stelt waaraan moet worden voldaan voordat Hij zich genadig aan ons bekendmaakt; niet de God die eerst een transactie moet uitvoeren in de relatie van de Vader en de Zoon om zich over ons te kunnen ontfermen. Hij is de God die van aanvang af ons opzoekt en met ons in relatie treedt. En de God die, wanneer de mensen op een schandalige manier zijn Zoon de dood in jagen, onbegrijpelijk toch aan ons vasthoudt en de dood van zijn eigen Zoon aanvaardt als offer voor onze zonden, door zijn Zoon te zien als onze Plaatsbekleder.

Is het theologisch legitiem om zo te redeneren vanuit onze natuurlijke behoeften naar wie God is? Het dunkt me van wel. Hij heeft ons immers gemaakt als zijn evenbeeld om op Hem te lijken (Genesis 1:26)? Dat betekent, volgens de meest verbreide theologische uitleg, dat wij relationele wezens zijn die vanuit de relatie met God ook aan elkaar verbonden zijn. De gelijkenis tussen God en mens wettigt het aannemen van een analogie tussen primaire opvoeders en kinderen enerzijds, en God en zijn kinderen anderzijds. Geloven hangt samen met gehechtheid aan God. En Hij is het die daarvoor de mogelijkheden creëert als primaire betrouwbare verzorger.

2. Kunst

Kunst als communicatie

We gaan nu over naar een ander werkelijkheidsgebied: van de eigen existentie naar de kunst. Kunst – in welke vorm dan ook, beeldende kunst, muziek, literatuur – is communicatief. Volgens Lodewick et al. (1975, 8) kan op kunst de volgende definitie worden toegepast: ‘Kunst is het scheppen van een nieuwe, een geïntensiveerde werkelijkheid, die ons overtuigt en ontroert, en die blijvende waarde bezit.’ Overtuigen en ontroeren is iets dat kunst met ons doet. Dat veronderstelt dat er een communicatieve relatie wordt gelegd. Er vindt een interactie plaats tussen het kunstwerk en het publiek of de lezer.

‘Overtuigen en ontroeren’ getuigt niet van een doorsnee relatie. Zo heeft ‘overtuigen en ontroeren’ een plek in religieuze ervaringen. Wie tot geloof komt in Jezus Christus ervaart het evangelie als een boodschap die hem of haar overtuigt en ontroert, naast: beschaamt en verblijdt. Is er een verband tussen kunst en het evangelie? Dat hoeft niet maar dat kan wel. Het hoeft niet. Kunst kan ook het grote geld dienen, of de eeuwige roem. Of kunst wordt beschouwd als waarde in zichzelf, *l’art pour l’art*. In dat geval wordt kunst zelf het hoogste doel en benadert het zelf de status van religie.

Kunst dient eigenlijk altijd een waarde die als iets hogers wordt beschouwd. Bij kunst als waarde in zichzelf is dat bijvoorbeeld de schoonheid. En bij kunst als middel tot een doel: bijvoorbeeld rijkdom of roem. Zo kan kunst ook in dienst staan van de betekenis van God.

Wat ik bij kunst ervaar is, dat er een min of meer geslaagde poging wordt ondernomen om het ongrijpbare te vatten. Dat ongrijpbare kan de essentie van het leven zijn, een stemming, een sfeer of een uniek moment. Dit ongrijpbare wordt, meer of minder geslaagd, vereeuwigd. Die vereeuwiging is een religieus moment. Ze brengt ons in relatie met de eeuwige God, veelal impliciet, óf ze wordt beschouwd als substituut voor het overtuigd en ontroerd zijn door de eeuwige God.

Hier komen ‘overtuigen’ en ‘ontroeren’ weer om de hoek kijken. Waarvan overtuigt een kunstwerk? Waarom ontroert het? Ik vermoed dat het

antwoord ligt in de vereeuwiging van het ongrijpbare. Als een kunstwerk in de beleving van de waarnemer iets ongrijpbaars weet te vatten, overtuigt het en ontroert het. Dan is het geslaagd.

Hoe kan kunst in verbinding staan met God? Op de manier van de verwijzing, de herinnering, het getuigenis. Het eeuwigheidsbesef dat een kunstwerk oproept, wijst heen naar het bewustzijn van de ontzaglijke, ongrijpbare grootheid van God. Naast het eeuwigheidsaspect leidt het kunstwerk ons ook naar Gods concreetheid. Het ongrijpbare, vereeuwigde aspect wordt zichtbaar, hoorbaar of anderszins ervaarbaar gemaakt in het artistieke product. Dit is een parallel van de concreetheid waarmee God in ons leven verschijnt door de persoon van Jezus Christus, gekruisigd, gestorven en opgestaan. Ook dit gebeurt doorgaans impliciet via het goede verstaan van de niet bewust bedoelde, maar wel aanwezige analogie.

Naast de relatie met de ontvanger die het tot zich neemt, heeft het kunstwerk dus nog een relatie: met een hogere waarde, met God, een relatie die via de waarnemer loopt. Op dit punt komt de theologie van de interactieve relatie in het vizier. De intense, liefdevolle relatie die God met ons legt verheft kunst tot getuige van zijn eeuwige grootheid. Een minder positieve relatie is ook mogelijk: het kunstwerk als schreeuw die uiting geeft aan angst en gemis. Ook dat refereert aan de Eeuwige in de vraag: God, waar bent U? En zo impliciet naar zijn onmisbare betekenis.

Het kruismotief in de kunst

Mijn aandacht voor het kruismotief in de kunst is ingegeven door de verbinding die ik zoek met de theologie. Een volledige analyse zou veel breder moeten zijn, maar ik beperk me tot een significant detail. Het gaat me om een impressie, een eerste aanzet.

Het kruis van Christus heeft een prominente plaats in de kunst, voornamelijk in de religieuze kunst. Dat is kunst die met opzet naar God verwijst. Denk aan de vele devotie uitstralende schilderijen van Christus aan het kruis, en aan de *Matthäus Passion* van Johann Sebastian Bach. Die hebben vanzelfsprekend de religieuze functie om de aandacht van de gelovigen op Jezus' betekenisvolle levenseinde te wijzen. Maar de strekking gaat verder. Velen die niet geloven kunnen met tranen in de ogen naar het

muzikale lijdensverhaal van Bach luisteren. Zijn werk overstijgt de religieuze functie die het van oorsprong had. Mensen horen er een sublieme vertolking van lijden, eenzaamheid, verdriet en menselijk falen in.

Uitbeeldingen en verklankingen van de kruisiging van Jezus hebben iets universeels, ook buiten de sfeer van de godsdienst. Ik denk aan de roman *Mijn naam is Asjer Lev*, van Chaim Potok (1985). Hij beschrijft hoe een orthodoxe Joodse jongeman met een uitzonderlijk talent ertoe komt het lijden van zijn moeder te schilderen met behulp van het kruismotief. Nergens in zijn eigen Joodse traditie vond hij de esthetische vorm om een schilderij in te gieten van uiterste kwelling en angst. Hij vond het in het afgepeigerde gezicht van de Christusfiguur op veel schilderijen van de kruisiging. Zijn moeder stond altijd in spanning voor het raam op de uitkijk of haar man wel veilig terug zou keren en of haar zoon thuis zou komen. ‘Ik heb een kruis gemaakt van ons huiskamerraam en ik heb jou eraan gehangen om de wereld te laten zien wat mijn gevoelens zijn, wat ik voel omtrent jouw wachten, jouw angst, jouw kwellingen. Begrijp je het, Mama?’ (277). Het is de kunstenaar in de roman op een storm van kritiek komen te staan, allereerst vanuit zijn eigen gemeenschap, maar ook vanuit de kerk. Tegelijk waren velen erdoor gefascineerd. Het kruis als universeel symbool van diep menselijke lijden.

Soms is het nog meer. De Belgische kunstenaar Albert Servaes (1883-1966) heeft de kruisweg uitgebeeld in houtskooltekeningen die na veel omzwervingen zijn ondergebracht in de Abdij Koningshoeven bij Tilburg. Ze vallen op door hun rauwheid en wreedheid. Ze dateren van 1919 en zijn geïnspireerd op de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. Het lijden is van al zijn verhevenheid en voorbeeldigheid ontdaan. In deze voorstellingen van de kruisiging komt niet alleen het peilloze lijden tot uitdrukking, maar ook de pure wreedheid en het onrecht die Jezus zijn aangedaan. Ze roepen de vraag op hoe het mogelijk is dat iemand zo veel leed wordt toegebracht. Al vrij snel na de plaatsing van de kruisstatie in het kerkje van Luithagen werd er een veroordeling over uitgesproken en moest het op last van het Vaticaan worden verwijderd. Inmiddels is het erkend als Nederlands cultureel erfgoed.

Hoe sluit deze perceptie van het kruis in de kunst aan bij de interactie-

ve interpretatie van de betekenis van het kruis in mijn theologie? Doordat ook in die theologie alle aandacht uitgaat naar het onrecht, de wreedheid en het door mensen aan Jezus aangedane lijden. Het kruis wordt niet geïnstrumentaliseerd tot vooraf vastgestelde prijs die Jezus aan God moest betalen om aan onze schuld te voldoen en zo de weg vrij te maken tot onze redding. De interactie tussen Jezus en de mensen en de navrante ontknoping daarvan staan centraal. De theologie voegt daar op grond van het evangelie de reddende betekenis aan toe: in het kruis erkent en doorleeft Jezus plaatsbekledend onze verschrikkelijke reactie op de uitgestoken hand die God in Hem aan ons bood, en zo verzoent Hij ons met God. Maar de kunst sluit aan bij het historische dieptepunt dat in die kruisiging is bereikt.

3. *Politiek en maatschappij*

Correctie op het kapitalisme

Ons laatste aandachtsveld is de politiek-maatschappelijke situatie en wat een relationele theologie daarin kan betekenen. Eerst verhouden we ons tot het kapitalisme als economisch systeem, vervolgens staan we stil bij de polarisatie, daarna bij kunstmatige intelligentie, om te eindigen bij onze opvattingen over geluk als politiek-maatschappelijke drijfveer.

Het hoofddoel van het kapitalistische systeem is winst maken met kapitaal. Een belangrijke rechtvaardiging is dat materiële welstand een belangrijke voorwaarde is voor geluk. Dit leidt tot een ideologie die de absolute autonomie van de markten en van de financiële speculatie verdedigt. Lans Bovenberg en Paul van Geest betogen in hun studie over de raakvlakken van economie en theologie, *Kruis en munt* (2021), dat Adam Smith (1723-1790), grondlegger van het liberalisme en vader van de moderne economie, nog een balans verdedigde tussen zelfliefde en vrijheid aan de ene kant, en naastenliefde aan de andere. Deze opvatting heeft een lange voorgeschiedenis die terugreikt tot de vroege kerk. Augustinus (354-430) keerde zich tegen hebzucht en achtte het gevaar reëel dat handelaars te veel vertrouwden hun eigen slimheid. Toch sloot hij niet uit dat zij de juiste prijs voor goederen betalen en verkopers erop wijzen dat zij iets te

goedkoop aanbieden. Ook voor Thomas van Aquino (±1225-1274) stond het algemeen welzijn centraal en niet het eigen voordeel. Johannes Dus Scotus (1266-1304) verdedigde dat vrijwillige transacties het element van naastenliefde bevatten zoals die tot uitdrukking komt in de stelregel 'Behandel de ander zoals je zelf behandeld wilt worden.' Hetzelfde geldt voor Johannes Calvijn (1509-1564). Economische relaties waren in zijn optiek vóór alles sociale relaties waarin liefde en rechtvaardigheid bepalend moeten zijn.

Bij veel volgelingen van Adam Smith is de notie van gerechtigheid en naastenliefde verloren gegaan. Eigenbelang en naastenliefde werden tegenover elkaar gezet. Het mensbeeld werd individualistisch, relaties raakten uit het zicht. Overheid en ethiek hadden geen corrigerende invloed meer op de markt. Zelf pleiten de auteurs ervoor economie op te vatten als een sociale praktijk waarin mensen niet alleen als consumenten maar vooral als relationele wezens worden gezien. Dit leidt tot een correctie op het kapitalisme.

Het is niet moeilijk in te zien hoe een relationele theologie hier steun aan biedt. De verlossing is niet primair een transactie tussen de Vader en de Zoon waarin belangen moeten worden veiliggesteld, maar vanaf het begin een activiteit waarin het heil van de ander wordt gezocht, zelfs al geldt dat die dat niet waardig is. Dat is een belangrijke inspiratiebron voor de manier waarop we handel drijven en voor de waarden die wij daarin respecteren. Het heeft de pausen Franciscus en Leo XIV in het spoor van diverse voorgangers gebracht tot pleidooien voor hulp aan de armen. In de jongste apostolische exhortatie *Dilexi te* (2025), over de liefde tot de armen, onderstrepen beiden het belang van respect en zorg voor de armen en van een verandering van mentaliteit. Een comfortabel leven is niet normaal wanneer het ons ter beschikking staat, alsof we dat nodig hebben om gelukkig te zijn. Dat te denken leidt tot een levensvisie waarin het vermeederen van rijkdom en sociaal succes centraal staan, ook als dat ten koste gaat van de zwakkeren, die door het politiek-economische systeem worden benadeeld. De solidariteit is dan zoek.

Polarisatie

Het probleem hoeft niet te worden uitgelegd: groepen mensen met verschillende ideeën en waarden komen steeds meer tegenover elkaar te staan. Het effect van sociale media hierop is evident. Die zorgen ervoor dat je precies die onderwerpen en standpunten onder de aandacht krijgt waarvoor je belangstelling is gebleken in de automatische registratie van je selecties. Daar worden algoritmes op losgelaten. Gebruikers van de media versterken daarmee hun eigen meningen en verleren het die te toetsen aan de zienswijze van anderen. Het effect in de politiek is dat posities steeds extremer zijn geworden en dat de bereidheid tot samenwerking is afgenomen. Extreme partijen blijven grote aantrekkingskracht houden en de onderlinge bejegening wordt grover. Gemeenschappelijke waarden die nodig zijn om een democratie in stand te houden, zoals gelijkwaardigheid, gerechtigheid en respect, worden nu gemist. De democratie staat dan ook onder grote druk.

Dat is anders dan in de tijd van de verzuiling. Je had toen vier zuilen, de liberale, de protestantse, de rooms-katholieke en de socialistische. Ook die versterkten de overtuiging van de juistheid van hun eigen meningen door het rondzingen van vertrouwde argumenten. Ook daar ontstonden bubbels. Toch was de meningsvorming minder extreem en de bereidheid tot samenwerking veel groter. Een van de oorzaken is ongetwijfeld dat mensen minder individualistisch waren. Politieke partijen hadden hun eigen achterban die hun trouw bleef: de mensen van hun eigen zuil. Tegenwoordig binden mensen zich niet, maar laten ze zich leiden door wie hun het meest overtuigt. Dat nodigt de partijen uit om met hun publieke campagnes op te vallen met uitdagende standpunten. En vaak worden politieke debatten in de Tweede Kamer al gebruikt als campagnemateriaal.

Vanuit de theologie van de interactie doet dit polarisatieproces afbreuk aan het menszijn. De waardigheid van iedere mens is gebaseerd op de schepping door God als zijn evenbeeld, maar niet alleen daarop. Immers, door de menselijke zonde kunnen aan iedereen allerlei verwijten worden gemaakt. De ene mens kan als slechter, boosaardiger, onzedelijker, verwerpelijker, hinderlijker worden beschouwd dan de andere. Het spreekwoord ‘De pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet’ kan hier niet veel nega-

tiviteit richting anderen wegnemen. Zonde is immers van dien aard, dat mensen die ermee behept zijn de neiging hebben zichzelf te rechtvaardigen en anderen de schuld te geven van wat er mis gaat.

De menselijke waardigheid is daarom niet alleen gebaseerd op de schepping als Gods evenbeeld. Ze wordt gedragen door de menswording van de Zoon, waarin God zich aan de in zonde gevallen mensen gelijk maakt en hen genadig bejegent. In de menswording ontfermt Hij zich over de mensheid. Geen persoon is minder dan een ander. Juist met de minsten, de armen, de kansarmen, de gemarginaliseerden, mensen op de vlucht, vereenzelvigt Hij zich, aldus de apostolische exhortatie van Leo XIV waarover we het al eerder hadden. Mensen die anders zijn dan wij zijn niet minder.

Dat vraagt erom dat wij bruggen bouwen naar mensen met andere gewoonten en andere waarden en opvattingen. Het betekent dat we de ongemakkelijke weg kiezen van toenadering naar anderen die anders zijn. Dat heeft God ook gedaan. Wij danken daar zijn aandacht aan. Wij mogen leven in het licht van zijn welwillendheid en geduld. Dat is een aansporing om dat ook naar anderen in praktijk te brengen.

Kunstmatige intelligentie

Eind 2022 werd kunstmatige intelligentie (AI, ofwel artificiële intelligentie) vrij beschikbaar. Een wereld aan nieuwe mogelijkheden opent zich: van zoekmachine tot data-analyse, van adequate vertaling uit vele talen tot schrijven van teksten over ongeveer alle onderwerpen, van medische diagnoses tot medische en juridische adviezen, van technische en redactionele ontwerpen tot aanbevelingen voor bedrijfsvoering en bij persoonlijke problematiek; kortom, de universele probleemoplosser. De zogeheten chatbots creëren echter ook problemen. Ik ga voorbij aan de milieubelasting door het intensieve gebruik van elektriciteit en water, en de spanningen bij personeelsleden die vrezen dat hun baan op de tocht staat. Ik vraag aandacht voor een gevaar en voor enkele tekortkomingen.

Het gevaar zit in een kwaliteit. Een chatbot is goedkoop en wekt de suggestie dat hij je echt begrijpt, alsof je contact hebt met een intelligent persoon. Daar zit de verleiding in dat je je daaraan gaat toevertrouwen en

blindelings op de kunstmatig gegenereerde voorstellen afgaat. De gemakzucht waarmee mensen op een chatbot terugvallen leidt tot verlies aan creativiteit en originaliteit. Bovendien kan deze neiging tot heilloze uitkomsten leiden. Ik las van juridische claims voor bedrijven die zich op foutieve AI-informatie baseerden; en van zelfmoorden door jongeren die zich door hun chatbot lieten adviseren.

Geertjan Zuijdwegt en Yke Bauke Eisma wijzen in hun artikel in *Wapenveld* (2025) op twee tekortkomingen, een technische en een structurele. De technische is gewoon dat kunstmatige intelligentie niet alles weet en dat je haar altijd moet controleren, net als gewone mensen. Zij noemen het voorbeeld dat de chatbot zijn eigen onzekerheid niet herkende en een verhaal ophing dat de indruk wekte op feiten gebaseerd te zijn die echter niet altijd reëel waren. Beide auteurs relativeren dit euvel. Gisteren vertoonde AI deze mankementen, maar vandaag of morgen is er al een nieuwe generatie chatbots actief die deze tekorten hebben overwonnen. Dat is ook het voorbehoud bij de laatste twee voorbeelden in de vorige alinea.

Het structurele probleem is ernstiger en principieel onoplosbaar. Dat is dat chatbots zich altijd baseren op de heersende opvattingen. Ze bevestigen daardoor de gangbare mening. Dat heeft twee oorzaken. De eerste is de datavoorraad die aan de reële wereld wordt ontleend. Wat daar *communis opinio* is, vertaalt zich door in het artificiële oordeel. Ten tweede doen de verantwoordelijke bedrijven, zoals OpenAI, daar nog een schepje bovenop. Die willen controversiële uitkomsten vermijden, om niet zelf te worden gediskwalificeerd. Dat heeft ten gevolge dat wetenschappelijke theorieën als waar worden voorgesteld, terwijl levensbeschouwelijke posities als subjectief worden gepresenteerd. Het gevolg hiervan is, dat de diversiteit aan opvattingen en de discussies daarover afnemen; ons denken wordt steeds meer eenheidsworst.

Wat heeft de relationele theologie van de liefde hierover te zeggen? Het moge duidelijk zijn dat kunstmatige intelligentie zich aandient als alternatief voor menselijke inzet en menselijke interactie. Dat gaat ten koste van individualiteit, creativiteit en originaliteit. Intermenselijke contacten en het besef als mensen op elkaar aangewezen te zijn, worden minder. Dit

doet afbreuk aan de essentie van het menszijn. Relationaliteit, elkaar tot een hand en een voet zijn, dienstbaar samen sterk zijn, het wordt beconcurrereerd door AI. We hebben elkaar minder nodig, denken we. Met als gevolg: mentale afvlakking.

De relatie met God komt ook ter discussie te staan. Als de relatie met God wordt voorgesteld als waarde voor ‘sommigen’, wordt daarmee de waarheidsclaim ervan afgezwakt. God gaat in de mens Jezus Christus een relatie met de mensen aan en geeft hen aan elkaar om elkaar te dienen, zoals en omdat de Mensenzoon Jezus zelf gekomen is om te dienen en zijn leven voor ons te geven om ons te bevrijden uit ons isolement. De menswording van de Zoon brengt de essentie van menszijn aan het licht.

Geluk

Kapitalisme, polarisatie, AI, het draait allemaal om geluk. Veel geld vergaren maakt een onbezorgd leven mogelijk. Polarisation komt voort uit angst je eigenheid te verliezen, je niet thuis te voelen, niet veilig te zijn. AI maakt het leven gemakkelijk, alle informatie bij de hand, een handzame steun bij moeilijke vragen, en goedkoop. Gemak dient de mens. Zo organiseren we ons eigen geluk en staan we het tegelijkertijd in de weg. Wie veel bezit heeft veel zorgen; kapers op de kust: mot, roest, dieven, beursval, bankroet. Tegenstellingen en dreigen met verbaal of fysiek geweld maken het leven onveilig. Gemak betekent ook verlies aan uitdaging, wat het leven eentonig maakt. Het zet druk op het sociale leven. Je hebt elkaar minder hard nodig. Dat leidt tot vereenzaming. Het tegendeel van geluk.

Psalm 112 wijst een andere weg. ‘Gelukkig de mens die ontzag heeft voor de HEER en hartenlust in zijn geboden.’ Als je te veel bezig bent met het organiseren van je eigen geluk, glipt het tussen je vingers door. Dat vraagt gerichtheid op God, toewijding aan Hem met vrees en liefde. Niet geluk is dan nummer één, maar God. Dan ontvang je een gezegend leven: overvloed, een goede naam, je bent een licht in het duister (vs. 4), je straalt genade, liefde en rechtvaardigheid uit. Dat is pas een mooi leven. Je eist het niet op, je krijgt het in de schoot geworpen. Is het leven nooit moeilijk? Erg moeilijk kan het zijn. Maar die moeite leidt ergens toe.

Zo’n leven straalt ook af op anderen. Je wordt vrijgevig (vs. 5) en gul

voor de arme mensen (vs. 9). Je bent dus niet alleen gericht op God, maar ook op je medemens in nood. Die twee horen bij elkaar. Want we kennen God als degene die zich richt op mensen in nood, dat doet Hij als geen ander. In Jezus Christus is Hij onze naaste geworden. En Hij is het licht voor de wereld. En wij zijn ook een licht in het donker.

Valt je dan alleen waardering ten deel? Nee, er zijn ook vijanden (vs. 8) en er zijn kwaadwilligen met jaloezie. Daar komt natuurlijk de slechte tijding vandaan (vs. 7), de lelijke praatjes. Maar je laat je er niet door van de wijs brengen. Zo zien we Jezus: gericht op zijn hemelse Vader, met ontzag voor de Heer, met liefde voor zijn geboden, die zichzelf gaf aan de armen, en die zich niet liet weerhouden door vals gerucht.

Iemand als Paulus heeft Hem leren navolgen. Hij werd gedreven door ontzag voor de Heer. Hij heeft zich niet alleen ingezet om overal het evangelie te brengen, maar ook om een wereldwijze collecte te organiseren voor de verarmde gelovigen in Jeruzalem (2 Korintiërs 8 en 9). En hij heeft verklaard dat het hem niet interesseert of hij door de gemeente of door enige menselijke instelling beoordeeld wordt. ‘Het is de Heer die over mij oordeelt’ (1 Korintiërs 4:4). Gelukkige Paulus. Gods oordeel is barmhartiger dan dat van mensen, zeker als je Jezus kent.

Gelukkig, zonder op ons geluk gefocust te zijn, gefocust op God en op de naaste in nood, gerespecteerd en benijd, bedroefd om het nare gepraat, maar toch sta je erboven. Ervaar je dat altijd zo? Nee. Maar toch word je telkens weer bemoedigd: de Heer is de God die erop uit is zich met ons te verbinden, die dat in zijn Zoon Jezus Christus op een weergaloze manier heeft laten zien, en die dat door de Geest effectueert in ons leven.

Bijbeltekstregister

Genesis

1:26	140
3:9	49
4	44
4:15	44
18	77
22	24v.
37-50	65
45:4-9	65
50:20	66

Exodus

3:16-17	49
20:1	136
29	53
32	77
33	49, 77
34:34-35	73

Leviticus

4	53
17:11	46
19:18	93

Deuteronomium

6:5	106
7:6-8	106
21:22-23	55
32:26-27	45
32:35	44

1 Samuël

2:3	63
16	87

2 Samuël

24:14	44

1 Koningen

8:39	63
18:38	73

1 Kronieken

16:9	63

Psalmen

16	56
30	45
72	41
72:4	41
72:12-13	41
85	41
103:9	45
105:17	65
112	149
112:5	149
112:7	150
112:8	150
112:9	149
139:1-4	63

‘HEB JE MIJ LIEF?’

Spreuken		5:17-19	90v.
3:34	136	5:20	43
		5:21-48	91
Hooglied	122, 124	6:7-8	77
1:2	123	6:9	74
1:4	126	6:13	88
		6:33	42, 75
Jesaja		7:28	114
6:9-10	60	7:28-29	84
40	44	8:23-27	84
40:2	44	10:1	96
41:22-23	63	10:30	63
43:3	47	11:27	33
51:8	41	11:28	34
53:5	55	12:1-15	91
56:1	41	12:22-32	87
58	93, 106	13	59, 131v.
61	93, 106	13:1-30	94
65:1	126	13:11	131
		13:31-33	95
Hosea		13:44-50	95
2:25	106	14:13-21	95
6:6	91	15:29-39	95
11:8-9	49v.	16	96
		16:13-26	28v.
Matteüs		16:21-23	87
1:20-23	50	16:24-26	29
1:23	33	18	96
3:1-2	82	18:18	96
3:13-17	42	18:19	78
3:16-17	83	18:20	12
4	86	18:23-35	55
4:17	82	19:16-22	89
5:6	42	20:28	47, 61

BIJBELTEKSTREGISTER

21:1-17	85	11:13	75v.
22:37-40	92v.	13:10-17	24v., 87
23:12	135v.	14:11	136
23:37	34	15:1-7	34
26:28	61	15:11-32	108
26:39	56	17:21	95
26:42	56	18:9-14	135
26:69-75	117	19:1-10	89
27:45	57	22:19	19
28:18-20	85, 96v.	22:31-32	87

Marcus

1:1	19
1:15	88
1:23-27	84
3:1-6	91
4:11-12	60
9:14-29	87
9:29	78
10:45	47
12:1-9	34
15:6-15	114

Lucas

1:51-53	107
4	86
4:19	93
4:18-21	107
5:12-16	72
6:12-16	72
7:36-50	125
9:18-22	73
9:28	73
11:2	74

Johannes

1:1	33
1:14	33
1:18	33
3	76
3:3-8	90
3:14-15	61
3:16	50
7:14-52	84
8:1-11	89
8:12-59	84
8:32-36	93
10	34
10:22-39	84
11:50	114
13:27-30	87
13:31-32	61
14:9	33
14:14	71
17	74
17:21	74
18:36	84
19:19-22	85

‘HEB JE MIJ LIEF?’

20:23	96
20:24-25	117
21:12-19	125
21:15-17	5, 125

Handelingen

1:6	83
1:8	96v.
2	56
2:23	62, 63
2:36	114
4:28	62
9:11	69
14	115
19	115
23	115

Romeinen

1:16	42
1:17	42
1:18	42
1:18-32	102
4:1-9	96
5:1-2	96
5:8-10	19v.
5:10	51
8:10	12
8:26	81
8:29-30	105
11:25	131
11:33	133
13:8-10	93
13:10	138
14:17	92

1 Korintiërs

1:30	12
4:4	150
6:12	138
10:23	138
10:24	138
11:24-25	19
16:22	104, 125

2 Korintiërs

5:21	131
8	150
9	150
12:7-8	87

Galaten

3	104
3:10	103, 104
3:13	47, 55v.
4:4	47
4:4-5	47
5	93
5:14	93

Efeziërs

1:7	46
2:13	46
3:16-17	12v.

Filippenzen

2:6-8	130
2:6-9	136

BIJBELTEKSTREGISTER

Kolossenzen		12:24	61
1:19-20	46	12:27	61
1:20	123	13:31-32	61
1 Timoteüs		Jakobus	
2:5-6	47	4:10	136
3:16	131, 132	5:16-18	78
6:16	130		
Titus		1 Petrus	
2:14	47	1:18-19	46
		3:14-16	29
		5:1-6	136
Hebreeën		1 Johannes	
2:14	61v.	1:7	46
2:17	62	3:20	63
4:13	63	5:20	33v.
7:11	62		
7:25	20	Openbaring	
7:26	62	1:5-6	46
7:27	20, 62	5:9	46, 47
9:12	20	6:10	99
9:22	46		
11:18-19	25		

Literatuur

- Anselmus van Canterbury (1098/1956). *Cur Deus homo/ Warum Gott Mensch geworden: Lateinisch und deutsch*. Verzorgd en vertaald door F. S. Schmitt. München.
- Augustinus, A. (397 of 398). *Confessiones*. Latijnse tekst met vertaling van A. Sizoo. Delft.
- Augustinus, A. (413-426). *De stad van God*. Vertaald en ingeleid door G. Wijdeveld. Baarn/ Amsterdam.
- Augustinus, A. *In Evangelium Joannis tractatus CXXIV*. Engelse vertaling door J. Gibbs en J. Innes te vinden op het internet:
[https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_In_Evangelium_Joannis_Tractatus_CXXIV_\[Schaff\],_EN.pdf](https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0354-0430,_Augustinus,_In_Evangelium_Joannis_Tractatus_CXXIV_[Schaff],_EN.pdf).
- Barnard, M. (2012). Het heilige gebeurt niet: Een kritische plaatsbepaling van Gerrit Immink: *Het heilige gebeurt. Jaarboek voor Liturgieonderzoek*, 28, 105-130.
- Barth, K. (1932). *Die kirchliche Dogmatik I/1: Die Lehre vom Wort Gottes*. Zürich.
- Barth, K. (1956). Die Menschlichkeit Gottes. *Theologische Studien, Heft 48*.
- Barth, K. (1960). *Die kirchliche Dogmatik IV/1: Die Lehre von der Versöhnung*. Zürich.
- Berkouwer, G. C. (1954). *De triomf der genade in de theologie van Karl Barth*. Kampen.
- Bernard van Clairvaux (1973). *Toespraken over het Hooglied* (herdruk). Vertaald door enige cisteciënzer monniken van de strenge observantie. Te raadplegen op het internet: <https://kloosterbibliotheek.nl/wp-content/uploads/2017/04/BdCxdeel-7A..pdf>, toespraken 1-39.
<https://kloosterbibliotheek.nl/wp-content/uploads/2017/04/BdCxdeel-7B..pdf>, toespraken 40-86.
- Bijl, A. van der, & Janssen, A. (2010). *Ontwapenend gebed: Hoe de vervolgte kerk ons gebedsleven inspireert*. Amsterdam.
- Bovenberg, L., & Geest, P. van (2021). *Kruis en munt: De raakvlakken van*

- economie en theologie*. Utrecht.
- Brienen, T. (1992). *Oriëntatie in de liturgie*. Zoetermeer.
- Brink, G. van den (2000). Eerherstel voor Anselmus: De klassieke verzoeningsleer in het geding. *Theologia Reformata*, 43, 18-36.
- Brink, G. van den, & Kooi, C. van der (2012). *Christelijke dogmatiek: Een inleiding*. Zoetermeer.
- Bruggen, J. van (1990). *Matteüs: Het evangelie voor Israël*. Kampen.
- Buber, M., & Rosenzweig, F. (1978). *Bücher der Kündung* (7. Auflage). Heidelberg.
- Burger, J. M. (2016). Waarom moest Jezus sterven? (2). *OnderWeg*, 19 maart 2016, te vinden op onderwegonline.nl/6315-waarom-moest-jezus-sterven-2, geraadpleegd op 16 september 2025.
- Buskes, J. J. (1972). *Het humanisme van God: God en mens als bondgenoten*. Baarn.
- De Nederlandse belijdenisgeschriften* (1983). 's-Gravenhage.
- Calvijn, J. (1553). *Auslegung des Johannes-Evangeliums*. Vertaling 1964 onder redactie van O. Weber. Neukirchen-Vluyn.
- Calvijn, J. (1555). *Auslegung der Evangelien-Harmonie 1. Teil*. Vertaling 1965 onder redactie van O. Weber. Neukirchen-Vluyn.
- Calvijn, J. (1559). *Institutie of Onderwijzing in de christelijke godsdienst*. Vertaald uit het Latijn door C.A. de Niet, 2009. Houten.
- Comrie, A. (1739). *Het A.B.C. des geloofs*. Naar de uitgave van 1985, Utrecht.
- Dingemans, G. D. J. (1991). *Als hoorder onder de hoorders: Hermeneutische homiletiek*. Kampen.
- Gnilka, J. (1986). *Das Matthäusevangelium 1. Teil*. Freiburg/ Basel/ Wien.
- Halík, T. (2014). *Geduld met God: Twijfel als brug tussen geloven en niet-geloven*. Zoetermeer.
- Hoornbeeck, J. (1659). *Geestelijke verlatingen*. Dordrecht. Hertaald door C. Bregman, 2023, Apeldoorn.
- Huijgen, A. (2011). *Divine accommodation in John Calvin's Theology: Analysis and assessment*. Göttingen/ Oakville, CT.
- Immink, F. G. (2011). *Het heilige gebeurt: Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*. Zoetermeer.

- Jonker, H. (1962). *Liturgische oriëntatie: Gesprekken over de eredienst*. Wageningen.
- Jonker, H. (1973). *En tòch preken*. Nijkerk.
- Kruijthoff, D.J. (2023). *Healing after prayer: An interdisciplinary case study*. Diss. VU Amsterdam.
- Leo XIV (2025). *Apostolic exhortation Dilexi te: On love for the poor*. (Ik heb je liefgehad: Over liefde tot de armen). Vatican.
- Lodesteyn, J. van (1716). *Geestelijke opwekker* (3de druk). Amsterdam.
- Lodewick, H. J. M. F., et al. (1975). *Litteraire kunst*. 's-Hertogenbosch.
- Loonstra, B. (1993). De leer van God en Christus in de Nadere Reformatie. In T. Brienens e.a., *Theologische aspecten van de Nadere Reformatie* (99-150). Zoetermeer.
- Loonstra, B. (2003). *God schrijft geschiedenis: Disputaties over de Eeuwige*. Zoetermeer.
- Loonstra, B. (2016). *Willen en voelen en uitverkiezing: Hoe Arminius en Dordt nader tot elkaar kunnen komen*. Amsterdam.
- Loonstra, B. (2024). Cultuurvervreemding: Sluimerend ongemak binnen de gemeenschap van de kerk. *Psyche & Geloof*, 35, 189-197.
- Miskotte, K. H. (1941). *Het waagstuk der prediking*. Den Haag.
- Mulisch, H. (1998). *De procedure*. Amsterdam.
- Noordmans, O. (1939). *Geestelijke perspectieven*. Amsterdam. Ook in *Verzamelde werken II*. Kampen.
- Noordmans, O. (1949). *Het Koninkrijk der hemelen: Toelichting op de Zondagen VII tot XXII van den Heidelbergse Catechismus*. Nijkerk.
- Otten, W. J. (2022). *Zondagmorgen: Over het missen van God*. Middelburg.
- Otto, R. (1936). *Das Heilige: Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen*. Gotha.
- Paas, S. (2023). *Vrede op aarde: Over heil en redding in deze tijd*. Kampen.
- Potok, C. (1985). *Mijn naam is Asjer Lev*. 's-Gravenhage (vertaling van *My name is Asher Lev* uit 1972).
- Reve, G. (1966). *Nader tot U*. Amsterdam.
- Ridderbos, H. (1950). *De komst van het koninkrijk: Jezus' prediking volgens de synoptische evangeliën*. Kampen.
- Ridderbos, H. (1974). *Het evangelie naar Mattheüs eerste deel* (4de druk).

- Kampen.
- Roest, G.-J. (2016). *The Gospel in the Western context: A missiological reading of Christology in dialogue with Hendrikus Berkhof and Colin Gunton*. Diss. VU Amsterdam.
- Roest, G.-J. (2018). Een ander evangelie? Contextualisatie in een verschuivende westerse cultuur. In J. van 't Spijker en P.L.D. Visser (Red.), *Een ander evangelie? Contextualisatie in een verschuivende westerse cultuur*.
- Rosenzweig, F. (1936). Die Einheit der Bibel: Eine Auseinandersetzung mit Orthodoxie und Liberalismus. In M. Buber & F. Rosenzweig (Eds.), *Die Schrift und ihre Verdeutschung* (pp. 46–54). Berlin.
- Schaap-Jonker, H. (2021). Godsrepresentaties en hechting: Een psychologische verkenning van de relationele dynamiek in geloven. *Psyche & Geloof*, 32, 3-18.
- Schortinghuis, W. (1740). *Het innige christendom*. Naar de samengevatte weergave in M. J. A. de Vrijer (1940). *Schortinghuis en Het innige christendom, deel II*. Hierden-Harderwijk.
- Selms, A. van (1973). *Genesis deel II* (2de druk). Nijkerk.
- Smits, N.C. (2020). *Plaatsbereiding: Verzoening in Christus bij Hans Joachim Iwand en Eberhard Jüngel*. Diss. TUApeldoorn.
- Smytegelt, B. (1744). *Het gekrookte riet*. Naar de samengevatte weergave in M. J. A. de Vrijer (1968). *Ds. Bernardus Smytegelt en zijn 'Gekrookte riet'* (tweede druk). Vianen.
- Teellinck, W. (1647). *Soliloquium, ofte Betrachtungen eens sondaers* (5de druk). Dordrecht.
- Veldhuis, H. (1990). *Een verzegeld boek: Het natuurbegrip in de theologie van J. G. Hamann (1730-1888)*. Diss. Utrecht.
- Waaijman, K. (2000). *Handboek spiritualiteit: Vormen, grondslagen en methoden*. Kampen/ Gent.
- Wiman, C. (2016). *Mijn heldere afgrond: Overpeinzingen van een moderne gelovige*. Barneveld [Vertaling door Willem Jan Otten van 2013, *My bright Abyss: Meditations of a modern believer*. New York.
- Witsius, H. (1739). *Exercitationes sacrae*. Basel.
- Woelderink, J. G. (1957). *De inzet van de Catechismus: Verklaring van de Zondagen I-VII van de Heidelberger*. Franeker.

‘HEB JE MIJ LIEF?’

Wrede, W. (1901). *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien: Zugleich ein Beitrag zum Verständnis des Markusevangeliums*. Göttingen.

Yancey, P. D. (2007). *Bidden*. Franeker.

Zuijdwegt, G., & Eisma, Y. B. (2025). AI en wij: Een reflectie over ChatGPT. *Wapenveld*, 75(1), 27-31.